

**İNSAN HAKLARI
BEYANNAMESİ'NİN
III
İSLÂM HUKUKUNA GÖRE
İZAHİ**

HÜSEYİN KÂZİM KADRİ

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından ilân edilen 31 Maddelik yeni beyanname
Risalenin sonuna eklenmiştir

Yayınlayan:

OSMAN ERGİN

SİNAN MATBAASI VE NEŞRİYAT EVİ İstanbul — 1949

ÖNSÖZ

İnsan Hakları Beyannamesi'ni ihtiva eden bu küçük risalenin bir de küçük tarihi vardır. 1917 senesinde yayınladığım bir eserde bu beyannameyi tahlil ederken aynen şu mütalâayı yürütmüşüm: **“Hukuk-i Beşer beyannamesinin İslâmiyetin vaz etmiş olduğu ahkâm ile mukayesesini gösteren ilmi bir esere ihtiyaç derkârdır. Meşrutiyetten evvel böyle bir şeyi hatıra getirmek azam-i cinayattan addedilirdi. Meşrutiyet ilân edileli 12 sene olduğu halde mütehasıs ve alâkadar âlimler böyle bir teşebbüste bulunmadı. Hâlbuki Türk ve İslâm gençlerinin bu gibi mukayeseli eserlere şiddetle ihtiyaçları vardır. Gençler, hürriyet ve müsavat gibi esasat ile meşrutiyet, hatta Cumhuriyet gibi hükûmet şekillerinin münhasıran garbın eser-i iltirarı olduğu zannında bulunuyorlar. Binaenaleyh hukuka ve Tarih-i siyasiye aşına ve elsine-i garbiye ve şarkiyeye vaakıf âlimlerimizin bu ane kadar böyle bir eser vücuda getirmeleri icap ederdi. Darülfünun Hukuk Fakültesi ile Darül Hikmetil İslâmiyenin bu hususta ibraz-i himmet buyurmaları Maarif-i Osmaniye namına arzu ve temenni olunur.»** (Mecelle-i Umur-i Belediye, Birinci cild, sahife: 211)

Bu risalenin 9-20 inci sahifelerinde kendisiyle nasıl tanışmış ve sohbet meclisine ne suretle girebilmiş olduğumu anlattığım Hüseyin Kâzım Kadri ile konuşmalarımın birinde söz bilmem ne vesile ile Fransız İhtilâline intikal etmiş, kendisinden bu mevzu etrafında çok faydalı sözler ve hükümler dinleyince yukarıda bahsi geçen temenni ve arzumu hatırlatarak ve aradan seneler geçtiği halde buna teşebbüs edecek himmet sahibi bir âlimimiz, bir mütefekkimimiz çıkmamış olduğunu söyleyerek maruzatımı şöyle bitirmiştım:

“Bizim âlimlerimizden Şark kültürünü almış olanlar, Şarkın en geri nazariyelerini; Garp kültürünü edinmiş bulunanlar da Garbın bize en aykırı gelen fikirlerini aynen tercüme ve ictibastan başka birşey yapmıyor, hep (say-i ekal) kanununa göre gidiyorlar; çoğu mahallî, millî, mukayeseli ve orijinal bir tetkike yanaşmıyorlar. Ne kadar yazık ve ne derece acınacak bir hal değil mi? Hâlbuki Fransız ihtilâlcileri bile 1789 da meşhur 17 maddelik beyannameyi tanzim ve neşretmeden önce, diğer milletlerle, dinlerinki ile birlikte İslâm Hukukunu da tetkik etmişlerdir. Beyannameyi tanzim edenler arasında bulunan General Lafayette İslâm hukukundaki genişliği ve hürriyeti görünce bu dini neşreden zata karşı hayret ve takdirini zaptedemiyereh:

— Ey şanlı Arap, aşk olsun sana! Adaletin ta kendisini bulmuşsun!

Diye haykırmiş olduğunu da garplılar bize haber veriyorlar. (Hukuk-i Siyaslye-i Osmaniyye, Sait Bey. İstanbul - 1328, sahifr 44).

Ne gariptir ki, bizim Teşkilât-i Esasiye kanunumuzun Türklerin Hukuku âmmesi faslı bile aradan 131 sene geçmiş olmasına rağmen Fransız beyannamesinin hemen hemen aynen ve harfiyyen kopyesinden başka bir şey değildir” demiştim.

Üç hafta sonraki ziyaretimde bu değerli âlimimiz büyük kıt'ada kâğıtlara yazılmış 40 sahifelik -Kendi tabirince- bir makaleyi okumak üzere verdiler. Hem memnun, hem mütehayyır kaldım ve okudukça memnunluğumla hayretim arttı.

Risalenin adı **Teşri-i İnsanî ve İlâhî** dir. İşte şimdi **İslâm Hukukuna göre İnsan Hakları Beyannamesi** adı altında yayınladığım eser budur ve 32 sene süren bir arzunun mahsulüdür.

Hüseyin Kâzım Kadri, bütün eserlerinde yaptığı gibi bunda da sık sık müracaat ettiği âyetlerle hadislerin arapçalarını yazıp geçmiş, onların türkçelerini göstermemiştir. Bu noksanı kıymetli üstadımız Ömer Rıza Doğrul selâhiyetli kalemıyla Türkçeye çevirdiler. Bu lütuf ve muavenetlerinden dolayı minnet ve şükranlarımı sunarım.

Aynı zamanda Hüseyin Kâzım Kadri, üslûpça da Osmanlıcaya bağlı bulunuyordu. Bunda da biraz değişiklik yaptım. Meselâ: **Hadisat-i Hukukiye ve İctimaiye** gibi Fars dili gramerine göre yapılmış olan bir terkipte **Muzaf** ile **Muzafun ileyh**'in yerleri değiştirilmek ve Arapça cemi edatı olan **at** Türkçe **ler** ile ifade edilmek suretiyle terkip: **Hukukî ve İctimaî hâdiselere** çevrildi. Fakat: **Hukuksel ve toplumsal olaylar** diyecek kadar ifrata gidilmedi, tabiidir ki, gülünç vaziyete de düşülmedi. Kanaatimce, bundan sonra, eski metinleri yayınlar-ken hep bu yola gidilmelidir. Arap, Fars ve Osmanlı gramerlerini okumayan ve bilmiyen yeni nesle ancak bu suretle hizmet edilebilir.

İnsan haklarından bahseden 96 sahifelik bir risalenin 42 sahifesinin müellifin hayatına ve eserlerine tahsis edilmiş olmasını çok göreceğlerin sayısının da çok olacağını tahmin ediyorum. Halbuki:

Memlekette tahakküm ve tegallüp edenleri, hiç çekinmeden «**Müteğallibe-i Eşraf**» ve «**Eşraf-i Müteğallibe**» başlıklı makaleleriyle teşhir ve tezlil eden, bilhassa ittihat ve Terakki

Fırkasının istibdadına ve mensuplarının hükümet işlerine lüzumsuz ve yersiz müdahalelerine karşı onlarla tek başına uğraşan, hatta mümessillerini, asker olmalarına rağmen, hükümet konağı meydanında ve halkın gözü önünde falakaya yatırarak iyice dövdürdükten sonra memleketten çıkartıp fırka merkezine yollayan ve

v

- kendisine zorla kabul ettirilen memuriyetleri, hele İstanbul Valiliği ve Belediye Reisliği, gibi herkesin can attığı bir makamı parasız olarak, o da muvakkat bir zaman için, kabul etmekle beraber merciince icraatta kendisine müzaheret yerine müşkilât gösterildiği için istifa edip çekilmek faziletini gösteren ve

- Türkçenin bugüne kadar hiç bir şahıs, cemiyet, hattâ tahsisat ve teşkilâtı çok geniş olan Dil Kurumu tarafından bile yapılmamış veya yapılamamış olan lügatini 30 sene çalışıp tek başına hazırlıyarak telif hakkını bile almayıp ucuz fiat konulsun da herkes satın alabilsin- diye hükümete terkeden ve

- Üç arkadaşı tarafından bir siyasî gazete çıkarmak için lüzumu olan sermayeyi tek başına koyan, üstelik gazeteyi basacak makinelerle matbaanın yerini alıp binasını da yaptırdıktan sonra Tapu senedini iki arkadaşı ile birlikte çıkartan ve

- Kur'anı Türkçe'ye tercüme edip iki cild halinde bastırarak matbaacının verdiği telif hakkını tamamiyle kendisine yardım elmiş olanlara bırakan veHiç bir vazifesi ve mecburiyeti, olmadığı, eserlerinden maddî bir menfaatde beklemediği halde ömrünü tetkike, tetebbua ve kitap yazmaya hasrederek millî kütüphanemize küçük, büyük 100'e yakın eser hediye etmiş olan,

- Nev'i şahsına mahsus bir Türk mütefekkirinin göstermiş olduğu emsalsiz say'i, azim, feragat, fazilet, fedakârlık ve bilhassa medenî cesaretini gelecek nesillere örnek diye gösterebilmek için hakkında 42 sahife değil, en azdan 420 sahife tutacak ayrı bir eserin yazılması bile çok görülmemek lâzım gelir kanaatindeyim.

Sözü burada bitirirken Hüseyin Kâzım Kadri merhumun bütün yazma eserlerinin görüp okumaklığıma ve hayatını yazıp yayınlamama müsaade ettiklerinden dolayı muhterem ailesine sonsuz minnet ve şükranlarımı sunarım.

OSMAN ERGİN

HÜSEYİN KÂZIM KADRI

DOĞUMU: Hüseyin Kâzım, Trabzon Valisi Kadri beyin oğludur. Hicrî 1286 (1870) senesinde İstanbul'da Beylerbeyinde doğmuştur. Babasının babası, Sultan Mahmud ve Âbdülmecid devirleri vezirlerinden Ethem Paşadır.

TAHSİLİ: İlk Beylerbeyi Sıbyan mektebinde okumuş, sonra Soğukçeşme askerî rüştiyesine devamla orasını bitirerek Mülkiye mektebi idadisine girmiş ise de o sırada babasının Aydın Vilâyeti Defterdarlığına tayini üzerine İstanbul'u terk ile İzmir'e gitmiş ve oradaki İngiliz Ticaret mektebinde orta tahsilini yapmıştır. **Fransız ve İngiliz** dillerini bu mektepte öğrenmiş ve Şark-İslâm kültürünün iki anahtarı olan **Arapça ile Farsçayı** da sonraları hususî muallimden tahsil etmiştir. **İtalyancayı** bildiği de anlaşılıyorsa da bu dili nerede ve ne surette öğrendiği belli değildir. Türk lügati ile uğraşmağa başladıktan sonra **Lâtince** ile eski **Yunancayı** da öğrenmiştir. Şu halde Hüseyin Kâzım kendi kendini yetiştirenlerdendir. Mütemadiyen okumuş ve öğrenmiştir. Hayatının son zamanlarında Suriye'ye çekilerek altı sene orada tetkik ve tettebbülerde bulunmuş olması İslâm kültüründe daha ziyade ilerlemesini mucip olmuştur. Asıl ve en mühim İslâmî eserlerini Suriye'den İstanbul'a geldikten sonra yazmağa başlamış olması da bunu gösterir.

MEMURLUK HAYATI: İlk 15 Ağustos 1303 (1886) da babasının Defterdar bulunduğu Aydın vilâyeti Muhasebe kalemine girmişse de orada ancak bir sene bulunmuş, üç sene sonra İstanbul'a gelince Maliye Nezareti Mektubî kalemine girmekle tekrar memuriyet hayatına atılmıştır. Yedi sene sonra Hüseyin Kâzım'ı Hâriciyeye intisap etmiş görüyoruz. Umuru Şehbenderî kaleminde biraz mümarese gördükten sonra 18 Mayıs 1311 (1895) de Tiflis Konsolosluğuna tayin olunmuş, hatta yola çıkmışken anasının ısrarı üzerine geri dönerek bu meslekten çekilmiş ve yine Mâliyedeki memuriyetine devama başlamıştır.

MUALLİMLİĞİ: Hüseyin Kâzım yaradılışında ve kabiliyetinde, hattâ karakterinde bulunan kimselerin muallimlik hayatına da atılacağını tahmin ve takdir edersiniz. Evet o yola da girmiştir. Fakat Hüseyin Kâzım'ın, muallimliği bir geçim vasıtası, bir daimî meslek şeklinde değil de parasız bir hizmet olarak millî müesseselerimizin birisinde, Türk-İslâm cemiyet ve cemaatinin büyük bir hamle ile yaptırmış olduğu Darüşşafaka'da, bu suretle bir tedris vazifesini üzerine almış olduğuna görüyoruz. Çünkü babası Kadri Bey, zamanın bütün münevver ve mütefekkirleri gibi **cemiyeti tedrisiyei İslâmiyenin** kuruluşunda ve **Darüşşafakanın** yapılışında mühim hizmetlerde bulunmuş kimselerden olduğu gibi oğlu da o şerefli yoldan giderek babasının hizmetlerine, bu müessesede parasız muallimlik yapmak suretile devam etmiştir. Darüşşafaka tarihçesinde parasız muallimlik yapanların adları arasında «Kozmoğrafya» hocası olarak görülmekte, fakat derse hangi senede başladığına ve ne kadar devam ettiğine dair başka bir kayıt bulunamamaktadır. Derse başlayışının, olsa olsa babasının 1306 da ikinci defa olarak İzmir Defterdarlığından Maliye Müsteşarlığı ve kendisinin de o sırada tekrar Maliye Nezareti memurluğuyla İstanbul'a gelişi tarihlerine rastladığı kuvvetle tahmin olunabilir. 1313'te memuriyet hayatından çekilerek Trabzon valisi olan babasının yanına gitmiş olmasına

göre de tedris hayatı bu tarihler arasında gelip geçmiş olmak lâzım gelir. Bu zamanlarda Hüseyin Kâzım'la birlikte Darüşşafaka'da muallimlik yapmış ve bugün de hayatta bulunmuş olan hocam elektrik mühendisi Mehmet Emin Kalmuk'un anlattığına göre, merhum, dersini pek şevk ve hevesle verir, derse lüzumu olan kitapları ve âletleri Avrupa'dan getirterek mektebin kütüphanesine ve müzesine teberrü etmek suretiyle talebenin kozmoğrafyayı modern vasıtalarla öğrenmesine gayret edermiş. Filhakika mektep müzesinde merhumun teberrüü olarak oldukça büyük bir heyet dürbininin bulunduğu şu satırları yazan o mektepte okuduğu sırada görmekte idi. Hüseyin Kâzım, **cemiyeti tedrisiyei islâmiye** ve onun eseri Darüşşafaka ile 1908 Meşrutiyet inkılâbından sonra da yeniden alâka tesis etmiş, hattâ ilk basma eseri olan **Hak ve Hakikat**'in kapağına adını korken kendisi için en büyük memuriyet ve şeref unvanı olmak üzere **Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiye** âzasından ibaresini kayıt ve işaret etmekle bu alâkayı bu suretle de göstermiştir.

ÇİFTÇİLİĞİ: Bu zamanlarda Hükümet dairelerine muntazam ve daimî surette devam mecburiyeti olmadığından Hüseyin Kâzım bundan faydalanarak vakit vakit Manisa'ya gidip orada babasının çiftliğinde ziraatle, aynı zamanda okuyup yazmakla meşgul olmuştur. Ziraate dair yazıp bastırıldığı eserler bu devrin mahsulüdür. 10 Temmuz 1324 (1908) Meşrutiyet inkılâbından sonra çiftlikten vazgeçmiş, bununla beraber önceden yazmış olduğu eserleri yayınlamak suretile yine hizmetine devam etmiştir.

KÖYCÜLÜĞÜ: Manisa'da yaşadığı sade ve serbest hayat, esasen mutlakiyet rejiminden memnun olmıyan Hüseyin Kâzım'ı uzaklarda yaşamak arzusuna kaptırmış ve bu işte arkadaşlarından Tefik Fikret'le Hüseyin Cahit de kendisine uyararak teşebbüse ciddî ve fiilî bir şekil vermeğe kadar varmışlardır. Bu üç arkadaş ilkin İngiliz propagandalarına ve teşviklerine kapılarak Yeni Zelânda'ya hicret edip orada, bir köy kurarak yaşamak istemişler, fakat sonradan aralarına karışan birisi bunu hükümete haber verdiğiinden buna imkân göremiyerek Manisa'da Sarıçam'da bir köy kurmak maksadile Hüseyin Cahidi oraya gönderip tetkikat yaptırmışlardır. Bununla beraber henüz fiiliyat ve tatbikata geçmeden 10. Temmuz 1324 (1908) de meşrutiyet inkılâbı olmakla genç müteşebbisler daha geniş ölçüde ideallerine kavuştuklarından dolayı bu işten vazgeçmişlerdir. Bu teşebbüsü kendisi «**Tercemei Hayat**» adındaki hususî mevzuatı, kavramış bir dimağ mekanizması vardı.» (Sahife: 120-128) ve Hüseyin Kâzım bey adındaki eserde (Sahife 38-39), Tefik Fikret Rûbabışikeste'de **Gel ey beridi perestide** ve **Sen de gittin senin de arkandan** manzumeleriyle, Ahmed İhsan da fikir hareketleri mecmuasında canlandırmışlardır. Hüseyin Cahidin «**'Hayatı Muhayyel**» adındaki eseri de bu hülya ile vücuda getirilmiştir. Şevki beyin kitabındaki Hüseyin Cahid'in yazısından şu satırları alıyorum: «... **Servetifünun matbaası bir milliyet ve vatanperverlik ocağı idi. Onun muharrirlerini sanat rabitaları ne kadar birbirine bağlıyorsa istibdattan ve saraydan nefret, hürriyet ve meşrutiyete muhabbet hissi de onları o kadar bileştiriyordu. Servetifünunda yalnız siyasî (komplo) yapmak fikri yoktu. Fakat memlekette hüküm süren istibdattan ve tazyikten kurtulmak arzuları kalplerde pek canlı idi. Bir aralık bunun bir çaresini bulacağız ümidile avunduk durduk. O zaman Nuvel Zelânda'ya hep birden muhaceret etmek tasavvuru çıktı...»**

EDEBİYATÇILIĞI: Hüseyin Kâzım, Tevfik Fikretin en yakın arkadaşı olmasına rağmen, manzum bir eseri, hattâ bir mısraı görülmemiştir. Anlaşılan onun bu yolda zevki ve «**tabiatı şiiiriyesi**» yoktu, Fakat edebiyat tarihimizde «**Servetifünun edebiyatı**» yahut «**edebiyatı cedide**» denilen edebî hareketi kuranlar ve idare edenler arasında Hüseyin Kâzım'ın da adını ve rolünü görüyoruz. Hattâ Edebiyatı Cedide'cilerin biricik yayın organı olan Serveti Fünunda o da Çiftliğe ve Bağcılığa dair yazılar yazmıştır. Bununla beraber, Hüseyin Kâzım, tabir hoş görülün, edebiyat yapmaktan ziyade bu işle uğraşan edipleri bir arada buldurmak ve onları çalışmağa teşvik etmekten başka bir şey yapmamıştır. Bunun böyle olduğunu Ahmed İhsan da teyid ediyor. Ve diyor ki: «... Tevfik Fikret, Servetifünun Edebiyatı Cedide'sini kurduğu esnada Hüseyin Kâzım bey, Edebiyatı Cedideciler arasında bizim Matbaanın vefalı bir müdavimi olmuştur. Hüseyin Kâzım'ın Edebiyatı Cedide'deki vaziyeti edebî değildi. Serveti Fünun'un 1867 Nisanının 29 u tarihli ve 426 sayılı nüshasında «Bağlar arasında» diye bağcılığı ve asmacılığı anlatan bir tefrika yazmağa başlamıştı. «**Bağlar arasında**» altı ay kadar devam etti ve sonradan kitap olarak da kendisi çıkardı, Dediğim nüshadaki başlangıçta şöyle diyordu: «**İsmine bakarak vehleten bir edebî veya şairane eseri ihtar eden şu sahifelerde bilâkis pek sade, pek hakikî şeylerden, topraktan, asmadan, bağdan ve bağcılıktan bahsedeceğim...**»

GAZETECİLİĞİ: Mutlakiyet devrinin edebî mecmualarının mühimlerinden olan «**Musavver malûmat**»ı ilkin Hüseyin Kâzım'la arkadaşları çıkarmağa başlamışlar, sonra sansürün şiddetinden yılarak mecmuayı o devrin azılı adamlarından olan Baba Tahir'e devretmişlerdir. 1311 (1895) de üç arkadaşıle birlikte yazmağa karar verdikleri «**Büyük Türk Lügati**» nin bir hazırlık ve münakaşa mecmuası olmak üzere o zaman «**TANİN**» adında bir gazete çıkarmak istemiş, fakat yazı arkadaşları Lügati yazmakta kendisinden ayrılınca o da başlı başına hem Lügatle, hem de mecmua ile uğraşmağa vakit ve imkân bulamıyarak Tanin'i o zaman neşretmemiştir. Aziz arkadaşı Şevki Bey bu hâdiseyi şöyle anlatır: «1311 malî senesinde merhum Tevfik Fikret ve Beyrut Valisi iken vefat eden Nurettin (Muharrir Va-Nû'nun babası) beyler de dâhil olduğu halde dördümüz tarafından başlanmış, fakat birer sebeple bizler tarafından devam edilmemiş olan (Büyük Türk Lügati) dolayısıyla dört arkadaşın o tarihte neşretmek teşebbüsünde buldukları mevkut mecmua...» (sabite 7 ve 10) 10 Temmuz 1324 (1908) inkılâbı olunca Tanin'i çıkartmak fikri yeniden canlanmış ve Hüseyin Cahid'le Tevfik Fikret'i yanına alarak 15 sene önce uyanan bu arzusunu ancak o zaman fiiliyat sahasına çıkarabilmiştir. Bunda Hüseyin Kâzım'ın ne kadar büyük emeği olduğunu Hüseyin Cahid Yalçın'ın ağzından işitmek insana ne kadar büyük bir haz veriyor. Cahid diyor: «... Meşrutiyetin ilânından iki üç ay sonra idi. Fikret ve Hüseyin Kâzım gelip beni Serveti Fünunda buldular. Hep beraber bir gazete çıkarmak istiyorlardı. Fikret gazetenin adını bulmuştu. Hüseyin Kâzım sermayesini koyacak, ben de «kalem» olacaktım. Sarıçam köyünde birleşemiyen üç dost «Tanin» etrafında toplandılar. Hüseyin Kâzım, bütün gazetenin sermayesini ihtiva eden bir torba elinde olarak idare memurluğu ediyordu. «İlk dakikalarda Tanin'de bize yazı arkadaşlığı eden dostlar Hüseyin Kâzım'ın telâşlı, aceleci, daima ateşli ve daima güler yiizlü, neş'eli, idare memurluğunu, zarif nüktelerini ve hoş hikâyelerini şimdi bu ebedî ayrılığın yakıcı acılığı içinde kim bilir ne hüzünlü, hüzünlü hatırlarlar.» «Tanin'in arsasını Kâzım satın aldı, tapu senedini üçümüzün namına çıkarttı. Tanin'in bi-

nasını Kâzım yaptırttı. Bina üçümüzün malı oldu. Tanin'in makinelerini hepimizin hesabına Kâzım getirtti. Kâzım bey ketenden üç gömlek diktirtmişti. Bu, bizim için bir iş üniforması oldu. Tanin'de öyle çalıştık. Ben yazdım, Fikret okudu, Kâzım idare etti. Günün birinde Fikret artık bana lüzum yok, dedi. Gazetede Kâzım ile yalnız kaldık.

(31 Mart 1325 (1909) da Tanin matbaası tahrip edildikten sonra yeniden kurulmağa başladığı zamanki arada postada toplanmış olan 27 lira abone parasını aldık. 3 liraya büyük bir yazı masası, beşer kuruşa beş altı iskemle, birkaç hokka ve kalem tedarik ettik. Hurufatçı ve-resiye hurufat verdi. Hep bir arada çalıştık. Gazeteyi başka matbaada bastırdık, Kâzım idare memurluğu ile odacılığı hemen hemen meczetmiş bir halde, fakat daima şen, daima hayat ve ümid ile hülya ile dolu, daima nükteli çırpınıp duruyordu. «Hüseyin Kâzım Tanin'de pek az yazı yazdı. Karşısındakinin fikir hürriyetine, vicdanî kanaatine gayet hürmet ederdi. Meşrutiyet-ten evvel İttihad ve Terakkiye girmiş olduğu halde gazeteyi çıkarmağa başlarken, müstakil bir gazete olarak kalmak yolunda koyduğum ilk şartı da kabul etmişti. Hiç bir zaman yazılarım hakkında beni tesiri altında bırakabilecek bir mütalâa dermeyan etmedi. Hiç bir zaman Tanin'in bir yazısına karışmadı. Hüseyin Kâzım, Tanin'de en çok muhtelif Türk lehçelerde küçük küçük yazı numuneleri neşretti. Bunları ne keyifli, keyifli telâffuz eder, ne zevk ile okur ve ne kadar neş'e ile gülerdi. «Kâzım doğrudan doğruya fikir hayatından ibaret olmıyan meşgalelerden çabuk bıkarırdı. Onun için Tanin idare memurluğundan da usandı, müdürlüğünden de (Sahife 39-41).» İsmail Müştak da şunları ilâve ediyor: «Sokaklar hürriyet nâralarile ve intikam taşkınlıklarile çınlarken Tanin idarehanesinde ve Tevfik Fikret'in nezareti tahririyesi altında üç beş arkadaş çalışıp dururlardı. Bunlar arasında öteki arkadaşları gibi beyaz bir işçi gömleğiyle arasına cebinden çıkarıp elini daldırdığı kirli bir para kesesile ve kulağından hiç ayrılmayan siyah bir kurşun kalemle bir adam dolaşırdı. Bu adam Hüseyin Kâzım'dı. Kafasından ziyade kesesile çalışıyor sanılan ve masa başından ziyade makine odasında vaktini geçiren bu adamda idealinin esiri olmuş bir misyoner hali vardı. Beylerbeyine işliyen son vapurun zamanına kadar işi başında kalan ve haftada bir defa muharrir ve amelenin ücretlerini dağıttıktan sonra kirlenmiş gömleklerimizi koltuğuna alarak evine yıkatmağa götüren Hüseyin Kâzım'ı vazifesine bu kadar mütevazî, fakat yine o kadar asil bir merbutiyetle bağlı görmek hak ve vazife hislerinin yeni uyandığı bir devirde, genç ruhlar için bilseniz ne yüksek bir temaşa idi.

«Ben o zaman nasıl ihtimal verebilirdim ki yazı işlerine, gazetecilik kavgalarına, Tanin'in o bitmez, tükenmez mücadelelerine uzaktan bir seyirci gibi bakan ve sanki kafa ve bilgiden hiç nasibi yokmuş gibi tahrir heyeti odasına arasına hayalet sönüklüğü ile uğrayan bu adamda emsalsiz bir cevher, bu basit işçi gömleğinin altında uzun senelerin himmetile doldurmuş bir irfan hazînesi bu beşuş simanın derinliğinde en çetin mevzuatı, kavramış bir dimağ mekanizması vardı.» (Sahife: 60)

FIRKACILIĞI: Hüseyin Kâzım'ın mutlak ve müstebit idare aleyhinde bulunduğu şüphe edilemez. Hayatında geçen birkaç hâdise de bunu gösterir. Şevki Bey'in kitabında çıkan yazılara göre: 1293 Meb'uslarından Ömer Paşa (Besim Ömer Paşa'nın babası) sürgüne giderken yardım hususunda büyük bir medenî cesaret göstermesi, yine Şark vilâvetlerine sü-

rülen Lûtfi Fikriyi Trabzon'da karşıyarak yerine gitmek hususunda kolaylıklar göstermiş olması, istibdad rejiminin en başta gelen aleyhtarlarından sis manzumesinin mübdii Tefvik Fikret'le o idareye karşı cephe alması, hür fikirli gençlere evinde her hafta toplantılar yaptırarak kurtuluş çarelerini birlikte düşünmüş bulunması bu vaziyetini açıkça gösteren delillerdendir. Hele Mehmed Akif'in «**Asım**» ında Trabzon'a sürgün edilen Mandal Hoca adında bir softaya yaptığı muamele o büyük Türk ve İslâm şairine ne güzel bir mevzu teşkil etmiştir. Yüzlerce ve binlerce vatandaşı ancak 10 Temmuz 1324 inkılâbından sonra İttihad ve Terakki fırkasına girmişken, merhumun istibdad ve mutlakiyetin o korkunç zamanlarında bu cemiyete yazılmış ve çalışmış olması bu mevzuda fazla söz söylemeğe lüzum bırakmayacak derecede mühim bir delildir. 10 Temmuz 1324 (1908) den sonraki fırkacılık hayatı muharririn yazma ve basma siyasî eserlerinden takip olunmak yerinde olur.

İDARECİLİĞİ: Nedendir, bilmem! Hüseyin Kâzım yaradılışında olanların hiç bir rejime sonuna kadar taraftar olamadıkları görülmektedir. Gençliğinin en ateşli zamanlarını istibdadı yıkmak hulyalarile geçirmiş olan Hüseyin Kâzım, o idare yıkılıp yerine ittihad ve Terakki fırkası geçince biraz sonra onlarla da bağdaşamamış, bununla beraber İttihatçılar onu bütünü darıltmayarak yalnız gazetecilikten ayırmak ve İstanbul'dan uzaklaştırmak gayesini takip ile 1325 (1909) da ilkin Canik (Samsun), sonra Serez mutasarrıflıklarına ve daha sonra da Halep ve Selanik valiliklerine tayin ettirmişlerdir. 1328 (1912) de bir aralık Saruhan meb'usu olarak parlâmentoya girmiş ise de toksözlü ve fırka aleyhtarı olduğu için «**Selanik Vilâyetinin mevken haiz olduğu ehemmiyet ve nezaket hasebile Valiliğin iktidar ve kıfayeti mücerrep bir zata tevdi maslahatan muktazi görülmesine ve müşarünileyh orada bulunduğu müddetçe ibraz eylediği hıdematı reviyetmendane ile sunufi ahalinin hoşnudisini celbe muvaffak olmasına binaen**» tarzında sudan bir mucip sebeple gelip müzakerelere iştirak ettirilmeksizin Selanik Valiliğine tayin olunmak suretile İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Selânik'te bulunduğu sırada halkın elindeki silâhların toplattırılması hakkında hükümetçe verilmiş olan karara karşı gelmiş ve bu meselede kendi görüşünü bir makale ile Selânik gazetelerinde yayınlamış olması «**yerine başkasının tayini suretile**» azlini ve oradan ayrılmasını icabettirmiştir. Halep Valiliğinden ayrılışı da mütegalibe ile uğraşmasından ve onların hüküm ve nüfuzlarını kırmak istemesinden ileri gelmiştir. Şu halde Hüseyin Kâzım'ın idareciliği 1909 dan 1912 ye kadar ancak dört sene sürmüştür.

BELEDİYECİLİĞİ: Halep Vilâyeti valiliğinde bulunduğu sırada oradaki «**mütegalibe eşraf**» ve «**Eşrafi mütegalibe**» dediği ve mahiyetlerini Tanin gazetesile yayınladığı bir makalede bildirdiği zorbalarla uğraşmış olması İstanbul'da da birer «**mütegalibe**» kesilmiş olan yirmi dairenin reis ve âzalarile de aynı tarzda uğraşmak ve onları yola getirmek üzere «**gayret ve faaliyeti mücerrep ve malûm olmasına mebni**» gibi bir mucip sebeple İstanbul Vali Vekillğine ve Şehreminliğine (Belediye Reisliğine) getirilmiştir. Hüseyin Kâzım bu memuriyeti ancak bir ay gibi pek az bir müddet için kabul etmiş, hattâ aylık almıyacağını da önceden söylemiş ve sözünün de eri çıkmıştır. İstanbul'daki mütegalibe ile nasıl uğraşmış, onlara neler yazmış ve onlardan ne gibi cevaplar almış ve bu uğraşmaların

sonu neye varmış olduğunu burada tafsil edecek değilim. Bunu «**İstanbul Şehreminleri**» adındaki eserimde kendisine ayırmış olduğum 276-307 inci sahifelerde ibretle ve hayretle okuyabilirsiniz. Bu eserde kendisine tahsis etmiş olduğum sahifeleri yazıp dizdirdikten sonra basılmadan önce bir mütalâaları varsa bildirmeleri ricasına ve bir dostun elile kendilerine takdim ettiğim zaman okumuş, fakat hiç bir noktasına ilişmeden geri göndermişti. Ve ben de hayret etmiştim. Çünkü içinde kendisini incitecek kelimeler ve fıkralar da vardı. Kendisini iyi tanıyanlardan Hüseyin Cahid (Karşısındakinin fikir hürriyetine, vicdanî kanaatına gayet hürmet) ettiğini söyler. Biraz sonra okuyacağınız mektubunda kendisi de bu karakterinin «**herkesin hürriyeti fikir ve mütalâasına ve tarzı intikat ve muhakemesine hürmetle mütehasi ve meçhul olan bir adam**» diye anlatıyor. Bundan dolayı olacak ki eser basılıp bittikten sonra görüp tekrar okuyarak önceden istediğim mütalâayı yazıp göndermişti

İşte bu yazı hem idareciliğini, hem de belediyeciliğini kendi ağzından dinlemek fırsatını bize vermiş olduğu için onu olduğu gibi -ancak bu eserde takip olunan yoldan gidilerek terkipleri ve cemileri kaldırmak suretile- aşağıya koyuyorum.

Öteki paragraflardaki bahislere göre biraz uzun sürecektir olan aşağıdaki yazıyı: evvelâ, kendi ağzından kendisini tarif ettiği; saniyen karakterini ve idari mesleğini en iyi surette gösterdiği için olduğu gibi alıyorum. Bir de Hüseyin Kâzım'ın ilim sahasındaki kudretini ve hizmetini eserleri gösterdiği halde ancak dört sene gibi az bir zaman süren idari ve beledi sahadaki icraatını gösterecek başka eseri ve yazısı bulunmadığı cihetle bu yazıyı o maksatla da yayınlıyorum.

Bir de insan haklarından bahseden bu eserde, o hakka Türkiye'de bir zamanlar ne dereceye kadar tecavüz edilmiş ve bu uğurda, vevki birkaç kimseden ibaret olsun, nasıl uğraşmış bulunduğunu anlamak ve anlatmak için de bu türlü bir yazıya ihtiyaç vardı. İşte bu yazı o ihtiyacı da temin ve telâfi etmiş olacaktır:

«**Muazzez ve muhterem beyimiz:**

Hayatımın bir devresine, Şehreminliğinde bulunduğum pek az bir müddete ait hâdiseler hakkında yazdığımız sahifeleri okudum. Birçok şeylerden olduğu gibi «tarih» ten de mütenefirim. Tarihin birçok rivayetleri ve şahadetleri yalan değilse, herhalde yanlıştır. Hâdiselerin hakikatlerine ve sebeplerine muttali olmak güçtür. Bundan başka hakikat de çok yerde (müteassır)dır. Bunu görüp söyleyebilmek büyük bir medenî ve ahlâkî cesarete tevakkuf eder. En sonra da (tarihî intikad)a sıra gelir ki işin en müşkül tarafı da budur. Hâdiselerin cereyanını takib etmek birçok hallerde mümkün olsa bile bunların sebep ve saiklerini anlamak ve her zaman doğruyu söylemek kabil olmaz. Şeyh Sa'di «**Duruğu maslahat âmiz bih ez rastı fitne engiz** dememiş mi idi? Hakikati halde «**doğru**» ve «**yalan**» hâdiselerde, şeyinlerde, vakıaların teselsülünde değil, bunların telâkki ve ifade tarzlarındadır. Hâdiseleri zahirlerine göre tasvir ile onları «**şahsî**» bir tarzda mütalâa ve muhakeme etmek arasında büyük bir fark vardır. Bunu bir misal ile ifade etmek lâzım gelirse, fotoğraf makinesile alınan bir manzara ile bir Ressamın terسیم ettiği tabloyu göz önüne getirmek kâfidir. Ressam da tabiati taklit ve temsil eder; anasını tabiatten alır. Fakat sanat bundan ibaret olsaydı, bir fotoğrafın daha büyük ve bedî bir kıymeti

olmak lâzım gelirdi. Hâlbuki bir tabloda Ressamın tefekkür ve tahassüs şeklini, bedî zevkini, hislerinin, teessürlerinin ve ilhamlarının ifade tarzlarını da görebiliriz ki, onun eserine büyük bir kıymet verdiren de bu «**şahsiyet**» dir. O halde göz ile görülen ve kulakla işitilip tarih sayfelerine nakledilen hâdiselerle bir fotoğraf arasında büyük bir fark yoktur. Bilâkis «**Basiret**» ve «**iptisar**(gözlem)» ile görülen ve şahsi bir bakıma göre mütalâa ve intikad edilen tarihî hâdiseler bir sanat eseri olduktan başka bundan edilecek istifadeye de had ve payan olmaz.

Eseriniz, temin ederim ki, bir «**tablo**» ve mühim ve itibara şayan bir sanat eseridir. Kudretiniz ve muvaffakiyetiniz meydandadır; tebrik ve takdire lâyıksınız. Ahvale ve hâdiselere vukuf ve ittılânız ihatai nazarınız, fikri intikadınız hayreti caliptir. Şairi ecelli İslâm Üstad Akif: «**Sözüm doğru olsun da odun olsun**» demişti. Siz de bu fikir ve kanattan mülhem görünüyorsunuz. Eserinize Şirini Mağribînin:

Key büved cana ki âteş ber derin âlem zenim

Milleti küfrü Müslümani behem ber hem zenim

(Ne zaman bu âleme ateş salacağız ey can? Küfr ve Müslüman Ümmetini birbirine vurup bir yapacağız?)

tasvirini görmek ve (bimahaba rehi narefteye gittiğimize) şahit olmak insanı kemalinize meftun ediyor.

Bir çok tarih kitaplarında hâdiselerle şahıslar arasındaki münasebetlerden ve saiklerden bahsedilmez ki bu tarz alelade vakıaların hikâyesinden veya abes ve faydasız bir «**tercemei hayat**»dan ibaret kalır. Her hâdise, her hak ve hakikat enfüs ve afakda mütalâa edilmelidir. Eserinizde bu kudreti göstermişsiniz. Her hâdiseye en hakikî mahiyetini, her sahse en bariz şeklini verebilmek size has bir kudret ve kifayettir. Sizi tebrike lâyık ve kendimi iftihara mecbur görüyorum.

Simdi müsaade ederseniz, bendenize ait olarak verdiğiniz tafsilâtla yaptığınız intikadlar arasında bazı noktaları izah edeceğim, İstifadeye ve ihticace değer bir «sanat eseri» olan kitabınızdaki tasvirlerle, hükümlere, hâdiselerden istidlal yolile çıkardığınız hakikatlere karşı itirazlarda bulunacak değilim. Çünkü herkesin fikir hürriyetine ve mütalâasına ve intikadile muhakemesi tarzına hürmetle mütehasıs ve mecbul olan bir adam başka türlü yapamaz. Yazacağım şeyler «izah»dan ibarettir. Bununla size daha ziyade hak vermiş ve fikirlerinizdeki isabeti tevid etmiş olacağımı sanıyorum. Pek iyi bilirsiniz ki, insan mizacının mukteziyatı olduğu gibi itiyadlarının ve icraatının da esiri ve mahkûmudur. (İtiyad) denildiği gibi bir «**tabiatı saniye**» değil, belki biz-zat tabiat ve fitrattır. Bendeniz kendimi bildiğim ve dünyayı, hayatı ve insanın mukadderatını az çok anlamaya başladığım zamandanberi «hüküm» den «hükümet» den tahaşi ederim; «Elem» den vareste yaşiyabilmek için «emel» den uzaklaşmak lâzımgeldiğini anladım ve daima bu kanaatten ayrılmadım. «İkbal» in «Labaka» ya, «Emel» in «Elem» e inkılâp ettiğini söyleyen mütefekkir şairin yalnız «Sanati kalb»e değil, hâdiselerin ve eşyanın hakikatlerine de vâkıf olduğunu itirafa mecburuz. Zaten hüküm ve hükümetimin müddeti, zatı âlinizin de yazdığınız gibi, dört, beş sene-den ziyade sürmemiştir. Haza Min Fadlı Rabbî. Fakat saiki kader bu kadar az bir müddette bile

beni pek mühim hâdiseler, vâkıalar karşısında bulundurdu ve birçok esrara ve hakikatlere muttali etti. Zamanın noksanını hâdiselerin teaddüt ve tevalisi tazmin etmişti

Abdülhamid'in hükümdarlığı zamanında, ben de herkes gibi âtiden ümîdvardım ve mâni avdet ettiği halde bu memlekette «hakkı hayatı» kalamıyacağına inanıyordum. Fakat biz, günün birinde bu mâniin zail olacağı kanaatle müteselli oluyorduk. Ne çare ki Akif'in dediği gibi, bu diyarı zulm âbadda hiçbir kimse fenalığın nereden geldiğini göremez. Görenler de onun kendilerinden değil, Allah'tan geldiğine inanır! Burada “**kema tekunû yüvella aleyküm**” (Siz nasılsanız, başınıza geçenler de öyle olurlar) beyanından mülhem olmak ve hakikati bütün vuzuhile görmek lâzımgelir. Her ne ise günün birinde ümitlerimizi okşayan «inkılâb» a kavuşmuştuk! En evvel umumî intihabatın temini icabediyordu. İstanbul'da bir «**Kollej elektoral**» tesis edilmişti. Umumî merkez de bununla alâkadar oldu ve intihap edilen, «**heyeti teftişye**»de benim de bulunmaklığıma karar verildi. Ziver Bey merhum Şehremini idi. O zamana kadar tasavvurda kalmış olan belediye dairelerinin teşkili lâzım geliyordu. Bir taraftan bu daireleri teşkile, diğer taraftan intihabatı temine çalıştık. Belediye intihabatı sırasında bu mevkilere getirilecek kimseler ekseriyetle hükümete mensup ve memur oldukları için bunların haricinde mütekaitlerden, esnaftan ve serbest meslekler mensuplarından bir takım kimselerin intihabından başka çare kalmamıştı. Belediye reisleri de halk tarafından seçilen kimseler arasından seçildi ve bundan dolaydır ki Belediye vazifeleri hakkında hiç bir fikir ve kanaat sahibi olmıyan kimseler iş başına getirildi. Benim ve ahlâf ve eslâfımdan birçok zatlara bu yüzden maruz olduğumuz müşkülâtın menbaini bu seçim tarzında aramalıdır.

Aynı zamanda meşrutiyetin bahsettiği «Hürriyet» in hakikî mânasından gafil olan birçok kimseler de bunu suitefsir ediyorlardı. Memleketin her tarafında hükümete karşı bir mukavemet ve isyan fikri uyanmıştı. Hiç bir makamın hak ve salâhiyeti, kadir ve itibarı kalmamıştı. En küçük memurlarda bile itaattan eser görülüyordu. Bir jandarma mülâzimi Vilâyet valisine karşı itaatsizlik göstermekten tehaşi etmiyordu.

Harbiye Nazırının emrine muhalefetle Yemen'e gitmek istemiyen ve arkadaşlarını da teşvik ve teşciden geri durmıyan bir mülâzimi saniyi, bir fırka kumandanının, Nezaretten aldığı emre rağmen, tevkif etmek cesaretini gösteremediğine şahit olmuşum! Böyle müthiş bir «anarşi» içinde iş görebilmek, hükümetin nüfuz ve haysiyetini şunun bunun «pamali istihkar» ve tecavüzü olmaktan kurtarmak hakikaten müşküldü. Serez'de Mutasarrıf bulunduğum sırada, vazifeme müdahale etmek ve beni emellerinin baziçesi halinde görmek istiyen İttihad ve Terakki murahhaslarına hadlerini bildirdiğim için beni halkın yanında her türlü kudret ve kabliyetten, haysiyet ve itibardan düşürmek fikrile bir hâdise ikaından çekinmemişlerdi. Memuriyete haris ve onun maaşına muhtaç ve müftekir bir adam olsaydım, bu hakareti hazmetmekten ve sonra zillet ve meskenetle oturmaktan başka bir çare kalmazdı. Fakat bendeniz öyle yapmadım ve hükümeti tahkir ve tezlil etmek cesaretini kendilerinde gören murahhas efendileri hükümet konağının önünde meydanda bütün eşrafın memurların, zabitlerin ve binlerce halkın huzurunda falakaya yatırıp şayanı intibah bir surette tedip ettikten sonra Selâniğe sürdüm. Bu tedip tarzı uzun müddet devam etti. Bu sayede hükümetin haysiyetini iadeye muvaffak olabildim!

Serezliler benim memleketlerinde «geçinmek için bulunmadığıma kanaat getirdiler ve «süpürge sotasile», «cennetten çıkan bu tedip vasıtasile» -evvelâ icraatıma karşı tahammül gösterdiler ve haktan, itidal ve adaletten ayrılmadığımı, hiç bir zaman şahsî menfaatlerimi düşünmediğimi, herkesin hakkını vermek istediğimi anladılar. Bunun için de çok defa kanun haricinde iş görmeye mecbur oluyordum. Bu tecavüzlerim, bu cüretlerim hüsnü kasit ve taviyyetin, feragati nefsin, sadakatin, ahlâkın takdir edildiği bir muhitte, Serezde, hiç bir şikâyeti davet etmedim.

Pek iyi bilirsiniz ki, her kanun itiyatların ifadesidir. Buna göre de bir memlekette tatbik edilmek istenilen kanunlar, halkın itiyatlarından alınmış olmalıdır. İtiyat değişmedikçe de kanun değişmez. Fakat memurların aciz ve irtikâplarından dolayı Hükümetin sultasının tamamile zail olduğu bir yerde, halkın muhalefet ve isyan ile ve vatandaşlarının hukukunu inkâr ve paymal ile ülfet edilen bir memlekette, meselâ Halep muhitinde hangi devlet kanununu tatbik edebilirsiniz? Bütün bu musibetleri ve beliyeleri tasvir için ciltlerle yazı yazmak lâzım geleceğini itiraf etmez misiniz? Halep Valisi Fahri paşa, bir gazetede kendi aleyhinde neşriyatta bulunan Mustafa Asım isminde bir memuru (bu zatı evvelce Trabzon vali maiyetinde bulunduğu sırada tanımıştım. Zekâsı nisbetinde ahlâksız bir kimse idi. İsyân ve muhalefetine saik olan da açlık idi) döğdüğü için azledilmişti. Fakat yerine gönderilen adam, Serez'de yüzlerce insan döğmüş, bir «mütegallip» ten başka bir şey değildi!

Osman Beyefendi! Bendeniz «Mütegallibei eşraf» tan «Eşrafi mütegallibe» den yana yakıla şikâyet ettiğim ve onların halka reva gördükleri mezalimi nefretle andığım zaman kendimin de «Mütegallibei vülât» tan olduğumu inkâr etmiyorum. Fakat bu iki tegallüp tarzı arasında bir fark vardır. Eşrafi Mütegallibenin tahakkümü halka, benimki zulme karşı idi.

Halep muhitini daha fena bir halde buldum. Mütegallibenin halktan başka vilâyet memurları üzerinde de nüfuzları vardı. Daha doğrusu hüküm ve hükümet onların elinde idi. Burada asırların tesirlerini de görmek lâzımdı. Osmanlı hükümeti Suriyede (Müşterekülmenfaa) bir idare kurmuş ve asırlarca müddet (siyaset) le yaşayabilmişti. Memleketin ilmi, sınaî, ticarî, İktisadî, umranî... ihtiyaçlarını düşünmek ve bunları temin etmek kimsenin aklından bile geçmemişti. Memurların bütün vazifeleri halktan vergi toplamaya, bir kısırın ahalden asker almıya... inhisar ediyordu. Asayiş tamamile bozuktu. Bu hal ve vasıfta hükümetin devamı için bir takım mütegallibeye hüküm hakkı vermek ve onları muamelâta ve icraata iştirak ettirmek lâzım geliyordu. Bundan dolayı vilâyetin her tarafında «hükümet» münkariz olmuş, yerine müthiş bir “anarşi» geçmişti. Hükümet memurları da Makedonyadaki memurlara kıyas edilemeyecek kadar kabiliyetsiz kimselerdi. Ne çare ki, memlekette bir «İnkılâp» olmuştu. Halkın bunu his ve idrâk etmesi ve vilâyetin bütün icraat ve muamelâtında bu mühim noktayı gözönünde bulundurması zarurî idi. O zaman ne yapacağımı düşünüyordum; nihayet, ziraat âlimlerinden «Baral»ın bir mütalâasını hatırladım. Mezruata musallat olan haşeratı imha için, bu zatın bulduğu en faydalı tedbir «onların tesir ettikleri tabiat şartlarını değiştirmek»tir. Ben de onun tavsiyesine uydum ve «Mütegallibei eşraf» ın kuvvet ve cüret aldıkları şartları değiştirdim; onların tavassut ve delâletlerini kabul etmedim; zulüm ve itisaflarına nihayet verdim. Senelerdenberi toplanıp kalmış olan borçlarını tahsil ettirdim ve hadlerini bildirdim. Ne çare

ki daha geniş ve esaslı icraatta bulunabilmek ve her mânasına göre «hükümet»i kurabilmek için Babiâli'den beklediğim muaveneti göremedim. O sırada Talât Bey Dâhiliye Nezaretinden çekilmiş ve yerine Halil Bey'i getirmişti. «Ve habe külle cebbarın anis» sırrına mazhar ve Haleplilerin tâbirince «müstehilli hukuku ibad» (insan haklarını hiçe sayan) Nafi Paşa'nın, bu müsemma binnekızın, diğer emsali gibi, bana karşı gösterdiği husumet ve adavet ve sonunda uğradığı hüsrân ve hezimet onun menfaatlerine hizmet etmemekten ileri geliyordu. Nihayet Suriye hakkındaki düşüncelerimi (kuvveti birey) in (Halil beyi kastediyor) bu müşahhas misaline anlatabilmek ve buna muvaffak olamadığım surette istifa etmek fikrile ve izinle İstanbul'a gelmiştim. Sadrâzam da «Re'yi bi kuvvet» Hakkı Paşa idi. O günlerde Nafi Paşa Mebusan Meclisine benim aleyhimde bir sual takriri vermişti. Ben onun ve emsali zalimlerin gadir ve itisafı hakkında Tanin ile makaleler yazmış ve hakikati hali de Halil Bey'e tafsilen bildirmiştim. Bu neşriyat tesirini gösterdi. Halil Bey'in Mebusan Meclisinde verdiği izahat bunları müeyyit idi. Nafi Paşa müthiş bir hakaret ve mağlûbiyete uğradı. Bunun üzerine tekrar Haleb'e dönmek için ısrar ettiler ve avdet, hükümetin mütegalibeye karşı bir galebesi olacaktır. Oraya dâhil olduğum gün yapılan merasim ve tezahürat hiç bir hükümet memuruna nasip olmamıştır. Eğer Suriye'de benim istediğim şekilde hükümet kurmağa muvaffak olmamış isem mesuliyeti benden ziyade başkalarına ait olmak lâzım gelir.

İttihat ve Terakki sonsuz gafletlerde, fena idaresile ve zulümlerde... eski kudret ve savvetini kaybederek tedafüi ve tahaffuzî bir vaziyette kalmış ve her tarafta baş gösteren isyanlar ve ihtilâller karşısında ricatten başka bir çare görememişti.

Şehremanetine tayinim de bu zamana rastlar ki, zatiâliniz o devre ait hâdiseleri pek güzel tasvir ediyorsunuz. O halde, böyle bir işi ne için kabul ettiğimi ve Halep'ten ikinci defa avdet ettikten sonra ne için çekilip evimde oturmadığımı soracaksınız.. Evet, Vekiller Meclisinde Suphi Bey'in yerine bir başkasının intihabından bahsedildiği sırada, muhlis ve eski dostum olan Ali Fuat Bey beni teklif etmiş ve bu da kabul olunmuştu. Ali Fuat Bey vazifesinden başka bir işe karışmaz, bahusus hiç bir kimseye delâletle üzerine mesuliyet almaz bir zattır. «Benim fikrimi ve mesleğimi bilirsin. Hayatım müddetinde ilk ve son defa olarak seni tavsiye ettim. Şimdi red cevabı verecek olursan beni müşkül bir mevkide bırakmış olacaksın; ümit ederim ki bunu sen de istemezsin» dedi.

Ali Fuat Bey'in üzerimde bir kardeşlik hakkı, bir dostluk ihlâsı vardır. Mahza onun arzusuna uyararak bana verilen vazifeyi kabul ettim; fakat bir aydan ziyade kalmıyacağımı da kendisine söyledim. O da buna razı oldu. İki üç gün Emanete gitmedim. Ayaklarımın geri gittiğini, vicdanımın bana, daha doğrusu bu emri vakie isyan ettiğini hissediyordum. Nihayet Hasköy'de bir gece içinde 62 kolera vakasının görüldüğü ve derhal bunun önüne geçilmek lâzım geldiği halikında Sıhhiye Müdürü Besim Ömer Paşa'dan aldığım bir haber üzerine işe başlamıya mecbur oldum. Fakat sizi temin ederim ki Emanet sandalyesine bir kere olsun oturmam ve oradan maaş da almadım!. Hasköy'deki Kolera bir facia idi. Hastalığın her tarafta sirayeti ihtimali vardı. Besim Ömer Paşa, Dr. Esat Paşa, Sıhhiye Müfettişi Nizamettin ve Mehmet Ali Beylerle Hasköy iskelesine çıktığımız zaman halk orada toplanmış idi. Ne gibi tedbirler alınacağını düşünmeden evvel, en vahim bir hastalık ile bir (Dai udal = Doktorları

âciz bırakan hastalık) ile karşılaştım. Mehmet Ali Bey Kasımpaşa'daki doktorları celbetmek üzere vakanın otuza çıktığı bir saatte göndermek istediği iki belediye çavuşunun kendisine hakarete bulduklarını anlattı. Hasköy halkının gözü önünde o iki âsi memuru tokatlarla, tekmelerle tedip ederek tardedim ve işe de böyle başladım! Emanette çadır ve Pülverizatör olmadığını ve derhal tedarikine imkân bulunmadığını söylediler. Hâlbuki halkı tecrit için çadırda şiddetle ihtiyaç vardı. Harbiye Nazırına telefonla müracaat ettim. Beni daima teveccüh ve iltifata mazhar eden Mahmut Şevket Paşa merhum, istediğim yüz çadıra karşı iki yüz çadır gönderdi ve kordon için lüzumu olan askeri de Beyoğlu'ndan derhal sevkettirdi. İş Pülverizatör bulmaya kalmıştı. Bunun yerine yangın tulumalarını getirttim ve onlarla mahalleyi baştanbaşa yıkattım. En sonra da koleranın menbaı olan üç evi -bedelini defaten vermek ve içlerinde oturan fakirleri hamamda yıkattırıp yeni elbiseler giydirmek suretile- yaktırarak hastalığı bir gün içinde durdurmağa muvaffak oldum. Hasköy halkı, kâmilen açık sahada kurulan çadırlara çıkartıldı, köy temizlendi, hastalar tedavi altına alındı ve bütün sıhî tedbirler de ittihaz edildi. Bundan sonra şehrin muhtelif yerlerinde çıkan kolera ile uğraşmaya, şuradan buraya koşmaya mecbur oldum.

Emanetin işlerini tedvire Rıza Paşazade İsmet Bey'i memur etmiştim. Bu arada yalnız (mütegallibe) ile değil aceze ile de belâyaya kalıyordum. Büyükdere'de Suphi Bey adında bir Belediye Müdürü: «**Ben halkın uşağı değilim, bundan fazla iş görmem!**» demişti. Bu adamın derhal memuriyetine nihayet verdim Hasköydeki belediyenin başında bir (İnekçi) bulunuyordu. Bu zat da: «**Bana yazı ile emir vermiyecek olursanız bir iş görmem**» diyordu. Ona da işten çekilmesini söyledim. Arnavutköy'ündeki belediyede eski Mabeyincilerden Rıza Bey bulunuyordu. Bu zatta da aradığım gayret ve faaliyeti bulamadığım ve bütün istediklerini fazlasiyle temin ettiğim halde yine hiç bir şey yapmadığını gördüğüm için onu da işinden uzaklaştırdım.

Üsküdar'daki iki belediyeden birinin başında Hendese muallimimiz Mütekait Ferik Ahmet Şükrü Paşa bulunuyordu. Evinde kolera çıkan bir adamın gösterdiği mümanaattan dolayı belediye Doktorunun vazifesini yapamadığını ve zabitanın muaveneti temin edilmek üzere Polis Müdürü Mazhar Bey'e müracaat etmeliğimi tavsiyede bulunan ve hak ve salâhiyetinden bu derecede gaflet eden bu zata, eski hocama karşı ne yapabiliirdim?

İşte koleranın yayılmasına maruz olan payitahtta belediye işleri böyle adamların ellerinde idi!

Beylerbeyinde orta oyununda pişekârlık ve yarıdakılık edebilecek bir adama rast geldim ve «**lahavle güyân**» başımı çevirdim.

Sait Halim Paşa biçaresinin, bu emel ve ihtiras kumkumasının ilkaatına kapılarak ve müthiş bir mesuliyeti yüklenen Şehreminini belediye teşkilâtı nezdinde hükümetin bir komiseri sıfat ve memuriyetinde göstererek muhalefetten ve bütün haklı itirazlara ve intikatlara karşı isyandan başka bir şey düşünemiyerek ortalığı fesada veren şahısların neler yaptıklarını siz herkesten daha iyi görüp anladınız ve yazdınız. Bu hale tahammül edilemezdi. O zaman belediye intihabının yenilenmesini Dâhiliye Nezaretine yazdım. Kanun bu hakkı Şehreminine

veriyordu. Halil beyin bu işaretini terviç ederek sadarete arzettiğini de yazıyorsunuz. Bu müracaatin Babîlice kabul edilmediği surette istifaya mecbur olacağımı bildirdiğim sırada NAZIR'ın: «**Ben sizin işaretinizi tervican Sadarete yazdım. Oraca red cevabı verilecek olursa sizden evvel ben istifa ederim!**» tarzında yazı ile cevap vermiş olduğuna da vâkıf bulunuyorsunuz. Sonradan bana İsmet Bey'i göndererek «Şimdilik yalnız muuhalefette en ileri giden on dairede yeniden intihap yapılmasına muvafakat etmeğimi» teklifte bulunmuştu. O zaman İttihatçılık ve Fırkacılık tesirlerini açıkça görmüştüm. Halil Bey kendi fikrinde ortalama bir hal sureti bulmuştu. Koleranın önünü almak ve İstanbul'u tehdit eden bir beliyeyi defetmek için gösterdiğim sayii gayret ve hayatımı istihkar ediş, vergi vermekten imtina eden ecneblerin bile dikkatlerini çekiyor ve emanete gelen bir heyet 'Belediye vergilerini vermeye hazır olduklarını» temine lüzum görüyordu (**O tarihlerde yabancılar Kapitülasyonlara dayanarak kazanç ve saire gibi devlete ait vergilerini vermiyorlardı ve bu arada belediyeninkini vermekte de güçlük çıkarıyorlardı. Şehreminin ciddî surette çalıştığını görünce verecekleri paraların yerlerine masruf olacağını anhyarak böyle çalışmakta devam edilirse bu çalışmalardan yabancıların sıhhati de faydalanacağı için istenilecek belediye vergilerini bundan sonra seve seve vereceklerine dair teminat vermişlerdir. Yabancılar bu teminatı Cemil Paşa zamanında da tekit ve teyit etmiştir.**)

Babîli'nin ikiyüzlü siyasetinden nefret ediyordum. Ali Fuat Bey'e verdiğim vaadi tutmuşum. İstifamın suretini ve sebebini biliyorsunuz ve bunu geri aldirmek için yapılan resmi ve hususî teşebbüslerden ve müracaatlardan da haberdar bulunuyorsunuz. Benim teşhis ettiğim hastalığın Cemil Paşa tarafından tedavisi imkânı bulunmuş ise, bundan dolayı müftehirim.

Bir müddet sonra çıkan Trablusgarp hâdisesi üzerine Hakkı Paşa istifaya mecbur olmuş ve Sait Paşa Sadaret makamına gelmişti. Müşarünileyh de tekrar emaneti kabul etmeğimi bana ısrarla teklifte bulunduğu halde özürler diledim (**Kendinden dinlemiştim: Belediye Reis ve âzalarının kısmen istifaya mecbur edilmesi suretiyle ortaya çıkan hâdis, hükümetin işe karışmasını icap ettirmiş ve Sadrâzam Hakkı Paşa bu mesele hakkında görüşmek üzere Hüseyin Kâzım Babîliy'e çağırmıştır. Merhum, karşılaşacağı muameleyi bildiği için istifanamesini de yazıp cebine koyarak öyle gitmiş. Hakkı Paşa onu ayakta kabul eylemiş, icraatını acı ve sert bir dille tenkit etmiş ve âdeta azarlar gibi bir vaziyet almıştır. Sadrâzam sözünü bitirir bitirmez Hüseyin Kâzım maruzatta bulunmasına müsaade istemiş ve muvafakat cevabını beklemeden hemen söze başlayarak: «Eski Hint filozoflarından birinin anlatışına göre Allah bir defa kendi iktidarından şüphe etmiş, 'acaba bu kâinatı ben mi yarattım?' diye kendi kendine sormuş! Bu şüphe çok değil, ancak bir (an) sürmüş. Ne yazık ki ondan da (Şeytan) vücuda gelmiş. Ben iktidar ve salâhiyetimden hiç bir (an) şüphe etmedim. Şehreminiyim, âcizlerini, kifayetsizliklerini gördüğüm Belediye Reislerini azletmek kudretim ve salâhiyetim dâhilindedir.**)

Bu salâhiyete dayanarak aziller ve fesihler yaptım. Mademki hükümet bunu beğenmiyor, o halde ben de çekiliyorum» der ve Sadrâzâmın mukabelesini beklemiyerek istifanamesini masanın üstüne bırakıp bir temenna ederek odadan çıkar.)

Kendi âlemimde yaşamak istiyordum. Sadinin:

Ne ber esteri suvarem, ne çüher bezir barem

Ne hüdavendı raiyyet ne gulâmı şehriyarem

Tavsifine mazhariyet indimde en büyük nimet ve saadettir. Yine bu emel yüzündendir ki Talât Paşa merhumla aramız açılmıştı. Bunun sebeplerini (10 Temmuz inkılâbı ve netayici) nde tafsilen yazdım ve yeis ve elem saikasıyla gidip altı sene Beyrutta ikameti ihtiyar ettim ki buna bir (Nefyi ihtiyarî) diyebilirsiniz.

Bundan sonraki vak'alar Şehremanetine ve sizin mevzuunuza taallûk etmez. Bu izahat ile yazmış olduğunuz sözleri ikmal etmiş olduğuma inanıyorum. Hakkı ve hakikati görüp anlamış ve bunu açıkça söylemiş olmanız sizin için sonsuz fahri mucip ve bendeniz için de tesliyet ve imtinana baistir. En samimî hürmetlerimi ve teşekkürlerimi takdim ile mübahî olurum, Muazzez ve muhterem beyim efendim.

Beylerbeyi 14. Mart. 1931

Muhlisiniz

Hüseyin Kâzım

SÜRGÜN HAYATI: Selanik Valiliğinden ayrıldıktan sonra Balkan harbinin çıkması ve sonunda Rumeli'yi kaybedişimiz Hüseyin Kâzım'ın İttihat ve Terakki fırkası aleyhtarlığını büsbütün arttırmış ve 1914 te çıkan Birinci Dünya Harbi sırasında bu fırka, mutlakiyet ve istibdadını, evvelce aleyhinde bulunmuş olduğu Osmanlı Padişahlarına nisbetle daha şiddetlen-dirmiş olduğu için vaktile mutlak ve müstebit idarenin elinden kurtulmak için Yeni Zelan-da'ya kadar hicreti göze aldırılmış olan Hüseyin Kâzım bu sefer bütün dünya yollarının kapalı bulunmasından olacak, harpten bir buçuk sene önce İstanbul'u terk ile Suriye'ye gidip orada yerleşmeğe karar vermiştir. Hüseyin Kâzım, Beyrut'ta 6 sene kalmış ve bu müddet içinde hayatını ilme ve içtimaî hizmetlere vakfetmiştir.

Suriye muhitinde ve Arap-İslâm âleminde o kadar hürmet görmüş ki harp mağlûbiyetle neticelenerek Osmanlı hükümeti Suriye'yi terkettikten sonra yerli, yabancı teşekküller Kâzım'a Beyrut Valiliğini teklif etmişlerse de kabul etmiyerek o güzel yurdun kaybedilişine ağıly ağıly İstanbul'a gelmiştir.

SİYASET HAYATI: Suriye'den İstanbul'a geldikten sonra mağlûbiyetten yüreği sız-layan her Türk gibi o da çok yanmış, yakılmış ve gerek mağlûbiyetin mümkün olduğu kadar az zararla neticelenmesi, gerekse memleketi bu uçuruma sürüklemiş olan İttihat ve Terakki hükümetinin bir daha iş başına gelmemesi için çalışanlar arasına katılmıştır. O sırada muvaf-fakiyetin en ziyade Mebus olmakla mümkün olabileceğini anladığından mütareke içinde yapı-lan seçimde Aydın'dan Mebus gelmiş ve Meclis açıldığı zaman yapılan intihapta ikinci reisli-ğe getirilmiştir. Fakat bu meclis çok yaşayamamış 12. Nisan. 1336 (1920) de işgal kuvvetleri-nin ve bilhassa İngilizlerin zorile dağıtılınca Hüseyin Kâzım da Reislikten düşmüştür. Bu za-

mana ait hayat ve faaliyeti hakkında kendisi (10 Temmuz İnkılâbı ve Netayici) adındaki basma eserile yazma «Tarih Hatıraları»nda ve «Bir milletin Basıbadelmevti» adlı eserinde yer yer izahat vermektedir. Ben de (Abdülâziz Mecdi Tolon'un hayatı ve şahsiyeti) adını taşıyan eserimde haylice izahat vermişim. (Sahife 119-133)

Mebusan Meclisi dağılmakla beraber Hüseyin Kâzım bu devirde birkaç defa kabineye girerek Ticaret Nazırlığında, Adliye ve Maliye Nazır Vekilliklerinde bulunmuş ve en son olarak ta Evkaf Nazırlığı yapmıştır.

Anadolu'daki Millî Mücadele ve İstiklâl hareketleri canlanıp Ankara hükümet merkezi olduktan ve bir Millî Ordu kurularak Ankara yakınına kadar gelmiş olan düşman sürüleri yine bu millî ordu kuvvetile uzaklaştırıldıktan sonra İstanbul hükümeti ile Büyük Millet Meclisi hükümeti arasındaki fikir ayrılığını görüşüp kaldırmak üzere eski Sadrâzamlardan Müşir Ahmet İzzet ve Salih Paşalar'la Atina ve Bern sefirleri Cevat ve Münir Beyler'den ve Rasathane Müdürü Fatin Efendi'den müteşekkil bulunan heyete iştirak ederek Anadolu'ya geçmiş ve aylarca kaldıkları halde orada bir şey yapılamadığı için İstanbul'a gelip Kabinedeki arkadaşlarından üçüyle birlikte istifa ile hayatının bu safhasına da son vermiştir.

Ömrü pek az süren bu Meclisin kabul etmiş ve sonradan Atatürk tarafından da benimsenmiş olan «Misakı Millî» hakkında Hüseyin Kâzım «Bir Milletın Basıbadelmevti» adlı eserinde (Sahife 232) şu dikkati çeken malûmatı vermektedir: «... Bütün bu cereyana karşı iltizamı ve müdafaası kabil olacak surette millî emelleri bildiren bir «Misakı Millî» tanzimini en evvel ben düşünmüştüm. Son Meclisi Mebusan'ın açılmasından önce İstanbul'da toplanan mebuslarla arada bir muarefe hâsıl olmak ve istikbal hakkında müzakerelerde bulunmak üzere Âyan âzası tarafından davet edilmiştik. Ben de o sırada Aydın'dan mebus intihap olunmuşum. Âyan dairesindeki toplantıda hiç kimse bir mubahese mecrası açmak istemiyor ve hazır bulunanlar birbirine bakmakla iktifa ediyorlardı. Abdurrahman Şeref Efendi merhum bu vaziyetten müteessir olarak benim söze başlamamı istedi. «Bugünkü vaziyetin gösterdiği vahim müşküller arasında mebuslardan ne düşündüklerini ve vatanın istikbali hakkında ne istediklerini bilemediğim için şahsî olarak bir mütalâada bulunmak istemem. Bize müsaade ediniz, biz kendi aramızda toplanalım ve millî emellerimizi ve memleketin istikbaline ait düşüncelerimizi ve fikirlerimizi tesbit ederek bunu bir program halinde Âyan-ı Kiram'a arz edelim. O zaman tekrar toplanarak müzakerelerde bulunur ve buna kat'î bir şekil veririz» dedim.. Bu fikir umum tarafından tasvip edildi. Oradan ayrıldıktan sonra Meclisi Mebusan dairesine geçtik. Benim gösterdiğim zatlardan bir komisyon kurularak müzakerelere başladık. Sonraları «Misakı Millî» adını verdiğim esasların benim kalemimle yazılan ilk müsveddesi hâlen Bursa, o sırada Hakkâri mebusu olan Asaf Bey nezdinde mahfuzdur. Bu komisyon günlerce toplanarak «Misakı Millî»yi hazırladı. Meclis açıldıktan sonra Anadolu'dan gelen mebuslar da, ufak tefek bazı tadiller ile bunu tasvip ettiler. O sırada reisi sani sıfatile, hasta bulunan Keşat Hikmet Bey'e vekâleten, halen Vaşington Sefiri Muhtar Bey'e Fransızca'ya tercüme ettirdiğim «Misakı Millî»yi imzalayarak Avrupa hükümetleri Ayan ve Mebusan reislerine gönderdim».

Bu vesikanın Türkçe ve Fransızcası Meclis zabıtlarının 28 K. sani 1326 tarihli nüshalarında da görülmektedir.

TİCARET HAYATI: İstanbul'da Osmanlı idaresi kalktıktan ve Ankara ile İstanbul hükümeti arasında münasebet ve işbirliği kurulmasına çalışan heyet arasında bulunarak orasile de anlaşamadıktan sonra Hüseyin Kâzım hayat ve maişetini ticaretle temin cihetine gitmiş ve o sırada Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın kurmuş olduğu Türk Ticaret ve Sanayi Bankası ile kâğıtçılık anonim ve Şark Sigorta Şirketleri İdare Meclisleri âzalıklarında ve umumî kâtipliklerinde bulunmuştur.

İLMÎ HAYATI;

Hüseyin Kâzım'ın üzerinde en çok durulacak cephesi burasıdır. Onun için ben de bu bahsi biraz uzattım:

A. TÜRKÇÜLÜĞÜ, DİLCİLİĞİ; Bunun hakkında burada fazla söz söylemeğe lüzum görmüyorum. Şimdiye kadar yayınlanmış olan eserleri bunu açıkça gösterir, ilgili kişiler de o eserlere göre bir fikir edinebilirler.

Henüz neşredilmemiş olan:

1- Türk dili ve yazısı,

2- Ziya Gökalp ve Türkçülüğün esasları adlarını taşıyan eserleri de görülüp okunduktan sonra Hüseyin Kâzım'ın Türk diline yapmış olduğu hizmetler anlaşılmış olur.

Bu vesile ile şunu da hatırlatmak isterim ki Hüseyin Kâzım'ın emekleri boşa gitmemek ve dil inkılâbımızı bir kat daha aydınlatmak için merhumun şimdi adları geçen iki eseri (behemehal bastırılmalıdır. Bunlar kütüphane köşelerinde kalacak, tahta evlerde bırakılarak yanıp kül olacak eserlerden değildir. Millet, dilin ve ilmin malıdır. Fakat basılırken, dar bir zihniyetle, sansür edilerek değil, ilmî ve medenî bir cesaret gösterilerek olduğu gibi bastırılmalıdır. Hüseyin Kâzım, Ziya Gökalp ile pek yakından görüşmüş ve tanışmış ve her ikisi de İttihat ve Terakki teşkilâtında mühim roller oynamıştır. Binaenaleyh merhumun Ziya Gökalp'ın şahsı ile mesleği hakkındaki yazısının büyük bir kıymeti olmak lâzım gelir. Burada haber verdiğim eseri, Ziya Gökalp'ın meşhur eserine bir reddiyedir. Merhumun onu, «Mecanini ukalâdan» ve «Ukalâyı mecanin» den diye vasıflandırmasından da anlaşılır ki eserini ve nazariyelerini baştanbaşa tenkit ve cerheder. Bu bakımdan bu eser Türkçülük âleminde bilinmeli ve doğru görülüyorsa reddedilerek Ziya Gökalp müdafaa olunmalıdır. Ve bunun içindir ki olduğu gibi basılması elzemdir.

B. İSLAMCILIĞI VE MİLLİYETÇİLİĞİ: İslâm dininin, en büyük kitabı olan Kur'anı Türkçeye çeviren ve ayrıca bu yolda dört eser yazıp yayınlamış olan bir Türk âliminin din hakkındaki kanaatleri bu eserlerden öğrenilebilirse de daha kati bir fikir edinebilmek için henüz basılmamış olan ve küçük büyük 60 risale ve kitaptan teşekkül eden «Külliyat'ı ile «İlmihal» ve «Vehhabiler» adlarındaki eserleri görülüp okunmak lazımdır. Ancak o zaman merhumun İslamcılığı ve milliyetçiliği hakkında kat'ı bir kanaat elde edilebilir. Burada şu

kadar diyebilirim ki o, ne Türk milliyetini inkâr edecek kadar dar düşünceli bir kavmiyetçi, ne de İslâm camiasından ayrılmayı istiyecek derecede müfrit bir ırkçı ve Turancıdır. Bilâkis bu son iki sıfatın amansız bir düşmanıdır, O, bu mevzularda ortalama gider, her ikisine de hakkını verir ve daha ziyade «**Din ile millet birdir**» nazariyesine taraftar görünür. Ve bundan dolayıdır ki Türkiye sınırları içindeki ırkdaş ve dindaşlarının elemelerde ve emellerde ne kadar ilgili bulunuyorsa sınır dışındaki din kardeşlerde de o derece meşgul olur. Bunun en büyük delili de 1932 de Kudüs'te toplanan İslâm Kongresi'ne karşı gösterdiği yakın ilgidir.

Bu hâdisenin ilk safhasına talihimin bir cilvesi beni de karıştırdı. Bir gün Beşiktaş'ta Sinan Paşa Camii musalla taşında yatan ikimizin de hürmet ettiği bir ölüye son hizmeti yaptıktan sonra ayrılırken Ortaköy'e kadar gidip bir mesele hakkında Ziya Molla ile görüşeceğini ve istersem benim de birlikte gelebileceğimi söylediler. Ziya Molla onun baba dostu, benim de tanıdığım bir zat idi. Teklifi memnurlukla ve minnetle kabul ettim, birlikte gittik. Merhum orada Kudüs Müftüsü Emin Elhüseyni'den gelen Arapça bir mektubu okudu. Bu mektupta kendisi Kudüs'te toplanacak olan İslâm Kongresi'ne davet ediliyordu. Mektubu okuduktan sonra pasaport ve döviz güçlüklerinden dolayı gidemiyeeği için teessürlerini bildirdi ve ağladı. Neticede mütalâasını yazıp kongrede okunmak üzere göndermesi kararlaştırıldı, ayrıldık.

İşte Hüseyin Kâzım «İslâm'ın sürati intişarındaki sebepler» ve «felsefe ile ilim nazarında dinin mevkiî» adlı risalelerini bu maksatla yazarak Abdülgani Seniy'e tercüme ettirip göndermiş ve Fransızcadan İslâm dinine dâir bir kitap daha tercüme edip onu da yollamıştı. Bu eserin adı «Takrizî İslâm» dır. Burada bu eser hakkında bir parça izahat verilmesini de mevzu ile ilgili görüyorum:

TAKRİZİ İSLÂM: İslâm dinine karşı, İslâm olmiyanlarla dinsizler tarafından yapılan tenkit ve itirazları red ile bu dini müdafaa eder. Eserin aslını Vagliyeri adında bir İtalyan yazmış ve bunu Maksim Formunt adında birisi Fransızcaya çevirmiştir. Adı, Apologie de l'Islamisme'dir. Hüseyin Kâzım, bu eserin Arap diline tercüme edilip Türkçe'sile birlikte yayınlanmasını istemiştir. Kongre reisi bu teklifi kabul ederek Arapça'ya tercümesiyle birlikte Türkçe'sinin de yayınlanacağını bir mektupla mütercime bildirmiştir. Fakat eserin Arapça'ya tercüme ve neşredilip edilmediği anlaşılmamıştır. Fransızcası, küçük kıtada 120 sahifedir. Eserin Türkçe müsveddesi kitapları arasında görülmemiştir. Hüseyin Kâzım, Kudüs Müftüsü ve İslâm Kongresi reisine yazdığı mektupta bu eseri şöyle anlatır:

«Müdafaai İslam'a müteallik bir makale hazırlamakla meşgul olduğum sırada Lora Veçya Vagliyeri adında bi İtalyan tarafından telif ve müteakiben Fransızca'ya tercüme edilmiş olan bir eseri, İslâm'ın akidelerini, meziyetlerini ve faziletlerini hayrete şayan bir kudret ve ihlâs ile icmâl etmiş ve cidden hakgüyane ve bitarafane mütalâaları ve beyanları havi bulunmuş olduğu cihetle Türkçe'ye terceme ederek aslile birlikte huzuru semuhilerine takdim ediyorum. Bu kitapta yazılan sözlere bakıldığı zaman buna «**elfadlû mâ şehedet bihil âdâ**» demek bile mümkün olmiyacak ve Müellifin İslâm dininin hakikî ve muhlis bir dostu olduğu görülecektir ki, Hıristiyanlık âlemine karşı kendilerinden bir zatın beyanat ve şehadetlerinin büyük bir tesiri olacağı ve İslâm dininin hakikat ve isabeti hakkında tereddüde düşen Müslü-

manlar nezdinde de calibi itibar sayılacağı şüphesizdir.» (Şu yazılarının müsveddelerini lûtlen gözden geçirirken bu eserin ehemmiyetini takdir eden aziz dostum Ali Kemal Aksüt, onu «Bir Garplı Gözü İle Müslümanlık» adıyla yeniden Türkçe'ye tercüme ederek 1946 da Ahmet Sait matbaasında bastırması ve bu suretle hem Hüseyin Kâzım'ın ruhunu şad etmiş, hemde İslâm âlemine, bilhassa Türk gençliğine unutulmaz bir hizmette bulunmuştur. Bu vesile ile ben de minnet ve şükranlarımı aziz arkadaşşıma sunarım. Aynı eseri yine 1946 da Reşit Rey (H. Nazım) da tercüme ve neşretmişör- Şu halde bu eserin dilimizde üç tercümesi bulunmuş oluyor.)

SECIYESİ ve MEZİYETLERİ: Hüseyin Kâzım merhumu pek geç tanımak ve meclislerinde pek az bulunmak itibarile onun meziyetlerini, ahlâkî vasıflarını ve yüksek seciyesini benden daha çok görüşmüş ve tanımış olan arkadaşlarının yazılarından alacağım. Bu yazıları, çok samimî ve kadir, kıymet bilir arkadaşşı Şevki Bey'in yayınladığı kitapta görüyoruz. Bu kitapta kendisiyle beraber 30 dostunun yazısı vardır. Onlar arasından dördünün yazısından ancak aşağıdaki fıkraları alıyorum:

Vamık Şükrü diyor: “Merhum misli bulunmaz bir azt idi. İlim ve irfanı, fazıl ve kemali kendisini bilenleri meftun etmişti. Tatlı söyler, tatlı anlatır ve ne söylerse, ne anlatırsa mutlaka dinletirdi. Sohbetinden bıkmazdı. Sustuğu vakit kendisini söyletmek için hoşlandığı bahse dair söz açardık. Ne lâtif lâtif hikâyeler, ne zarif zarif lâtifeler, ne güzel güzel kinayeler söylerdi, zemin ve zamana muvafık fıkralar bulurdu. Cidden hoşgû, hakikatten sebük ruh ve meclis ara idi, (Şevki Bey'in kitabı, sahife 2)

Mithat Cemal Kunt diyor:

«Çok güzel konuştuğu halde sıkıldığınızı görünce susardı ve bu hatip adam muhatabını dinlemeğe muktedir idi. Evi İngilizlerin HOM dedikleri yurtdandı. Eşyanın, aile efradından imiş gibi senni, siması vardı. Tabîi surette mütevazı ve herkesle müsavi idi. Kendinden bahsetmez ve ettirmezdi. Edenleri de zeki ve zarif bir hile ile mevzuundan uzaklaştırırdı. Evinde yeri yoktu. Misafirlerinin arasında ev sahibini bulamazdınız. Fıkracı idi. Fakat fıkralarını mevzuu değil, mevzuu fıkralarını sürüklerdi. Mukallit olmakla beraber tavır mukallidi değil, telâffuz mukallidi idi. Yahudîyi, Arabi, Acemi, bilhassa Azerîyi aslına mutabık, surette taklit ederdi. (Şevki beyin kitabı, sahife 45)

Abdülgani Seniyy diyor:

«... Hüseyin Kâzım, nevi şahsına mahsus yaradılışlı bir adamdı. Ateşli bir zekâ, her duyduğunu ve gördüğünü zapteden keskin bir hafıza, deniz gibi derin ve bucaksız bir bilgi, ifrat denilecek derecede (merhaba Korkadı)casına bir doğruluk aşkı, en ufak bir yolsuzluğa katlanamayan hakçılık, fazilete ve ahlâka dokunur bir hareketini gördüğü kimseyi ezmek, tepelemek isteyen heyecanlı bir mizaç, düşkünlere imkân oldukça varı ile yardımdan, herhangi hayırlı ve yollu bir iş için müracaat edenlere elinden gelen delâleti yapmaktan, dostlarına daima iyilik dileyen ve elinden geldikçe etmekten çekinmiyen temiz ve yürekten bir istek, daima ve daima kendinden ziyade insanlığı ve vatani düşünen bir fikir ve duygu. İşte an-

ladığım ve bildiğim Hüseyin Kâzım Bey...

Onun neşesini, zarifliğini, nüktelerini bütün sevenleri, tanıyanları ve görüşenleri bilirler. Muhabbetine doyulmaz, sohbetinden bıkmazdı. Hele öyle yakası yırtılmadık, başkasından işitilmedik fıkralar anlatırdı ki insanı hem güldürür hem de münasebet düşürdüğü mevzua muvafakati itibarile düşündürürdü. (Şevki beyin kitabı, sahife 83)

Muallim Vahyi Ölmez diyor: “... O kendi başına özge bir âlem, bir cemiyetti; ezdad içinde bir vahdetti. Hayriyeci Nabi'den hoşlandığı kadar zevkiyeci Nedim'i de sever, İslâmcı Âkif'e bayıldığı nisbette insancı Fikret'i de duyar, Ahmed Naim'i sevip saydığı, arayıp sorduğu kadar Dr. Abdullah Cevdet'le de tanışır, görüşürdü. Fıkracılık, nüktecilik, pürgülük, zurafalık, hazırcevaplık, lâtif takınmacılık, vasıflarını hâiz şen ve şatır, coşkun ve taşkın hususi bir muhadara ve müsamere için esaslı unsurlar demek olan, zekâ, sürati intikal, tedai, ilham ve ifade kudretinin bütün inceliklerini, parlaklıklarını, derinliklerini, yüksekliklerini en samimî ve ihlâslı bir surette fikrî ve nisbî bir asalet ve necabetin, bir nezaket ve nezahatin alımlı halesi içinde tecelli ettirirdi.

Onun duyup da zaptetmediği, isteyince de aynını meydana çıkarıp dökmediği ne bir şi ve, ne bir lehçe vardı. Kırk yıllık bir Arap gibi, Altmışlık bir Acem gibi okur, bir Buhara Türkü, bir Azerî Türkü, bir Kırım ve hattâ bir Kazan Türkü gibi söyleyip konuşurdu. Sözün kıtası: O hemen her telden çalar, fakat ahenkdar ve şakrak! Kırk dereden su getirir, lâkin temiz ve berrak...” Şevki beyin kitabı sahife 67)

Namık Kemal Zade Ali Ekrem, eliyor: «... Hüseyin Kâzım'ın ne kulağı delinmedik güzel hikâyeler bildiğini size anlatamam. Kendisiyle görüşüp de bir defa olsun bir yeni hikâyesini dinlemediğimi bilmiyorum, Esasen pederi gayet nekregû, nükteperdez, bedia perver, son derece ruh istinas bir zat idi ve Kâzım bu hasletlerin cümlesine tevarüs ettikten başka Garp irfanına da malik olduğu için güzel söylemekte babasına da takaddüm etmişti...

Hüseyin Kâzım'ın meclisine doyum olmazdı. Natük, nükteperver, edip, hatip, münekkid, müstehzi, hâkîm, mütefennin sıfatlarının hepsini haiz olarak ben ondan yüksek bir insan görmedim ve onun meclisi uhuvvetinden aldığım zevki hiç bir tanıdığımın bezmi musahebetinden alamadım.

Kâzım Bey'in bu kadar ulvî hasenatına karşı seyyiatı yok muydu? Oda bir insan olduğu için elbette vardı. Fakat ben hiç bir seyyiesini bilmiyorum, görmedim ve göremezdim. Bir Arap Şairinin dediği gibi, “**Bugz ve adavet gözü bütün ayıpları arar; dostluk ve muhabbet gözü ise, ayıpları göremez.**” Kazımçığımın şayet bir ayıbı varsa onu da başkası söylesin.» (Şevki beyin kitabı, sahife 103, 113). Bu bahiste bu kadarla iktifa ediyor ve bu şahadetlere başka bir söz ilâvesine lüzum görmüyorum.

Ölümü: Mutedil bir iklim olmak itibariyle kışı geçirmek üzere gittiği Tarsus şehrinde 17 Ocak, 1934 de kalp durmasından ve göğüs darlığından ölmüştür. Naaşı İstanbula getirilerek sağ iken yaptırmış ve vakit vakit gidip çiçeklerini düzeltmekte bulunmuş olduğu Beylerbeyindeki makberesine gömülmüştür, Öldüğü zaman 65 yaşında idi.

ESERLERİ: Hüseyin Kâzım Kadri, Ziraate, Dile, siyasete ve dine dair eserler yazmıştır. Bunlardan basılanlarla basılmıyanların adlarını aşağıya koyuyorum:

A — ZİRAATE VE İKTİSADA DAİR ESERLERİ:

- 1 — Bağlar arasında: 1316 Âlem Mabaası, sahife 376
- 2 — Çiftçilik nasihatları: 1328 Ebüzziya matbaası, sahife 263
- 3 — İlmi ziraat (ikinci basılış) 1327 Tanin Matbaası, sahife 295
- 4 — Ziraat dersleri, 1328 Tanin matbaası sahife 327
- 5 — Bağcılık (ikinci basılış) 1328 Tanin matbaası, sahife 478
- 6 — Ziraat albümü 1329 Tanin matbaası, sahife 223
- 7 — Çiftçi çocuğu 1331 Hayriye matbaası, sahife 80
- 8 — Anadolu köylüsüne çiftçi öğüdü 1331 Hayriye matbaası, sahife 93
- 9 — Çiftçilik dersleri.
- 10 — Amelî ve tatbikî ziraat dersleri, Orhaniye matbaası, 1335 (6 kitaptan müteşekkil)
- 11 — İlmi iktisadı ziraî 1339 Orhaniye matbaası sahife 181

(Bu seriden basılmamış olanlar)

- 1 — Ziraati Mütenavibe
- 2 — Ziraatte inkılâp
- 3 — Patates Ziraati
- 4 — Pancar Ziraati

B — SİYASETE DAİR ESERLERİ.

1—10 *Temmuz İnkılâbı ve Netayici*: Osmamlı Hükûmeti'nin yıkılmasının sebeplerini ve Makedonya ile Ermenistan ve Suriye meselelerini anlatır. Büyük kıtada 198 sahife, 1336, Orhaniye matbaası. Müellif bu hâdiselerin içinde yaşamış ve 6 sene Suriye'ye çekilerek orada da olup bitenleri yakından görmüş ve öğrenmiş olduğu için ezber değil, hâdiselere ve vesikalara göre bu eseri yazmıştır.

2 — *Gazi Mustafa Kemal, bir Milletın Basübadelmevti*. 1832 sahife 386 eseri, Dagober Fon Mıkuş Almanca yazmış, bunu Vayyan ile Kükenberg Fransızca'ya çevirmiştir. Hüseyin Kâzım Kadri bunu Fransızca'sının dördüncü basımından terceme etmiştir. Mütercim, bu esere muharririnkinden iki misli şerh ve ilâve yapmıştır. Muharrir tarafından, yalnız Atatürk'ün şahsına ve hayatına temas eden noktalar alınmakla beraber şerh ve ilâvelerde birlikte bu eser Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinin siyasî ve İçtimaî bir tarihi sayılabilir. Bu eser basılırsa millî kütüphanemiz, Atatürk'ün hayatını ve inkılâplarını biri yabancı, biri yerli iki mütefekkinden münakaşalı bir surette öğrenmiş olmakla beraber Angelhardın (Türkiye ve

Tanzimat) adlı kitabının mükemmel bir zeylini de kazanmış olacaktır kanaatındayım.

3 — *Tarih Hatıraları*; 1930, sahife 65.

Hüseyin Kâzım Kadri, bir eserinde şöyle der; (Ne için her güne ait hislerimi, fikirlerimi, hatıralarımı, cinnetlerimi, hiddetlerimi, yeislerimi, ümidlerimi tarih sırasile yazmadım? Her ne de olsa, bunlarda istifadeyi mucip hakikatler bulunabilirdi. Fakat böyle bir şey benim için tehlikeden hâli olamazdı.)

Evet, Hüseyin Kâzım Kadri, bunu böylece yazdıktan ve Cumhuriyet devrinde Lûtfi Fikri'nin başma gelen bir vakayı da misal gösterdikten sonra, yine kısa da olsa iki hatırat yazıp bırakmıştır. Bunun birisi «**Tercemei Hayat**» adındaki hususî hayatını anlatan hatırasıdır. Bunun yazıp mühürlüyerek bırakmış ve ölümünden sonra açılıp okunmasını ailesine vasiyet etmiştir. Suriye'den döndükten sonra ister istemez atılmış olduğu siyaset hayatından, Meb'usluk ve Nazır'lık yaptığı zamanlardan, Atatürk ile görüşmek üzere Ankara'ya giden heyette bulunarak orada geçen müzakerelerden bahseden ikinci hatıratı da işte bu kitaptır. Hatırat yazmağı asla istemediği ve o zamana kadar da yazmamış bulunduğu halde kendisini haksız olarak, Osmanlı hanedanına taraftar gösterenlere cevap olmak üzere bunu yazdığını bilhassa eserinde tasrih eder ve görüldüğü, işitildiği andan itibaren tarihe mal edileceğinden şüphe olmıyan şu fıkrayı da Sultan Reşad'm kendisini huzuruna kabulü vesilesile söyler. (Sahife 18): «... **Selânikten Manisa Meb'usu sıfatile İstanbul'a avdet ettiğim sırada beni nezdine kabul eylemişti. (Siz Manisa Meb'usu olmuştunuz. Pek mahzuz oldum. Bu Manisa Arnavutlukta mı?) dediği zaman kendimi kaybettim ve ne cevap vereceğimi şaşır-dım. Nihayet (Manisa Anadolu'da İzmir tarafındadır. Ecdadı izaminizin eskiden paytahtları idi!) diyebildim. Bunun üzerine: (Evet şu kavun gelen yer değil mi?) dedi. Saltanat taraftarı olsam bile bu kadar cahil ve gafil padişahları iltizam edemezdim!**»

Bu; bir sahifesi değil, bir satırı, hattâ bir kelimesi bile değiştirilmeden olduğu gibi bastırılması gereken eserlerdendir. Daha ileri giderek diyeceğim ki foto-kopi şeklinde basılması icap eder kanaatmdayım.

C — DİLE DAİR ESERLERİ:

1 — *Mahdum Kulu Divanı*: 1340 da basılmıştır. 60 sahifedir. Şerhli ve izahlıdır.

2 — *Büyük Türk Lügati*: Müellifin en büyük eseridir. Üzerinde 30 sene çalışmıştır. Üç defa yeniden yazmıştır. Basılmadan önce de birçok âlimlere ve mütehassıslara okutmuş ve müta-lâalarını almıştır. Eserde Osmanlıca'da kullanılan bütün Türkçe, Arapça ve Fransızca kelimelerle Türk dilinin Uygur, Çağatay, Azeri, Koybal, Yakut, Altay, Çuvaş ve Kırgız lehçelerinin lü-gatleri, bütün şahitleri ve misallerile gösterilmektedir Lügatin birinci ve ikinci cildlerini müellif sağ iken Milli Eğitim Bakanlığı Arap harflerile bastırmıştı. Lâtin harfleri kabul edildikten sonra müellif, kalan cildlerin de Arap harflerile basılmasını ısrarla istemekte, hükümet de buna yanaşmamakta idi. Hayatının son zamanlarında en ziyade üzüldüğü bu lûgat meselesi idi. Bunun hakkında Başvekil İsmet Paşa ile arasında birçok muhabere cereyan etmiştir. En son olarak Türk Dil Kurumu ile olan muhaberesinin bir suretini şuraya kaydediyorum:

Türk Dili Tetkik Cemiyeti

Reisliği

Sayı: 162

Ankara: 13/3/1933

Hüseyin Kâzım Beyefendiye;

Muhterem Efendim,

Dilimizin lügatçiliğine sizin ettiğiniz pek büyük hizmetleri her müesseseden evvel T. D. T. C. takdir ve şükran dilile anar. Pek değerli eserinizin kalan ciltlerinin henüz basılıp milletin istifadesine çıkarılmamış olmasına teessüf eder. Sizin de en muhterem azaları arasında bulunduğunuz Cemiyetimiz eserin tab'ını temin etmek çarelerini aramaktan asla geri durmamakta, basılmış cildlerini feda etmiye mahal kalmadan ve eski Alfabetik tasnifini bozmadan öbür ciltlerini de bastırarak yol ve imkânlarını düşünmektedir. Fakat bu proje neticeleninceye kadar eserinizin basılmamış kısmının aynen istinsahına şiddetle lüzum görülmektedir. Cemiyetin bu suretle olsun eserinizden milletin istifadesini temin etmek hususundaki arzusuna muvafakat buyuracağınızdan emin olarak cevabınızı bekler ve saygılarımı takdim ederim efendim.

T. D. T. C. Umumî Kâtip Vekili CELÂL SAHİR

Türk dili tetkik cemiyeti Umumi Kâtibi Vekili Celâl Sahin Beyefendiye

Muhterem Beyefendi;

13/3/1933 Tarihli mektubunuzu aldım. Hakkımda izhar buyurulan teveccüh ve iltifata arzı şükran ederim. Milletimizin lisanına hizmetim pek naçizdir. Telif etmiş olduğum Lügat kitabı, Osmanlıcanın tettebbuu için belki az çok faydalı olabilirse de, dilimizin bugünkü tuttuğu yolda bu eserin bir mevcudiyeti olamaz ve bundan dolayı diğer ciltlerin tab'ına da lüzum kalmaz. Lisan hakkında Türk dili tetkik cemiyetinin mesleğiyle kanaatim tevafuk edemediğinden, bu hususta en küçük bir hizmet ve muavenet ifasına maalesef imkân olamayacağını arz ve bilvesile hürmetlerimi teyid ederim efendim.

18 Mart 1933

Hüseyin Kâzım Kadri

Bu muhabere suretlerini «**Türk dili ve yazısı**» adındaki eserine koymuş ve mütaleasını da orada yürütmüştür. Ölümünden sonra kalan cildlerin müsveddeleri vârislerinden alınarak iki cild halinde bastırılmış ve bu suretle eser tamamen yayınlanmıştır. Her cild ortalama hesapla 900 sahife tutar. S (sin) harfine kadar Arap, ondan sonrası yeni Türk harfleriyledir. Arap harfile basıldığı zamanlarda kelimelerin Fransız alfabetiyle okunuş şekli gösterilmişti. Üçüncü ve dördüncü cildlerde kelimeler yine Arap Alfabetini takip etmekle ve Arap harfile sıralanmakla beraber yanına hem yeni Türk harfile hem de Fransız alfabetiyle okunuşu yazılmıştır. Fakat izahlar, misaller ve şahitler tamamile yeni Türk harfiledir. Müellif ilk iki cild için Millî

Eğitim Bakanlığınca verilen 2000 lira telif hakkını eserin ucuz fiyatla satılması dileğiyle alamamıştır. Son cildler için vârislerinin de dil kurumundan bir şey almadığını sanıyorum.

3 — **Türk Dili ve Yazısı:** 25 T. Sani 1932, 40+6—5 = 51 bahis mevzuu ettiği bir kısım makaleler ve mütalâalar da eklidir.

Türkçe’de en «**Büyük Türk Lügati**»ni yazmış ve ömrünün 30 senesini bu işe vermiş olan bir dil âliminin, Osmanlıca’yı sadeleştirmek ve Arap harflerini Lâtin harflerde değiştirmek hususlarında girişilen inkılâplar kargısında yürüteceği mütalâaların ne kadar ilmî ve ne derece mühim olacağını tereddütsüz herkes kabul ve takdir edeceği için bu eser hakkında fazlaca izahat vermiyeceğirn. Yalnız şu kadarını söyleyeyim ki inkılâp yürüyor, artık korkulacak bir şey yoktur. Bu türlü kudretli ve salahiyetli âlimlerin mütalâaları da olduğu gibi yayınlanmalı ve herkesçe bilinmelidir. Bundan çekinmek inkılâbın çürüklüğü fikrini doğurur ki bu da hiç bir zaman ve hiç bir kimse tarafından istenilmez. Müellif eserini şu cümlelerle bitirir ve bundan eserin münderecatı da bir deuceye kadar anlaşmış olur: «... Hülâsa, bu lisan bahsinde (**iza vüside el-emrû ilâ gayri ehlihi fentezir el-saate**) hadisinden mülhem olmak lâzımgelir. “**Elminnetü lillah**” ki hayatımızın son devresine geldik. En büyük İlâhî nimetten olan ölüme muntazırım. «**Bu sorgulara da bu gün kandırıcı bir panit (?) veremiyoruz**» hezeyanını söylemeden ve iştmeden bu demeksiz acundan «**mânâsız dünvadan demek istiyecektim**» güçüp sükût ve sükûn âlemine intikal ederim.»

DİNE DAİR ESERLERİ:

Basılanlar:

1—**Hak Ve Hakikat:** ilk eseridir. Abdülhamid devrinin fenalıklarını halka bildirmek için ilkin «**İttihad ve Terakki Fırkasının Hutbesi**» adı altında İsviçre’de yayınlanmak üzere yazılmıştır. Fakat buna vakit kalmadan 10 Temmuz 1324 (1908) de meşrutiyet ilân edilince İstanbul’da basılmıştır. Eser başından sonuna kadar mevzu ile ilgili ayet ve hâdiseler ve bunların tercümeleriyle doludur. Bu yolda yani âyet ve hâdislerle dolu bir eser yazılırsa halk daha ziyade ilgi gösterir ve okur diye Tefvik Fikret, müellifi bunu yazmağa teşvik etmiştir. (Ebüzziya Matbaası Sahife. 88)

2— **Felaha doğru:** 1328 Tahin matbaası, sahife 51

3— **İstikbale doğru:** 1329 Tanin Matbaası, sahife 58

4— **İslâm’ın Avrupaya Son Sözü:** 1329 Tanin matbaası, sahife 51

5 — **Yirminci Asırda İslâmiyet:** 1339 Evkafı İslâmiye matbaası, sahife 260.

6 — **Nurulbeyan, Kur’an Tercemesi:** 1340 Matbaai Amire 2.cild sahife 1147-12-35 – 1194

Basılmamış olanlar:

7 — **İlmihal:** 1929—1932 sahife 102- 37 = 139 eseri müellif şu cümlelerle anlatır: «Bu kitap; ilâhî, enfüsî ve İçtimaî bir «ilmihal» dir. Bunu, insanlara Müslümanlığı ve Müslümanlara insanlığı bildirmek için yazdım.»

Eserde belli başlı izahlara girişilmiyerek her bahse aid ayetler ve hâdisler sıralanmış ve altlarına tercemeleri yazılmıştır. İnsan bu eseri okuduktan sonra İslâm dininde her bahse dair bu kadar ayet ve hâdis bulunduğuna ve onların da bu bahislere tamamilen uymuş sözler olduğuna hayret eder. Eserin zeyli yani eki, adeta bir (amentü şerhi) dir. Bu kısımda da ayetlere ve hadislere çok başvurulmakla beraber haylice izahat da verilmiştir.

8 — **Abdülvehhap ve Vehhabiler:** 1929 sahife 207 (orta kıtada) tarih nazarında Vehhâbilik, hali hazırda Vehhâbilik, din nazarında Vehhâbilik kısımlarını havidir. Eseri yazmak için müellifin görmüş olduğu 25 parça kitabın bibliyografyası da gösterilmektedir. Hüseyin Kâzım, İmam Ahmet İbni Hambel'in mezhebine tarafta bulunmakta ve Abdülvehhap da bu yoldan gitmekte olduğu için bu mevzuu o, etraflıca yazmak istemiştir. Şimdi Arabistan'da bu mezhebi resmen kabul ve tatbik eden bir hükümet de kurulmuş olduğu için Millî Kütüphanemiz böyle bir esere siyaseten olsun cidden muhtaçtı. Bundan dolayıdır ki basılması arzu olunur.

9 — **Dinî makaleler:** Fihristinde buna kendisi «**Külliyatı Şeyh Muhsini Fani**» adını da vermiştir. Şeyh Muhsini Fani, müellifin bir kısım eserlerinde kullandığı müstear yani-eğreti adıdır. İlk makaleyi 1928 de yazmış ve 1930 senesine kadar başkasını yazmamıştır. Bunu, o tarihlerde Arap harfi bırakılarak yerine Lâtin alfabesinin alınmasındaki hâdiseye atfetmek ve bunda biraz da dil inkılâbının müellif üzerinde bıraktığı elemi ve teessürü duymak mümkündür. 10 Temmuz 1930 tarihinde dostu Abdülgani Seniye yazdığı mektupda görülen şu fıkrada da müellif bu yeis ve teessürünü göstermektedir: «... **Ne kadar geç cevap takdim ediyorum. Bunun cismanî ve ruhanî bazı sebepleri vardı ki, şimdi bu esbabı zaile ve daha doğrusu daimeden bahsetmek istemem. (Burada Abdülgani Seniye «bildiğim ailevî sebepleri kaydediyor» diyor.). Diğer bir sebep de, yazı yazmaktan kat'î surette sarfinazar etmekteyimdir. Hatta bizim hanım bir şey yazmak istediği sırada hokkada mürekkep bulamamış ve 31 senedenberi görülmemiş bir hâdis karşısında hayretlere düşmüştü. Evet, pek az okuyor ve hiç yazmıyorum. Çünkü fikren istirahat muhtacım. Yorulduğum zaman kalbimin bozulduğunu hissediyorum.**» (Şevki beyin kiatbı, sahife 87).

22 Mart 1931 tarihli mektubundan: «**Şu yakınlarda ülfet ve istinas etmiye başladığım ihmal ve tekasül, tasvif (sebepsiz olarak geri bırakmak manasınadır). Bu da manevî bir maraz... Bütün işlerimde, şimdiye kadar mutad olduğum say ve ikdamdan, mücadeleden... günden güne uzak düştüğümü hissediyorum ve her zevki hiç bir şey yapmakta buluyorum. Kimbilir belki bu hastalık ta tedavisiz geçer ve kimbilir, belki daha ziyade şiddet kesbeder...**»

Evet, bu hastalık da geçmiş ve aşağıdaki listede adlarıyla yazıldıkları tarihlerin gösterdiği gibi en çok ve en mühim eserlerini de 1930'dan sonra yazmıştır.

Şu satırlardan müellifin 1900 senesinden beri mütemadiyen yazdığını da öğreniyoruz. Yeis ve fütur zail olduktan sonra ilk yazıyı 1 Eylül 1930 da yazdığına bakılırsa Abdülgani Seniye yazmış olduğu mektupdan iki ay geçtikten sonra müellifi faaliyete geçmiş buluyoruz. O, (Müslümanlığın Akaidi) adındaki risalesinde (sahife 11) bu yazıları «**Biz İslâm dinine ve**

onun İçtimaî mevzularına müteallik bahislere dair yazıp ahlâfa bıraktığımız müteaddit makalelerde...» fıkрасile maksad ve gayesini gösterdiği gibi en son eseri olan (Müslümanlığın İhtiyaçları) risalesinin nihayetinde de bu yazıları «Bu makalemizde; başka mütalaamızda yazdıklarımızı hülâsa ettik, Müslümanlığın tealisi hakkındaki mülâhazalarımızı söyledik. Şeyh Sadiye imtisalen:

“Muradima nasihat budü güftim

Havalet bâ hüda kerdimü reftim

sözlerle de beyanatımıza nihayet verdik!”

Demekle müellif, bu maksad ve gayeyi daha kati fakat pek mucez olarak göstermiş bulunuyor. Son yazısının tarihi 20 T. Sani. 1933 dür. O halde 1930 Eylülünün birinde eline almış olduğu kalemi o tarihten itibaren üç sene, iki ay, 20 gün bırakmış ve 65 parça eser yazmıştır. Dinî makalelerin ön sözü demek olan dibâce en başa ve 1929’daki bir yazı ondan sonraya gelmek üzere kalanları hep yazdırdıkları tarih sırasile sıraladım. Kendi fihristinde olmadığı halde eklemek mecburiyetinde olduğum diğer üç risaleyi de yerlerine koymak suretiyle risale sayıları 60’a çıkmış oldu.

Müellif her yazısının sonuna tarih koymuştur.

Aşağıdaki cetvele sahifelerini de ben ekledim. Müellif, yazılarında mehaz göstermez ve cild, sahife numarası kaydetmez. Hele haşiye yazmağa pek nadir olarak başvurmuştur.

- 1 — Dibace 30 T. Sani İ30, sahife 13
- 2 — Fıkhı İslam’a Bir Nazar 22 T.Sani 1923, sahife 9
- 3 — Kaza ve Kader 1 Eylül 1930 sahife 23
- 4 — Akla âid bir mülâhazai hissiye 9 T.evvel 1930, s. 19
- 5 — İman ve İslâm 1 T. Sani 1930 sahife 10
- 6 — Kıyas 9. T.Sani 1930=13
- 7 — İçtihad 17 T.Sani 1930= 9
- 8 — Bidat 21 T.Sani 1930=4
- 9 — Nesih 24 T.Sani 1930=11
- 10 — Emribilmaruf ve nehyi aniîl münker 13. T, Sani 1930 = 9
- 11 — Taklid 21 T. Evvel 1930 = 17
- 12 — Küfür ve Zulum 4 K. Evvel 1930 = S
- 13 — İslâm (İng. terceme) 10. K. Evvel 1930 = 5
- 14 — Mütalâai İslâm 16 K. Evvel 1930 = 17
- 15 — Müslümanlıkta meşveret 18 K. Evvel 1930 = 5

- 16 — Kitabî ve mezhebi Müslümanlık 28 K. Evvel 1930= 18
- 17 — İcma 8 K. Evvel 1930 = 5
- 18 — Müslim ve Hanif tabirlerinin mânası ve medlülü(İngilizceden terceme) = 19
- 19 — Deccal 11 Şubat 1931 — 4
- 20 — Din kolaylıktır: 7 Mart1931 — 9
- 21 — Din ve mezhep 12 Mart 1931 = 11
- 22 — İnsanlığın en büyük hatası, akim en müthiş dalalı, 28 Mart 1931 = 9
- 23 — Tefsir ve tevil 10 Nisan 1931 = 31
- 24 — Ben istiyorum ki 8 Temmuz 1931 = 4
- 25 — İzzet Paşanın mütalâasına cevap 9 Temmuz 1931 = 21
- 26 — Reşid Bey'e yazılan mütalaaı cevabiye 1 Eylül 1931 = 7
- 27 — İzmirli İsmail Hakkı Bey'e yazılan mektup 14 Eylül 1931 = 4
- 28 —Dinde hukuku umumiye - 21 Eylül 1931 = 6
- 29 —Tekvin ve tekevvün 10 T. Sani, 1931 = 10
- 30 —İzmirli İsmail Hakkı Beyin cevabına karşı 23 T. Sani 1931 = 21
- 31 —Reşid Bey'e gönderilen mütalâa 23 T. Sani 1931 = 4
- 32 —İtilâfı İslâm 1 K. Sani 1931 = 4
- 33 — Esatir = 86
- 34 — Esatirin zeyli 18 K. Sani 1932 = 21
- 35 —Yunus Nadi Bey'e cevap 23 K. Sani 1932 = 8
- 36 — Kuran terceme edilebilir mi? 1 Şubat1932 = 9
- 37 — Fitnei kabir 6 Şubat 1932 = 16
- 38 — Miraç 1 Mart 1932 = 12
- 39 — Müslümanlığın akaidi 5 Mart 1932 = 27
- 40 — Mevakîti salat 1 Nisan 1932 = 2
- 41 — İlliyeti teklif 20 Nisan 1932 = 4
- 42 — Müslümanların şapka giymeleri 21 Nisan 1932 = 13
- 43 — Übeydullah Efendinin beyanatına cevaben Münir Paşa'ya yazılan mütalea 29 Nisan 1932 = 10
- 44 — Bir hutbe örneği = 2

- 45 — Velayet ve Keramet 13 Mayıs 1932 = 8
- 46 — Takrizi İslâm 1932
- 47 — İslâm'ın sürati intişarındaki sebepler 1932 = 19
- 48 — Felsefe ve ilim nazarında dinin mevkiî 1932 = U
- 49 — Allah insanları imtihan eder 1. K, Sani 1933 = 9
- 50 — Ve teavenü aleebirri vettekvâ 14 K. Sani 1933 = 5
- 51 — Müslümanlığın ahkâmı ahlakiye ve ictimaiyesi 15 Şubat 1933 = 10
- 52 — Müslüman ve Hıristiyan âlimlerinin din ve mezhep münazaaları ve neticeleri 9 Mart 1933 = 62
- 53 — Dinî vecizeler = 39
- 54 — Sıfatı İlâhiye 26 Mart 1933 = 9
- 55 — Yecüc ve mecüc 5 Nisan 1933 = 12
- 56 — Nüzuli İsa 17 Mayıs 1933 = 4
- 57 — Ziya Gökalp ve Türkçülüğün esasları 4 Eylül 1933 = 59
- 58 — Teşriî İnsanî ve İlâhî 29 Eylül 1933 = 40
- 59 — Dirayeti hadise dair bir mütalâa 10 T. Sani 1933 = 6
- 60 — Müslümanlığın ihtiyaçları 20 T. Sani 1933 = 31

Bütün bu risaleler, gayet okunaklı bir yazı ile aynı boyda kâğıtlara tek sahife olarak yazılmış, hiç birinde bir silinti veya çıkıntı yok. Her sahifede 28 satır bulunuyor. Kızları Sayın Bayan Rikkat'in anlatışına göre, merhum hergün sabahtan öğleye kadar 10 ve öğleden sonra da 10 ki ceman 20 sahife yazıyı muntazaman yazarmış. Bu yazılardan 24 üncü numaradaki eser:

Kudüs'te bir Müslümanlar Kongresi toplanarak İslâm âleminin yeniliğe yahut dinin ilk zamanlardaki safiyetine ircaı için kararlar verilmesini teklif ve müdafaa eder. Müellif birinciden yirmi beşinci sayıya kadar olan makalelerini Sadrâzam Müşir Ahmet İzzet Paşa'ya göndermiş, buna karşı İzzet Paşa kendi mütalâa ve kanaatlerini 12 sahife tutan bir yazı ile bildirmiştir. İşte bu cevap paşanın o yazısına karşıdır. Fakat müellifin bu yazısının sonuna yazmış olduğu şu: **“Bu makale İzzet Paşa'nın mütalâalarına ve beyanlarına cevap olarak yazılmıştı. Fakat müşarünileyhin hiddet ve infiali galip ve en ufak bir itiraz bile huzur ve rahatını salıp olduğundan takdiminden sarfı nazar edilmiştir»** fıkrası yazının Paşa'nın eline değmediğini gösterir. İzzet Paşa asker olmakla beraber, son zamanlarda, İslâm dinine ait tetkikatla da meşgul olmakta idi. Yazmış olduğu büyük bir eseri ben de görmüş, okumuş, hattâ lâiklik hakkındaki bir mütalâasını alıp maarif tarihine koymuştum. (Cilt 5, sayfa 1380) Aynı zamanda birkaç yerine takılarak mütalâalarımı birer kâğıda yazıp o sahifelere koymuştum. Bu mütalâalarımın nasıl karşılandığını, eseri okumama delâlet eden zattan sorduğum zaman verdiği kaçamaklı cevaplardan bir şey anlıyamamıştım. Şimdi Hüseyin Kâzım Bey'in

şu şerhinden anlıyorum ki asker hem de müşir, aynı zamanda sadrazamlık yapmış olan bu zat, bu tarzda yazdığım mütalâayı bir küstahlık saymış ve iyi karşılamamış olacak ki fikrini sorduğum zat böyle kaçamaklı cevaplar vermiştir.

İzzet Paşa'nın, üslûbu muğlâk ve tumturaklı, me hazleri Türkçe birkaç kitaptan ibaret olmak itibariyle eseri büyük bir kıymeti hâiz değildir. Müellif, aynı makaleleri neşriyat âlemimizde H. Nâzım adıyla de anılan ve Serveti Fünun edebiyatı cedidecilerinden bulunan Reşit Bey'e de göndermiş ve mütalâasını öğrenmek istemiştir. Reşit bey, dinî meselelerde ihtisası olmadığını söyledikten sonra bilhassa ulûhiyet mefhumu hakkındaki mütalâalar üzerinde durmuştur. 26 numaradaki risale budur. Reşit Be'yn yazısı 4 sahife tutar. Müellif, aynı makaleleri İlahiyat Fakültesi reisi «**ecillei ulemayi İslâmiyeden**» İzmirli İsmail Hakkı Bey'e de göndermiş ve ondan 31 sahife tutan bir karşılık almıştır. 27 inci numaradaki eser budur. **33 ve 34 üncü sayıdaki eser:** Kur'andaki (esatir) kelimesinin Yunanca (İstorya) dan geldiğini kaydettikten sonra Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika'daki iptidâî kavimlerin mitolojilerini (Allah) hakkındaki fikirlerini anlatmakta ve bunların itikatlarını ve imanlarını, sırası geçtikçe, Kur'an'ın âyetleri ve peygamberin sözleriyle karşılaştırmaktadır. Müellif, Hititlerin, Hintlilerin ve Moğolların mitolojilerine de temas etmiş ise de bu arada Türkler'den bahis görülmez. Yalnız Sitlerden biraz bahseder. Araplar da bahis mevzuu edilmemiştir. Denilebilir ki, müellifin bu yazısı kısa, derli toplu bir milletlerarası dinler tarihidir. Üstelik İslâm dininin bu bapdaki görüş ve inancı bildirilmektedir. Bu haliyle ve ekiyle birlikte ayrıca ve hemen bastırılması kültürümüz için büyük bir kazanç olur.

Zeyl, İsviçreli Frederik Truyonun (Mitoloji ve batıl dinler) adındaki eserinden tercümedir. Putperestliğin Hıristiyanlığa ne suretle karışmış olduğunu anlatır. Müellif, Müslümanlığın da birçok itikat ve itiyat bakımından putperestliğe saptığını, hattâ Hıristiyanlığın düşmüş olduğu (açık şirk)e karşı Müslümanlığın da (gizli şirk) e düştüğünü âyetler ve hadislerle anlatır.

36 ıncı eser: Yunus Nadi Bey'in 22 Kânunuevvel 1932 tarihli Cumhuriyet gazetesinde çıkan «Hayatta tekâmül ve dinde milliyet» başlıklı makalesine cevaptır. **39 uncu eser: Müslümanların Mi'raç, Nüzulü İsa, Deccal, Mehdi... gibi aklın kabul edemeyeceği itikatlarının hep aslı, esası bilinemiyen (hadis) lerden ileri geldiğini söyler ve bu yüzden hadis ve usulü hadis ilimlerini hayli hırpalar.** 47 ve 48 inci risaleler, Arapça'ya çevrilerek 1932 de Kudüs'te toplanan Müslümanlar Kongresinde okunmak üzere Kudüs Müftüsü Emin El Hüseyini'ye gönderilmiştir.

Kütüphanesi: Merhum Hüseyin Kâzım Kadri, hususi kütüphanesini daha sağ iken 12.6.932 de dolabile birlikte bir arabaya koyarak yakınlık itibarile Beylerbeyindeki evinden bizzat Üsküdar'a götürüp Hacı Selim Ağa Kütüphanesine vermiştir. Kitaplarının sayısı çok değildir. Ancak. 451 cild tutar. Kemiyet itibariyle az, fakat keyfiyet bakımından mühimdir. Bunların çoğunu, büyük Türk lügatini yazarken faydalanmış olduğu bir kaç dilde lügat, kamus ve Ansiklopedi gibi eserler teşkil etmektedir.

Hüseyin Kâzım Kadri: Bu kitaplarla birlikte yazma eserlerini -Büyük Türk Lügati müsveddeleri de dâhil olduğu halde- bir sandığa koyarak mühürlemiş ve onu da kütüphane Müdürü Ahmet Remzi Dede'ye vermiştir. Bu kadarla da kalmamış, sandıkla birlikte küçük bir teneke içinde bir mikdar petrol gazı da vererek «**ben öldükten sonra gelip bu kitapları senden istiyecelersdir. Böyle bir hal vukuunda şu gazı kitapların üzerlerine dök ve hemen yak**» diye tenbih etmiştir. Fakat aradan bir ay kadar bir zaman geçtikten sonra tekrar kütüphaneye gelerek «**sen memursun, bu dediğimi yapamıyacaksın**» deyip sandığı geri almıştır. Hâdisenin ilk safhasını Remzi Dede merhumdan işitmişim. Sonraları bu eseri yazdığım sırada merhumun muhterem âilesile görüşürken kitapların geri alınmasından kendisinin ısrar ettiğini ve bu ısrar üzerine gidip getirdiğini söylemişlerdir. Filhakika merhumun hatırına gelen kısmen de vaki olmuş ve ölümünden sonra Türk Dil Kurumu ailesine müracaatla büyük Türk Lügati'nin müsveddelerini almış ve şayanı şükrandır ki bastırılmıştır. Öteki yazma eserleri elân ailesinin elinde bulunmaktadır. Ve Beylerbeyindeki yalıdadır. Umumî kütüphanelerden birisine verilmesi veyahut yangından korunacak bir yere de saklanması çok arzu olunur. Aksi takdirde bu kıymetli eserler ziyaa mahkûmdurlar.

İNSAN HAKLARI

«**İnsan Hakları Beyannamesi**» nin mütalâasına girişmeden önce Fransız Büyük İhtilâli gibi önemli bir inkılâbın sebeplerini incelemek lâzımdır. Bunun fikrî ve İçtimaî bir inkılâbın neticesi olduğunu anlayabilmek için de, ihtilâlden evvelki halleri ve hâdiseleri bilmek gerekir. Bunlar bilinmedikçe ihtilâli doğuran sebeplerin nereden geldiğini anlayamadıktan başka böyle bir inkılâbın mahiyet ve ehemmiyetini de kavrayamayız.

Fransa tarihini ilgilendiren bu hâdiseleri biz burada kısaca yazacağız. Bizim gayemiz, ihtilâl ile ve bunun vücuda getirdiği inkılâplarla içtimaî hâdiseler arasındaki münasebetleri bildirmek ve sonra Garp inkılâbı ile Şarkın kanunî ve medeni mevzuatının farklarını göstermektir. Bundan daha önce, Fransa'da bir fikir inkılâbı görülmüştü ki bunun gözden geçirilmesi de faydalıdır: Milâdın on sekizinci asrında Fransa'nın ilmi ve edebî faaliyeti pek yüksek bir seviyede bulunduğu gibi Fransızca da bir nevi umumî dil hükmüne girmişti. Bundan evvelki asırda Fransız edebiyatının en ehemmiyetli mevzuu, insan ruhunu ve onun değişmeyen ihtiraslarını mütalâa ve tasvire raci olduğu halde, on sekizinci asırdan itibaren edebiyat «siyasî» bir şekil alıyor ve muharrirler insan topluluklarını ve onların teşkilâtını inceliyerek bunları intikada başlıyor ve bu yolda İçtimaî bir inkılâbın esasları da neşir ve tedvin edilmiş oluyordu. Bu intikatların en önemlisi krallara taallûk eden beyanat idi. O zamana kadar kralların hâiz oldukları nüfuz ve kudretin Allah tarafından geldiği sanılır ve yeryüzünde «**Allah'ın Halîfesi**» yani vekili sıfatını taşıyan kralın Allah adına tam bir itlak ve istibdat ile hüküm sürmek kudret ve iradeline malik olduğuna ve tebaasının malına ve canına da istediği gibi tasarruf edeceğine inanılırdı. Şarkta ve İslâm âleminde de: «**Padişah, Allah'ın yeryüzünde gölgesidir**» diyen mevzu yani uydurma bir hadis ile «**kulun kendisiyle bütün varı, yoku efendisine aittir**» hükmü de siyasî ve idarî bir şekle girdiği zaman bundan başka bir şey ifade edemez! Diğer bir beliyeye de halkın bir takım sınıflara ayrılmış olması idi ki müsavatsızlığın

bütün fenalıkları ve musibetleri bundan ileri geliyor ve bir kısım halk bazı imtiyazlara sahip olarak bütün tekliflerden azade kaldıkları halde hükümetin bütün bu teklifleri başka bir sınıf üzerinde toplanıyordu. Yine bu devirde müthiş bir akıl esirliği hüküm sürüyordu Her hangi bir işte olursa olsun, herkes aynı tarzda düşünüp muhakeme etmeğe mecburdu. Bilhassa dinde intikat ve içtihat fikrine imkân yoktu ve burada kiliseden başka bir tarzda düşünmek en şiddetli cezalara sebebiyet veriyordu.

Hülâsa hükümet idaresini müthiş bir istibdat, içtimai teşkilâtta hak ve vazife bakımından derin bir müsavatsızlık, din itibarile de feci bir müsamahasızlık ve taassup hüküm sürüyordu. On dördüncü Lui devrinin sonlarına doğru bir intikat fikrinin uyandığını görüyoruz ki, bu da İngiltere’de son Stuartların hükümetleri zamanına rastlar. Fransa’da halkın düşmüş oldukları sefaletten dolayı her tarafta şikâyetler çoğalmış ve meşhur Voban asilzadelerin hâiz oldukları imtiyazlara karşı itirazlarda bulunarak bunların da vergi ile mükellef olmaları gerektiğini söylemişti. Yine o sırada idi ki Fenelon, idari mutlakiyeti «**insan kardeşliğinin haklarına karşı bir tecavüz**» olmak üzere tavsif ediyordu. İngiltere’de meşhur bir tabib ve filozof Lok, mülki idare usulüne dair yazdığı kitapta, hürriyet ve müsavatın insanın esas haklarından olduğunu ve hükümet adamlarının halkın mebusları (hadimleri, vekilleri) olmaktan başka bir sıfatı bulunmadığını söyleyerek «**millî hâkimiyet**» düsturunu koymuş bulunuyordu. Voban, Fenelon ve Lok’dan sonra «Filozof» ve «Ekonomist» denilen bir sınıf mütefekkirler ve muharrirler de bunların yayınlanmasına dikkat ve itina ettiler. Filozoflar daha zîvade siyasî teşkilâtla alâkadar oldular. Bunlardan «ruhulkavanin» sahibi **Monteskiyö ile Volter ve Jan Jak Russo** büyük bir şöhret kazandılar ve memlekette önemli bir fikir inkılâbı yarattılar. «Ekonomist»ler de millî servetin kaynaklarını, sâyin, sanatın ve ticaretin şartlarını ve vergi sistemlerini mütalâa ettiler ki en meşhurları **Gene** ile **Gome** idi. Monteskiyö asil bir aileye mensuptu. Bordo şehrindeki parlâmentonun başkanı olmuştu. İlk eseri «**İran mektupları**» adındaki kitaptır ki burada iki İranlının Paris şehrini ve buradaki dostlarını ziyaretlerine müteallik verdiği tafsilât sırasında o devirdeki Fransız içtimai heyetinin ahvalini, teşkilât ve âdetlerini hiciv ve tehzil (alay) suretile anlatıyordu.

«**Ruhulkavanin**»i Avrupa’da iki sene süren bir seyahatten İngilterede iki sene oturduktan ve yirmi senelik bir içtihattan sonra yazmış ve 1748’de bastırmıştı. Monteskiyö, siyasi felsefeye taallük eden bu mühim eserinde bütün hükümet şekillerini inceliyerek bunların hangi şartlar altında ortaya çıktığını ve ne gibi temellere dayandığını bildirir ve İngiliz idare usulünü beğenerek bunun halka «siyasî hürriyet» bağışlayan en iyi bir idare tarzı olduğunu anlatır. Monteskiyö, iyi idare edilen bir memlekette kanunî, icraî, adlı ve aynı zamanda birbirinden ayrı, üç kuvvetin bulunmasını kabul ile hürriyet için bunların en ehemmiyetli şart olduğunu bildirir. Halbuki o sırada Fransa’da bütün idari kudret kralın iradesine tâbi bulunmakta idi. Onun fikrince krallığın nüfuzu tahdit edilmek ve icraat hususunda halkın mebusları tarafından mürakabe altında bulundurulmak lâzım gelecekti.

«**Ruhulkavanin**» in halk üzerindeki tesiri kitabın on sekiz ay içinde 22 defa basılmış olmasından anlamak mümkündür. Bu kitabın içindeki hükümler, kırk sene sonra çıkan büyük ihtilâlin tedvin ettiği düsturlar ve kanunlar sırasında göz önünde tutulmuş ve «**kuvvetlerin ayrılması**» esası da 1789 tarihinden beri yapılan anayasalarda yer almıştır.

Paris noterlerinden birinin oğlu ve asıl adı Aroe olan Volter 1694'te doğmuş ve 1778'de ölmüştür. Kral naibi aleyhinde yazdığı bir hicviyeden dolayı yirmi üç yaşında iken, Bastilde on bir ay hapsedilmişti. Sekiz sene sonra (1726) altı ay daha mahpus kalmış idi ki bunun sebebi de bir asilzade tarafından yediğı dayak üzerine adalet istemesi yahut düello yapmasına müsaade talep etmesi idi. Bastil'den çıktıktan sonra İngiltere'ye geçerek dört sene orada kaldı. O da, Monteskiyö gibi İngilizlerin malik oldukları hürriyeti görmüş ve beğenmişti. Fransa'ya dönüşünde «**Felsefe Mektupları**» adile yayınladığı kitapta İngilizlerin idari teşkilâtlarından bahsile kralın «**iyilik yapmak için geniş bir kudrete malik, fakat fenalıkta bulunabilmek için kolları bağı**» olduğunu söylemişti. Yine bu kitapta Lok'un nazariyelerini şerhetmiş, idari istibdada, dinde müsamahasızlığa, papazların tahakkümüne karşı yürümüştü. Gariptir ki bu kitap parlâmentonun kararile yakıldı ve Volter üçüncü defa hapse girmekten ancak memleketten kaçmakla kurtulabildi. (1735)

Bundan sonra da tamam yirmi sene fen ile tiyatro ve tarih kitapları yazmakla vakit geçirdi ve bu arada on beşinci Luiye vakanüvislik ve İkinci Frederik'e mabeyincilik yaptı. Ve büyük bir servet kazanarak Fransa ile İsviçre sınırı üzerindeki Ferney malikânesinde yerleşti ki, burada tevkif edilmek tehlikesine karşı İsviçre'ye sığınabilmek imkânını elde etmiş oluyordu. O sırada tamam yirmi üç sene süren büyük bir şöhret kazanmış ve idarî istibdat, adli mezalim, işkence ve müsamahasızlıktan doğan cinayetler aleyhinde birçok yazılar yazmıştı. Hıristiyanlık aleyhindeki yazıları da bu zamana rastlar. Volter, hayatının bu devresinde, zamanın hâdiselerinden mülhem olmak suretile, birçok risale yazdı ve ortaya muayyen bir siyaset mesleğı koymadığı halde ifadesinin şiddeti, karihasının genişliğı ve yazısının selâseti ile tezvir ve tehzile döküldü. Eserleri daha ziyade yıkıcıdır ve yapmaktan ziyade yıkmaya yarar. Siyasette mesleğı hükümeti tanımamak, din hakkındaki yazıları da bütün akideleri, inanılan şeyleri hiçe saymaktı.

Fransa'da fikir inkılâbını hazırlayanlardan biri de Jan Jak Russodur. 1712'de doğmuş ve 1778'de ölmüştür. Onun kendisine mahsus bir siyasî mesleğı vardır. Aynı zamanda cemiyet için de tamamilen başka bir teşkilâta raci bir nazariye koymuştur.

Monteskiyö ile Volter, imtiyazlı bir sınıfa mensup oldukları için, bazı siyasî tadillerden başka idari istibdadın tahdidini istemekle iktifa ettikleri halde, Cenevli bir saatçinin oğlu olan Russo, gençliğinde maruz ve müsadif olduğu felâketlerin tesirile hükümetin ve cemiyetin yeniden kurulmasını ve konulmuş olan usullerin tamamilen değıştirilmesini istiyordu. Bu fikirlerini «**insanlar arasındaki müsavatsızlığın menşei**» hakkındaki nutkunda ve 1762'de çıkarttığı Conrat Social adındaki meşhur eserinde şerh ve izah etmişti. O da, İngiliz filozofu Lok gibi, bütün insanların yaradılıştta hür ve müsavi olup sonra cebir ve kahr ile müsavatın bozulduğunu, hâlbuki her türlü siyasî ve içtimaî teşkilâtın insan haklarını korumaktan başka bir gayesi olmamak lâzım geleceğini ve bir içtimaî heyette herkesin çokluğun iradesine tâbi olmağa mecbur bulunduğunu söylemekte ve hâkimiyet hakkının yalnız millete ait olduğunu bildirmekte idi. Fransa'da cumhuriyetin kurulmasına ve büyük ihtilâl zamanında tatbik kabiliyetini bulmasına Russo'nun hep bu fikirleri sebep olmuştu. Bugün bütün sosyalist mesleklerinde de bu fikirlere rastlanır.

Ekonomistler de filozoflar gibi insanlar arasında içtimai teşkilâtın değiştirilmesi ve ıslah edilmesi kanaatlerini uyandıracak surette tettebbulderde ve yayınlarda bulunuyorlardı. Bunlardan Geney (doğuşu 1694, ölüşü 1774) gençliğini bir köyde geçirmiş, sonra on beşinci Lui'nin tabibi olmuştu. Ona göre, millî servetin biricik kaynağı ziraattır.

Bilâkis Gorne (doğuşu 1712, ölüşü 1759) serveti doğuran şeyin sanat olduğuna inanıyordu. Her ikisi de kara gümrüklerinin artması ve türlü sanatlara ait nizamnameler yüzünden ziraat ve sanatın inkiraza doğru gittiğini söylemişler ve fikirlerini «**hükümetin her işe karışmaması ve kanunlar ve nizamlar ile işleri güçleştirmemesi**» sözleriyle hülâsa etmişlerdi. Geney «**bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler**» derdi. Bu iki mütefekkir iktisadiyatta serbesti taraftarı idiler. Parlâmentonun kararlarına ve zabitanın mümanaatına rağmen bu yeni fikirleri havi olan eserlerin halk arasında yayılması günden güne şiddet ve vüsat peyda etmişti. O sırada muayyen günlerde ehemmiyetli bir İçtimaî mevki sahibi olan kadınların salonlarında toplanan ilim ve fikir adamları bu kitapların okunup yayılmasına hizmet etmişlerdir. Aynı zamanda ansiklopedi de bu hususta büyük bir saik olmuştur. Ansiklopedi «**her ilimde ve her asırda aklî mesainin safhalarını**» bildiren umumî bir lûgat kitabı idi ki, orada en adi şeylerden en yüksek mevzulara, dinî talimlere ve siyasî teşekküllere kadar bütün insan bilgilerinden bahsolunuyordu.

Didro (doğuşu 1713, ölüşü 1784) adında bir filozof ile Dalamber (doğuşu 1717, ölüşü 1783) adında bir riyaziye âlimi bu eseri yazmağa ve yayınlamağa başlamışlardı. O asrın her sınıf bilginleri de bu esere yardımda bulunmuşlardı. **Volter ile Monteskiyö** ise birçok makaleler yazdılar. Fakat kitabın yayınlanması iki defa yasak edildi. Ve **Didro** sekiz sene kadar bir şey yazamadı. Yirmi sekiz cilt tutan bu büyük ve faydalı eserin basılmasına 1751'de başlandı ve 1772'de tamamlandı. Ansiklopedistlerin istedikleri şahsî hürriyetten başka düşünmek, yazmak ve yayınlamak hususlarında her türlü müşküllerin ve müdahalelerin men'ile ticaret ve san'atte serbestlik idi. Dini fikirleri hürriyete mani saydıkları için bunun da aleyhinde idiler. Bu tarzdaki fikirlerin husule getirdiği inkılâp, idare usulünde ve içtimai teşkilâta pek mühim ıslâhat yapılmasına lüzum gösterdiği halde bir taraftan da malî müşkülâtın artması, siyasî hallerin karışıklığı ve bilhassa istibdadın günden güne daha feci bir şekle girişi, herkesin gözünde krallığın suiistimallerine atfolunmakta ve kral ile kralın etrafında bulunan şahıslar ile halk arasında gözle görünür bir ihtilâf doğurmuştu,

Polis müdürü ve sonra Adliye Nazırı olan Arjanson 1751 tarihinde «**artık hükümetin halk arasında bir itibarı kalmadı. Aşağı ve yukarı tabakaya mensup her şahıs şikâyete başladı ki, bunda haklı oldukları meydandadır!**» diyordu. 1753 senesinde de «**Saray ile millet arasındaki açıklık izale edilemeyecek derecededir. Her gün, her müracaat bu ilâ amansız hasmın düşmanlığını arttırmaktadır. Bizi, düşüğümüz bataktan ancak bir mucize çıkarabilir!**» sözlerini de hükümetin bir nazırı söylemişti. Sınıf imtiyazları yüzünden görülen fenalıklara karşı Arjanson «**hükümet için bir pas hükmünde olan bu imtiyazları niçin idame etmelidir?**» diyordu. Halk arasında da «**zenginler niçin daha az vergi veriyorlar da bütün yük köylülerin üzerinde kalıyor? Eğer ekmeğin fiyatı indirilmez ve hükümetin işlerine bir düzen verilmezse biz yapacağımızı biliriz. Bir süngüye karşı yirmi adam**

bulunuyoruz!» sözleri işitiliyordu. Arjanson «**halkın fikri yürüyor, büyüyor, kabarıyor; bu da bir ihtilâlin müjdecisidir»** dediği gibi Volter de «**her gördüğüm şey behemehâl çıkacak bir ihtilâlin tohumudur. İlk vesile ile bu ihtilâl meydana çıkacaktır. Ve o zaman güzel bir velvele olacaktır»** sözlerini yazıyordu.

*

Maksadımız ihtilâlin mukaddimelerine ve buna ait fikirlerin halk arasında yayılmasına tekaddüm eden halleri kısaca bildirmektir. On altıncı Lui'nin fena idaresine, zulümlerine ve gafletlerine taallük eden tarihî tafsilâtı hikâyeye değildir. On sekizinci asırda Fransa'nın içtimaî durumu on yedinci asırda carî olan hâdiselerden farksızdır. Papazlarla asilzadelerin bütün vergilerden müstesna olmalarına karşı hükümet bütün vergileri halkın üzerine yüklenmişti. On beşinci Lui zamanında idare sisteminde hiç bir değişiklik görülmediği ve idarî fenalıklar bütün şiddet ve savletile devam ettiği halde filosofların ve ekonomistlerin içtihatlarla hürriyet ve müsavat fikirleri halk arasında yayılmıştı. 1789 İhtilâlini yapan bunların eserleri ve hükümetin zulmü idi. Fransa ahalisinin sekizde yedisi köylerde yaşıyordu. On sekizinci asırda bu halkın ahvali hakkında umumî surette bir hüküm vermek müşküldür. Çünkü bir vilâyetle diğer vilâyet, bir köyle başka bir köy arasında o kadar aşikâr farklar vardı. Bazı yerlerde maişet nisbeten ehven olduğu halde diğer yerlerde kıtlık şiddetle hüküm sürüyor ve halk yiyecek bulmakta güçlük çekiyordu. Fakirlik ve sefalet birçok yerlerde tahammül edilmez bir dereceye varmıştı. 1788 de bu taraflardan geçen bir İngiliz seyyahı köylüleri «**müteharrik gübre»** sözleriyle tavsif etmişti. 1723 ve 1736 seneleri arasında on bir defa kıtlık oldu ve köylüler otla açlıklarını gidermeğe mecbur kaldılar. Bu elemli haller karşısında halkın refah ve saadet aramaları va bunu vermeğe mâni olanları ihtilâl ile kırmaları için daha önce bir fikir inkılâbı olmuştu. Bu inkılâp, ihtilâli doğurarak halkın halinin düzelmesine, idarî istibdadın yıkılmasına, ammenin hâkimiyeti sisteminin kurulmasına yaradı. Garbın inkılâplarında ve Fransa'dan başka memleketlerde içtimai hâdiselerle idarî ıslâhatta fikirleri hazırlamanın en ehemmiyetli bir saik olduğunu gösteren tarihî deliller sayılamayacak kadar çoktur. Dünyanın bu taraflarında «**fenalıktan iyiliğe»** gidilmek bu fikir inkılâpları yüzünden olmuştu. Halk bu sayede insan olmak itibarile ne gibi haklara malik olduklarını anladı ve insan mukadderatının kahir ve sefalete maruz olmaktan yüksek bulunduğunu öğrendiler. Ve hayatlarında refah ve saadet aradılar. Asırlarca müddet zalimlerin kahr ve gadir ve ızlâliyle sürüklenen halk gaspedilen haklarını istedi ve bunları kurtarmak için maddî ve manevî bir kuvvet buldu.

«Rabbilâimin olan Allah'a hamdolsun ki, zalimlerin arkası kesildi ve onlardan kimse kalmadı» (Enam, 45) vasfı İlâhisi yerini buldu. Tahakküme, tegallübe ve teaddiye karşı halkı isyana sevkeden bu kudret elbette bir fikir inkılâbının semeresi idi. Uzun zamanlar her türlü haklardan mahrum ve menhub ve;

«Üç beyinsiz kafanın şevkine şaşkın gibi ram

Kırbaç altında bütün gün, ne tezallüm, ne kıyam»

tavsifine yakışacak bir halde sefalete mahkûm olan insanlar nereden gelip nereye gittiklerini anladılar. Ve meçhul, anlaşılmas ve dayanılmaz bin türlü sebeplere haml ile şifa bulmayacak

içtimaî bir hastalık saydıkları ve sandıkları ve bu kanaatle çekip gittikleri istibdat ve tahakkümü kaldırdılar. Bundan sonra asilzadelerin, derebeylerinin ve daha sonra papalığın maddî ve manevî nüfuzuna dayanan kralların ve imparatorların zulüm ve itisafıta ısrarlarına imkân bırakmadılar. Garbın ve garplı milletlerin kurtulup mesut yaşamalarına saik olan İdarî ve siyasî inkılâp, bir fikir inkılâbı ile başladı ve bugünkü içtimaî teşkilâtı vücuda getirdi. Zamanın değişmesiyle meydana çıkan inkılâplar da bu teşkilâtın ilcaata göre tadiline ve tekâmülüne hizmet edecektir. Fakat beşeriyetin bu maddî ve manevî tekâmülü bir ittirât ile husule geliyor mu? Başka bir deyişle iyilikten fenalığa veya fenalıktan iyiliğe doğru gidiliyor mu? Ve her hangi bir hareket tarzı aynı istikamet ve sürati muhafaza ediyor mu?

Bu suale kâfi ve doyurucu bir cevap vermek hakikaten güçtür. Çünkü beşeriyetin her iki istikamette yürüdüğünü gösteren hâdiseler vardır. İnsaniyet tarihi ise daha pek yeni olduğu için bugüne kadar zaptetmiş olduğu vakaların vasatisini almak ve bu suretle her iki ihtimalden birine hüküm vermek kabil değildir. Ve belki Zemaşeri: «**Gördüklerinin şerrinden Allah'a sığın, çünkü dünya her gün geriye gitmektedir**» demekte haklıdır.

Şarka ve şark kavunlarına gelince: Bunların içtimaî hâdiselerini ve tarihî vakalarını, dinî devzuatını, kanunî ve medenî hükümlerini ayrı ayrı tafsil etmek mevzuumuzdan dışarıda olduğu için biz burada ancak garp âlemine karşı yalnız İslâm muhitini tetkik ve mütalâa ile iktifa edeceğiz. İlk göze çarpan hâdiseler, İslâm muhitinde carî olması lâzım gelen içtimaî hükümlerle kanunî ve medenî mevzuatın carî hâdiselerden değil, belki doğrudan doğruya din-den; yani Allah'ın kitabı ile Peygamberin sözlerinden istidlal edilmiş olmasıdır. Şimdi, bunların vaz ve tedvini ile fikri ve içtimaî inkılâp arasında bir muvafakat olup olmadığını aramıyacağız, Filhakika İslâm dininin fikrî, içtimaî ve siyasî mühim bir inkılâp vücuda getirdiği inkâr edilemezse de dinin teşri ve tedvin ettiği hükümler, garpta olduğu gibi bir fikir inkılâbı neticesi değildir. O halde şark ile garp arasında, içtimaiyat ilmi bakımından bu derecede büyük ve esaslı bir fark var demek olur.

Nihayet her iki muhitteki hükümlerin insanların refah ve saadetine, huzur ve sükûnuna, feyiz ve felahına saik olması itibariyle aralarında az çok bir mutabakat veya muhalefet olup olmadığını ve hangi muhitte carî olan kanunlarla içtimaî mevzuatın daha ziyâde hal ve istikbalin ilcaatına ve ihtiyaçlarına uygun olduğunu da düşüneceğiz ve her birisi hakkında mukayeseler yapacağız. Tevfik ise Allah'tandır.

Şunu da söylemek lâzımdır ki İslâm âleminin kanunları, dinin esasları olan Allah kitabından ve Peygamberin sünnetinden iktibas edilmiş olmak itibarile değiştirilemez bir vaziyette olduğu birdenbire hatıra gelebilir. Ve bu bakımdan İslâm âleminin her türlü içtimai ve medenî inkılâplardan dünyanın sonuna kadar uzak ve mahrum kalarak zamanla mekânın ilcaatına göre kanunların vaz veya tadiline imkân hâsıl olamayacağı düşünülebilirse de dinin hakikî mevzuatına göre böyle bir tasavvura mahal olmadığını Kur'an'ın bütün delilleriyle ve bunu tafsil eden Peygamberin sözleriyle göstereceğiz:

Filhakika İslâm âleminde «**içtihat**» yani «**nass**» lardan hüküm ve kanun çıkartmak kâpısının kapalı olduğu sözüne ehemmiyet atfedildiği surette zamanın ve mekânın değişmesiyle

kanun ve hüküm vaz ve tedvinine veya bunların değiştirilmesine imkân görülemeyeceğine ihtimal verilebilirse de böyle bir kanaat veya tasavvuru dinin hakikate telif etmek kabil değildir Ve «**taklit kapısı**» na karşı «**icthâh kapısı**» daima açıktır.

Bununla beraber dinin şâmil olduğu bu hakikate rağmen, İslâm âleminde asırlardan beri müthiş bir «**aklî esaret**» in hâkim bulunduğunu ve buna dinî mahiyetten **tecahül** ve **teğafül** eden İslâm âlimlerinin bir dalâletleri olmaktan başka bir mâna verilemeyeceğini de hiç kimse-den çekinmiyerek itiraf ederiz.

*

İslâm'ın kanuni mevzuatının ve medenî hükümlerinin «nas»lardan istidlâl suretiyle tedvin edildiğini söylemiştim. Bundan sonra temas etmek istediğimiz bir nokta daha vardır ki o da dinin Allah'a, mü'minlerin kendilerine ve beşeriyete ait ayrı ayrı fariza ve vazifeleri şâmil olduğu hakikatidir. Başka makalelerimizde izah etmiş olduğumuz gibi, yalnız bir din vardır ki bunu «**Allah nezdinde din, İslâm'dır**» (Ali İmran, 19) âyetinden öğreniyoruz. Bu itibara göre Yahudilik ve Hıristiyanlık aynı bir dînin esası Allah'a teslimiyetinden ve Allah'ın birliğini tasdike matuf olan akidenin muhtelif zamanlarda ve muhitlerde başka başka Peygamberler tarafından vaz ve tesis edilen şekillerinden ibaret olduğu aşikârdır.

«**Biz peygamberler zümresi, dinimiz birdir**» hâdisi de bu hakikati en açık bir tarzda bildirir: «**Yüzünü o dosdoğru dine çevir ki o, Allah'ın yaratışdır ve insanları o yaratışla yaratmıştır. Allah'ın yaratışı değişiklik kabul etmez. En doğru ve değerli din de budur. Fakat insanların çoğu bilmezler**» (Rum, 30) Ayetinin delâleti veçhile «**hanif dini**» budur ve bu beşerin cibilliyeti ve asıl fitratıdır ki bunu değiştirmeye kimse muktedir değildir. Yaradılışı itibarile ve «**Ey bütün iman edenler, hep birden barışa girin**» (Bakara, 208) beyanile bütün mü'minlerin davet edildiği «**vahdet dini**»dir. «**İnsanların hepsi bir tek millettirler**» (Bakara 213) Ayeti, de yaradılış itibarile insanların bir tek ümmet olduğunu bildirir.

Bu «**Hanif dini**»nin esası da; hislerde ve akıllarda, içte ve dışta varlığı sabit olan Allah'ı «**bir bilmek**» ten ibaret olup onun meleklerine, kitaplarına Peygamberlerine, ahiret gününe, ölümden sonra dirilmeğe, hesap ve cezaya inanmak ta bu esasa racidir. Dinin birçok hükümleri de insanın kendisini yaradan ve peygamberler göndererek onlara dünyada refah ve saadeti, ahirette feyiz ve felâhı mucip olacak hükümleri bildiren Allah'a karşı mükellef bulunduğu türlü ibadetlerdir. Allah'tan korkmak ve ondan ricada bulunmak, tevekkül, huşu ve itaat göstermek, yardım istemek ve istiazede bulunmak da namaz ve oruç ve hac gibi ibadetin şekillerindedir. Mümin tevhit ile yani ibadette Allah'ı ifrad ile, yani birlemekle, bir bilmekle mükellef olup en büyük günah da Allah'ın hiç bir suretle affetmeyeceğini bildirdiği «**şirk**»tir ki her hangi şekilde olursa olsun Allah'tan başkasına kulluk etmek demektir. «**Allah'a ibadet edin (yalnız ona kulluk edin ve hiç bir şey ona eş ve ortak katmayın)**» (Nisa, 40) âyeti bunu bildirir. İslâm âlimlerinin çoğu dinin Allah'ın kullarına taallük eden hükümlerine pek büyük ehemmiyet vererek buna ait bahisleri tafsil ettikleri halde onun insanlara tahmil ettiği ruhî ve İctimaî vazifelere lââyık olduğu derecede itibarda bulunmamışlardır. Hâlbuki din, Allah için değil, insanlar için konulmuştur. Allah'a ait hükümler ve ibadetler insanları dine bağlayan

vesilelerdir ki bunlar dinde gaye olmaktan ziyade birer vasıtadırlar. Esasen iyiliği ve fenalığı, hayrı ve şerri birbirinden ayırt, etmeğe muktedir ve akli olan her şahıs iman ile ittîsaf eder ki, Kur'an bu hakikate binaen kimseye karşı cebir ve ikraha müsaade etmemiştir. «**Dinde zorlamak yoktur. Doğruluk, eğrilikten apaçık ayrılmıştır. Tağuti inkâr ederek Allah'a satılanlar, en sağlam kulpa tutunmuş olurlar ki o, asla kopmaz**» (Bakara 256) âyeti bunu açıkça bildirir.

Biz, dinin insanlar için konulmuş olduğunu ve herkesin kendi nefesine ve başkalarına karşı ne gibi vazifelerle mükellef bulunduğunu Kur'an'dan, peygamberin sözlerinden getirdiğimiz delillerle «**İlmihal**» de söyledik. İşte İslâm'ın inhitatına ve İslâm kavimlerinin hayatta gaye olan huzur ve saadetten uzak ve mahrum olmalarına bu vazifelerin farz olan ibadetlerden sayılması ve dinî mevzuatdan yalnız bazı ibadetlerin nazarı itibara alınıp ahlâkî vecibelerle İçtimaî vazifelere o derecede itina edilmemesi sebep olmuştur. Bu hakikati başka makalelerimizde de söyledik ve buna ait tafsilâtı ve bizzat Kitabullah'tan ve Peygamberin sözlerinden getirdiğimiz delilleri ve misalleri de ayrı ayrı gösterdik.

Buradan sonra garbın İçtimaî hâdiselerinden ve hayatî ilcaatından alınarak konulmuş olan kanunlara karşı İslâm âleminin de Kur'an'ın âyetlerinden ve peygamberin sözlerinden çıkarılan hükümlerin mukayesesini yapacağız.

Burada hatıra bir şey gelebilir: Cihanın inkılâbî ve içtimaî hâdiseleri pek çok olduğu ve birbirini takip edegeldiği halde «nas»ların mahdut olduğuna göre bunlardan çıkartılan hükümlerin zamanla mekânın bütün ilcaat ve ihtiyacatını karşılamıyacağı akla gelebilir. Fakat İslâm dini bu zarureti düşünmüş ve ona göre de bazı hükümler koymuştur. Ezcümle peygamber: «**Allah, her yüz sene başında bu ümmete, dinini yenileyecek bir adam gönderir**» demekle dinin her asırda yenilenmesi lüzumunu bildirmiştir. Dinde yenileştirilecek neler olabilir? Bunun cevabı kolaydır. **Allah'a, metafizike, mebde ve maada (nereden gelip nereye gidileceğine) haşra ve neşre taallûk eden akideler** (inanişlar) her hangi dinde olursa olsun münakaşa ve muhakemeye maruz değildirler. Bu akideler birer «**kavli sabit**», (değişmiyen esaslardır). Yani zaman ve mekân ile değişmez ve imani meselelerde itikat hükümlerinde ihtilâf edilmez. Bu akideleri tahrif ve tevil dalâlettir ki: «**Ancak iki şey vardır: Söz ve hidayet. Sözü en güzeli Allah sözüdür. Hidayetin en iyisi de Muhammed'in hidayetidir. Dikkat edin ve uydurma yeniliklerden sakının. Çünkü her şeyin kötüsü, uydurma yeniliktir. Her uydurma yenilik bidattir ve her bidat, dalâlettir**» hâdisi bunu bildirir. Hal ve hakikat böyle olunca sonsuz teessüflerle itirafa mecburuz ki Müslümanların birçoklarının «**bidat**» dedikleri inkılâplar dine ait olmadığı ve bilâkis «**bidat**» ın itikat meselelerine taallûku açıkça meydanda bulunduğu halde bu meselelerde vuku bulan münazaalar, ihtilâflar, teviller yüzünden İslâm'ın birliğini kıran ve sonsuz musibetlere ve belâlara sebebiyet veren muhtelif mezhepler vücuda gelmiş ve bu yolda tereddide ve İslâm'ın inkırazına da yol açılmıştır. İmdi itikat meselelerinde olan her türlü bidatlar şüphesiz ki dalâlettir. Filhakika dinin bir içtimaî heyet te bir «**kadri müşterek**» ve bir «**ciheti camia**» «**toplayıcı merkez**» olabilmesi bildiğimiz akidelerin herkes tarafından olduğu gibi kabul edilmesine bağlıdır. Her hangi bir akide başka başka telâkkilere sebep olduğu ve bunlar üzerinde velev ki tevil suretile olsun, muhakeme ve

münakaşaya girildiği surette o akide, insanlar arasında bir “**kadri müşterek**» olmak hakkını kaybeder ve bu yolda dinin en mühim içtimaî gayesi olan «**birlik**» ortadan kalkar.

Tayalesî ile Beyhakînin Hazreti Ömer’den rivayet ettikleri, “**Kur’an üzerinde mücadele etmeyiniz. Onun üzerinde mücadele, kâfirliktir**» hâdisi de bunu bildirir. İşte bu hakikati göremiyen bazı kimseler «**bidat**» ve «**dalâlet**» sözlerinin iman meselelerine raci olacağını anlayamadılar ve İslâm birliğinin en büyük teyit kuvveti olan bu hükümlerde münakaşadan, ihtilâftan ve hattâ birbirine fasik ve kâfir demekten bile geri durmadıkları halde Müslümanlığı, insanlara ve dünya yaşayışına ve içtimaî inkılâplara taallûk eden yerlerde «**yeniliğe mâni**» gibi göstererek galat ve taassuba döküldüler ki İslâm’ın bozulmasının ve gerilemesinin sebeplerinden birisi de budur.

İslâm fikhının «**âdet muhakkemdir**» ve «**âdete bina kılınan hükümler zamanın ihtilâfile muhtelif olabilir**» kaideleri âdetlerin değişmesiyle bazı hükümlerin de değişebileceğini bildirdiği halde on üç asırdan beri bu kaidenin tatbik edilmiş olduğu bir hükmü bulup göstermek mümkün değildir. Bu mesele «**nas**» ile **âdet taaruz ettiği zaman hangisi tercih olunur?**» davasına taallûk eder. İmam Yusuf’a göre âdetleri teyit suretinde varit olan «nas»lar itiyadın değişmesiyle kaldırılabilir. Filhakika Arap âdetine göre varit olan «nas»lar vardır ki her hangi bir İslâm kavminin Arap âdetlerine ittibatı tecviz edilemez. Tesettür yani örtünmek meselesi bunun bir misalidir. Kadınları örtünmeği âdet edinmemiş olan bir İslâm kavmi, âdetini muhafaza etmekle dinden çıkmış olmaz. Hazreti Ömer’in «Müt’a»yı kaldırması ve «**bana müt’a eden bir erkekle bir kadın getirecek olursanız, zina etmiş olmaları dolayısıyla recmederim**» demesi bunun başka bir delilidir.

Yine bu zatın, Peygamberimiz zamanında carî olan ve Kur’an’ın bir âyetine dayanan bir idari tedbir ki telifi kulübüne yani gönüllerinin hoş tutulmasına lüzum görülen bazı kimselere Beytûlmalden verilen tahsisattır; bunu da kesmiş ve kendisine edilen bir itiraza da «**O zaman bazı adamların gönüllerini hoş tutmağa lüzum görülmüş olabilir. Hâlbuki bugün İslâmiyeti teyit etmek için böyle bir şeye ihtiyaç kalmamıştır**» demişti. Dikkat etmek gerekir ki peygamberden sonra Ebu Bekir’is Sıddık’ın halifeliği zamanında ve kendisinin halifeliğe seçildiğinin ilk senesinde de bu tahsisat verilir. İşte zamanın icaplarına göre hükümlerin değiştirilebileceğinin en haklı ve en açık bir misali de budur. (Din ve kültür tarihimizde ehemmiyeti büyük olan bu mevzu üzerinde ben de durdum ve «Türkiye Maarif Tarihi»nde hayli yazılar yazdım, Lütfen bakınız: Üçüncü cilt, sahife 919—923 ve beşinci cilt, sahife 1591—1682. O. Ergin) Yine bu halifenin zamanında, Arabistan’da müthiş bir kıtlık olmuştu. Hazreti Ömer, kıtlıktan dolayı bazı adamların hırsızlığa mecbur olacaklarını düşünmüş ve valilere gönderdiği bir emirde «**Bu fevkalâde hal bertaraf oluncaya ve benden size bir ikinci emir verilmeye kadar hırsız hakkındaki şer’î hükmün tatbik edilmemesi**»ni bildirmişti. İşte ibret alınacak bir misal daha!

İslâm şeriatında erkeğin miras hissesi kadına nisbetle bir misli fazladır. Ailenin hayatını temin erkeğe düştüğü surette böyle bir hüküm cari olabilir. Fakat hal ve vaziyet değişir ve her hangi bir sebeple kadının da iştirakine ihtiyaç hâsıl olursa onun da mirastan müsavi hisse al-

masına ne mâni kalır? Bununla din mi inkâr edilmiş veya imanın hükümleri mi bozulmuş olur? Bilâkis İslâm Şeriatının ahkâmı zamanın ve mekânın değişmesiyle ahenkli olmuş olur ve dinin mevzuatı ile içtimaî tahavvüller telif edilerek din ve şeriat daima mütevazın bulunur. «**Ey nas, Allah'ın dini, kolaylıktır.**» «**Kolaylaştırın, güçleştirmeyin, müjdeleyin ve uzaklaştırmayın.**» «**Yarabbi, her güçlüğü kolaylaştır. Çünkü her güçlüğü kolaylaştırmak senin için kolaydır. Dünya ve ahirette senden kolaylık ve afiyet dilerim.**» «**Din kolaylıktır.**» Ve benzeri hâdisler, dinin her işte kolaylığı yani insanların işleriyle ihtiyaçlarının teminini bildirmiyor mu? «**Dinde zorluk olmadığı ve her müşkülün dinen haram sayılacağı**» başka bir hâdiste anlatılmıyor mu?

Şimdi zamanın ve mekânın inkılâplarına ve ihtiyaçlarına göre, işi kolaylaştırmak için, âdetlere dayanan «nass» hükümlerinin yani Kur'an âyetlerinin bile kaldırılması mümkün iken bu usulün İslâm diyarının hemen hiç bir yerinde kabul ve tatbik edilmemiş bulunması dinin mahiyetinin hakkile anlaşılammış ve İslâm şeriatının buna ait hükümlerinin yalnız kâğıt üzerinde kalmış olmasından başka neye atfolunabilir? Müslümanlar dinlerini zamanın inkılâpları ile ölçülü bulundurabilmek için âdetlere dayanan hükümleri değiştirebilirler ve bu yolda içtihatla bulunabilirler. Onlar için sonuna kadar kapalı bir «**babı içtihat**» yoktur. Bilâkis sonuna kadar kapalı kalacak bir şey varsa o da şüphesiz ki, Müslümanları akıl esaretine düşüren ve bu yolda isî âmin tereddidini ve inkırazını hazırlayan «**babı taklit**»tir! «**Müslümanların güzel gördükleri her şey onlar için «şer'î hüküm» mahiyetindedir**» hâdisi bunu en açık bir delildir.

Helâl ve haram ancak Allah'ın ve Peygamberinin bildirdiği şeylere racidir. Hiç bir kimseye teşri hakkı verilmemiştir. İmam Ahmet bin **Hanbel** «**Allah ile Resulünden başka herkesin sözü kabul veya reddolunabilir**» diyor. Bu hakikatleri başka makalelerimizde mufassal olarak ve delillerle bildirmiş olduğumuz için burada kısa kesiyoruz.

İbnilkayyum'il Cevziyye «**adalet emareleri hangi şekilde zahir olursa olsun. İslâm şeriatının hükmü odur**» demişti. İslâm dininin birliğini ve birleşmeği ve dinde ihtilâf çıkar-mamağı bildiren: «**Hepiniz birden Allah'ın dinine sarılınz ve asla ayrılmayınız.**» «**Onlar ki dinlerini parçaladılar ve fırka fırka ayrıldılar, senin onlarla hiç bir ilişğin yoktur.**» (En'am, 160) «**Bu sizin ümmetiniz tek ümmettir, ben de Rabbinizim. Benden korununuz**» (Enbiya, 92) «**Ey bütün iman edenler, hep birden barışa girişin**» gibi âyetler ve «**İhtilâf etmeyiniz ki ayrılıklarınız kalbinize sinmesin**», «**Müminlerin hepsi bir tek adam gibidirlere**», «**Ey nas, birliğe katılın ve sakınayrılmayın**», «**Din üzerinde çatışmaktan sakının**» gibi hâdisler, akide ve iman itibarile İslâm birliğini kurmuş ve sağlamlaştırmış olduğu halde Müslümanlar arasında görülen ihtilâflar ve ortaya çıkan mezhepler bütün iman meselelerine müteallik bulunmuş ve hayret edilir ki, bu münakaşalar ve muarezelerin «**bid'at**» ve «**dalâlet**» ten başka bir şey olmadığı düşünülememiştir. Asrın inkılâplarına ve âdetlerin tahavvüllerine göre daima «yeniliğ»e maruz olan hükümlerde küçük bir tadili «**bid'at**» ve binaenaleyh «**dalâlet**» saymak Müslümanların en görünür dalâlet ve gafletlerindedir.

İslâm birliğini temin eden hükümleri, bir içtimai heyetin çokluğunun reyine matuf olan ehemmiyette görmek mümkündür ki; «**Cemaattan ayrılmayınız. Haktaalâ, ümmetimi, ancak hidayet üzerinde toplar.**» «**Ümmetim, asla, dalâlet, (sapıklık) üzerinde birleşmez, ayrılık gördünüz mü, çoğunlukla beraber olunuz.**» “**Allah’ın eli, cemaat üzerindedir**” gibi peygamber sözleri de bunu bildirir. «**Ümmetin dalâlet üzerinde içtima etmeyeceği**» hükümler ne olabilir? Şüphesiz ki hayata, dünya işlerine, İslâm fihhının ve şeriatının bildirdiği medenî kanunlara ve İçtimaî mevzuata taallük eden hükümlerdir. Batıldan hakka, şerden hayra, mefsedetten inaslâhata, zulümden adle, hatadan sevaba... raci olan her şeyi, İslâm Şeriatının terviç edeceği aşikârdır. Ve İbnülkayyim’in dediği gibi «**onun hükmü**» dür.

İmani meselelerde hükümlerine ve metafiziğe gelince; Ümmetin bu gibi yerlerde «**dalâlet üzerinde içtima**» ettiği muhakkaktır. Ve bu da dalâlette kalan batıl mezheplerin ortaya çıkmasile sabittir. Ulûhiyete taallük eden bu akideler üzerinde ihtilâfa ve münakaşaya gidilmemek ve varit olduğu ve Peygamber tarafından bildirildiği tarzda tevil ve tekyiften ve temsilden arî olarak kabul edilmek lâzım gelirdi. Hâlbuki daha ilk zamanlardan başlayarak teessüs eden ve en ziyade Allah’ın sıfatlarının ve tabiatın üstündeki (metafizik) hükümlerin akıl ile mütalâasından ileri gelen yüzlerce batıl mezhep her hangi bir cemaatin «**batıl ve dalâlet üzerinde ittifak edebildiğini gösterir**». Bu surette de ümmetin dalâlet üzerinde içtima etmesine imkân olmayan meseleler, insanların işine, dünya hayatına, içtimaî hallere ve şer’î hükümlere taallük eden meseleler olabilir ve bu gibi yerlerde mütalâa ve münakaşa ile hak ve hakikate gidilebilir ki bu da «**icthâh**»ın kıyamete kadar baki olduğunda şüphe bırakmaz.

Bu uzun sözleri hülâsa için diyeceğiz ki: İtikadî hükümlerde ve Allah’ın sıfatları gibi akılların ötesinde kalan meselelerde dalâlet üzerinde ittifak ettiler ve ortaya birbirini fiska veya küfre isnattan hali kalmıyan birçok batıl mezhepler çıkardılar ki asıl «**bid’at**» budur ve şüphesiz ki «**dalâlet eseri**» dir. İnsanların hayatlarına taallük eden hükümlerin tebeddülü bid’at değildir. Bilâkis «**dinin her asırda yenileştirilmesi lüzumu**» ve dinin zaman ve mekânın ilcaatı ve hayatın inkilâpları ile denk bulundurulması ve ihtiyacının temini dünyanın sonuna kadar cereyanı zarurî olan «**icthâh**»ın bir gayesidir.

Bir kısım Müslümanlar bu hakikatlerden tegafül ederek içtihadı bedel «**taklid**»e gittikleri için dinlerinin tereddidi ettiğini ve İslâmın saadetinin zeval bulup İslâm muhitinde amansız bir akıl esaretinin hüküm sürdüğünü gördüler.

* * *

«**İnsan Hakları Beyannamesi**»nin esas hükümlerinin Garp memleketlerinde nasıl bir fikir inkılâbı ile anlaşıldığını ve birçok asırlar içindeki zulümlerin ve tecavüzlerin doğurduğu bir yenilik ihtiyacından ileri geldiğini biraz önce söyledik ve insanın hayatını ve mukadderatını inceleyen birçok feylesofların yayınlarıyla halk sınıfları arasında böyle bir inkılâbın lüzumuna kanaat husule gelerek idari istibdada karşı ihtilâl yapıldığını ve bu sayede o zamana kadar gasbolunan ve inkâr edilen hakların zorbalardan ve zalimlerden alındığını gördük. Burada Hıristiyanlığın bir tesiri olmadığı tarihî bir hakikattir. Bilâkis kilise teşkilâtının ve en başta papaların zulümleri ve tecavüzleri himaye edecek tarzda hareket ettikleri muhakkaktır.

Napolyon Bonapart, ihtilâlin daha ilk devrinde bile kendi tahakkümünü ve idarî ve siyâsî sultasını din kuvvetile tesis ve teyit eylemek istemişti. Tabiidir ki Müslümanlık böyle bir istibdada hâdim olamaz. İslâm kanununa göre yalnız Allah'a itaat olunur: **«Allah'ın ihsan ettiği peygamberliğe ve indirdiği hükme ve kitaba nail olan bir kimse, insanlara: (Allah'ı bırakınız da bana kul olunuz) demez. Lâkin 'öğrenip öğrettiğiniz kitaba göre Allah'a mensup olunuz, yani ilim ve amelde ona ihlâs ediniz' der»** (Ali İmran, 79).

Âyetin bildirdiğine göre, Allah'ın emirlerini insanlara bildirmek ve onları müjdelemek veya korkutmakla mükellef olan büyük peygamberler, insanlar üzerinde bir tahakküm ve istibdat hakkına malik değillerdir. **«Allah size melekleri ve peygamberleri (Allahı bırakıp rab ittihaz ediniz) diye emretmez; siz İslâmlığı kabul ettikten yani Allah'a tam bir teslimiyet ile iman eyledikten sonra, hiç küfrü size emreder mi?»** Âyeti de bunu gösterir (Ali İmran, 80). Ne çare ki dinlerinin içtimai ve idari hükümlerinin genişliğini idrâk edemiyen birçok âlimler, padişahların ve büyük hükümet memurlarının zulümlerine karşı şer'î hükümlerden başka İslâm akidelerini bile müdafaa edemediler ve hakkın, **«Allah'ın emirlerini tebliğ ederler de Allah'tan başka bir kimseden korkmazlar»** (Ahzab, 39), **«İsraf eden zalimlerin emirlerine itaat etmeyin, onlar farkında olmadan yeryüzünde fesat çıkarırlar»** (Şuara, 151, 152), **«Zulüm edenlere dayanmayın, ateşe yaslanmış olursunuz»** (Hud, 113) beyanlarından ibret almadılar.

İslâm âleminde bir fikir inkılâbı görülmediğini ve halka haklarını öğreten âlimlerin çıkmadığını söylemiştik. Bu, şarkın en ziyade göze çarpan manevî ve içtimaî bir nakisasıdır. Bilhassa bu hal İslâm muhitinde daha açık bir tarzda görülür Bu muhitte insanın haklarını temin eden Müslümanlığın koyduğu hükümlerdir. Hal böyle iken bu hükümlerin birçoğu **«nazarî»** bir mahiyette kalmış ve **«tatbikat»**a girememiştir ki, bunun sebebi birçok din âlimlerinin ahlâkî ve içtimaî mevzulardan gafletleridir. Burada her asrın zihinlere verdiği genişliğe göre dinin anlaşıldığını düşünmek suretile bu adamları, velev bir dereceye kadar olsun mazur görmek mümkün değildir. Dinin **«insan hakları»**na ait beyanlarından ve âlemi düzeltmek hususundaki hükümlerinden hiç bir suretle tegafül edilmemek ve **«peygamberlerin varisleri»** olan âlimlerin dinin hükümlerini korumak yollarında mücahededen, didişmekten geri durmamak lâzım gelirdi. **«Onlar ki, sağlandıktan sonra, Allah'ın ahdini bozarlar ve Allah'ın yetişmesini emrettiğini keserler ve yeryüzünde fesat çıkarırlar. İşte bunlar için lânet vardır ve en kötü konak vardır»** (Saad, 25) şeklindeki ilâhî beyandan gaflet edilebilir miydi?

«İnsan Hakları Beyannamesi» nin mukaddimesinde, bu hakların **«cehalet ve unutmak veya küçük görmek yüzünden cari olmadı»** yazılıyordu. Bu halde İslâm âleminde hüküm süren ihmali ve tesamuhu neye atfetmek lâzım gelir?

Şüphe edilemez ki halkın cehli, din bilginlerinin unutulması ve müsamahası tegallüp ve tahakküm sahiplerinin istihkarı yani küçük görmesi Müslümanlığın bütün beşeriyete vermiş olduğu hakların zayi olmasına ve inkâr edilmesine sebep olmuştu. Bu, inkâr edilemeyen bir hakikattir.

* *

Buradan sonra «**İnsan Hakları Beyannamesi**»nin hükümlerini, İslâm mevzuatı ile karşılaştıracak ve aralarındaki farkları da söyleyeceğiz. Tevfik ise Allah'tandır. Her şeyden önce söyleyeceğiz ki, bizim maksadımız Müslümanları değil, Müslümanlığı müdafidir.

1 — «**İnsanlar hukuk itibariyle müsavi «eşit» olarak doğarlar ve yaşarlar, içtimai imtiyazlar ancak âmme menfaatine dayanabilir.**»

Yaradılış itibarile insanlar arasında bir fark olmadığını ve bu bakımdan her şahsın eşit haklara sahip bulunduğu: «**Ey nas! Biz sizi bir dişi, bir erkekten yarattık, sizi soylara ayırdık ki tanışasınız, Tanrı katında en değerliniz, (kötülükten) en çok korunmanızdır**» (Hucûrat, 13). Âyetinde en açık bir tarzda görürüz. Ve «**sizi soylara ayırdık**» beyanı da insanların çeşitli milletlere ayrıldığını ve milletlerarası bir vifak ve itilâf hayatına saik olmak üzere bunların aralarında ünsiyetin ve anlaşmanın kurulması ve bulunması lüzumunu bildirmekte ve ancak «**takva**» sahibi olan bir milletin Allah indinde rüçhan hakkı kazanabileceğini göstermektedir. Takva sahibi olan bir milletin de âmme menfaatlerini ve onun halâsını temin ve tevsik eden vasıflara malik olacağı şüphesizdir. Hukukta eşitlik İslâmlığın en esaslı bir kanunudur. Takva, lügatte ittika yani sakınmak demek olup o da nefsin siyanet ve vikayeye ait tedbirlerin alınmasıdır. Taat bakımından takva, ihlâs ifade eder. Masiyet itibarile terk ve hazer (sakınmak) mânasına gelir. Seyyid şerifin tarifine göre, şeriat edeplerini muhafaza da takvadır ki âmme menfaatlerinin korunmasına matuf olan kanunî mevzuatı ve İçtimaî müesseseleri de bundan sayabiliriz.

Takva ve ittika ilâhî ve insanî haklara riayet lüzumunu icap ettirir ki bu, dinin en mühim bir gayesidir: «**Ey mü'minler! Sizden bir kavim başka bir kavımla eğlenmesin. Belki, eğlenilen kavim Allah indinde eğlenenden daha hayırlıdır. Sizin kadınlarınız da eğlenmesinler. Belki eğlenilenler daha hayırlıdır. Siz bir nefisten ibaret olan birbirinizi ayıplamayınız ve birbirinize kötü lakap takmayınız. İmandan sonra fisk ile anılmak fenadır**» âyeti daha açık hükümleri toplamıştır. (Hucûrat, 11). Bu âyet mü'minlerin birbirlerine karşı iyi muamele etmelerini emreder. Filhakika İslâm'ın kurduğu uhuvvet (kardeşlik) kanunu da bunu gösterir ki bu kardeşlik bütün insanlara şamildir. «**Mü'minler, ancak kardeşler. İki kardeşin arasını bulunuz. Ve Allah'tan (Allah'ın gazabına uğramaktan) korununuz ki rahmete kavuşasınız**» (Hucûrat, 10) ayeti mü'minlerin kardeş olduklarını bildirir ki «Mü'min» kelimesi Allah'a ve Peygamberlerine inanan bütün insanları camidir. İnsanların kardeşliklerini gösteren hüküm de «**bütün halk Allah'ın ayalidir**» mealindeki Peygamber sözüdür. «**Ayalullah**» Allah'ın ayali olan insanların birbirlerine hürmet ve muhabbetleri eşit ve karşılıklı olan haklarının korunması, aynı zamanda, dinî bir borçtur.

Görülüyor ki insanlar arasında eşit hakları bildiren İslâmlık, aynı zamanda insanların «**Ayalullah**» oldukları esasını da koymak suretile aralarında bir yakınlık (karabet) ve münasebet bulunduğunu da anlatmıştır. «**Kardeşinize yol gösterin**» hâdisi şerifi de kardeş olan müminlere çok esaslı bir vazife yüklüyor ki o da herkesin kardeşi hükmünde olan kimseyi doğru yola götürmesidir. Çünkü fenalık yalnız onu yapan veya ona uğrayan kimsede kalmaz, umuma şamil olur ki bu da insanların haklarının zayi olmasını mucip olur, aynı zamanda âmmenin

menfaatlerini ve halkın salâhını (düzenini) bozar. Peygamberin «**Herkesi yerli yerinde tutunuz**» hâdisi şerifi de her şahsın hukukunu temine saik bir hükmü tazammun eder. «**Her hak sahibinin sözü vardır**» mealindeki hâdise gelince: Bu da hakları inkâr edilen herkesin bu halden şikâyetle söz söyleyeceğini ve hakkını arayacağını bildirir. «**Zalim de olsa, mazlum da olsa kardeşine yardım et**» mealindeki tavsiyede her ferdin, zulüm gören kardeşine yardım etmekle ve zulmü ihtiyar ve itiyat edenlere karşı gelmekle mükellef olduğunu bildirir Bundan anlaşılan mâna da haklarını temin için mazlûma yardım ve zalimin zulmünü defetmek maksadile ona mâni olmaktan başka neler olabilir?

Âmme menfaatinin, halkın salâhının, huzur ve refahının, hayat ve saadetinin buna bağlı olduğunu inkâr etmek kabil midir? Bu İçtimaî vazife mü'min ve kâfir herkese şamildir ki bunu da: «**Kâfir olsa da, mazlumun bedduasından sakının, çünkü onun duasıyla Tanrı arasına hiç bir perde gerilmez**» ve: «**Facir olsa da, zulüm görenin duası kabul edilir. Çünkü onun fücuru kendi nefsinedir**» hadislerinde görmek mümkündür; çünkü «**iyilik etmek ve korunmak hususunda elbirliği yapın**» (Maide, 2). Âyetine göre birbirlerine karşı birr ve takvada yani ilâhî ve insani hakları korumak hususlarında birbirine yardımla mükellef olan insanların rahmet ve şefkatle muttasif olmaları lâzımdır. «**Merhametli olunuz, çünkü Cenabıhak her merhametli olanı sever**» hadisi de bunu bildirir. Çünkü «**insanların en hayırlısı, insanlar için en faydalısıdır**» beyanına göre «**insanların en hayırlısının nas için en hayırkârı olduğu**» aşikârdır. «**Kim ki merhamet etmez, ona da merhamet olunmaz**» ve «**İnsanlara merhamet etmiyene Allah da merhamet etmez**» ve «**Yeryüzündekilere merhamet etmiyene gökyüzündeki merhamet etmez**» hadislerinden İlâhî rahmet ve mağfirete mazhar olmak, insanlara karşı şefkat hissile ittisafa bağlı olduğunu anlatır.

2 — Her bir siyasî topluluğun gayesi, insanların tabii olan fakat iptali kabil olmayan haklarını korumaktır. Bu haklar da hürriyet, temellük, emniyet ve zulme karşı koymaktır.»

«**Siyasî topluluk**»tan maksat hükümettir ki vazifesi de insanların, insan olmak itibarile, malik oldukları tabî ve fitrî, ayni zamanda dokunulmaz ve kaldırılmaz haklarını korumaktır. İslâm dinine göre hükümet «**Mukaddes bir emanet**»tir ve bu hükümet zalimlere hiç bir suretle intikal etmez ve insanın haklarının kaybına sebep olamaz. «**Haktaalâ, Davuda buyurdu: 'Seni insanlara kılavuz kılacağım.'** Davut sordu, 'zürriyetime de mi?' Haktaalâ da buyurdu: 'Ahtım zalim olanlara erişmez» (Bakara. 1211) Âyeti bu hakikati en açık bir tarzda bildirir. İslâm şeriatına göre «**Raiyye hakkında velayet ile tasarruf maslahata menuttur.**» Maslahat dışında bir hüküm ve velâyet yoktur. Bu velayette mutlaka hakka ve adle bağlı olmak lâzımdır. Filhakika «**Allah'a iman**» ile «**zulüm**» bir arada bulunmaz. Her ne kadar din nazarında küfür ile zulüm bir ise de. «**Kâfirler, asıl zalimlerdir**» (Bakara,124). «**Küfür edip zulüm edenleri, Allah asla bağışlamaz ve onlara asla vol göstermez**» (Nisa 168). Âyeti de (Küfür edip zulüm edenleri) beyanda bir atfi tefsiri şamil olduğu gibi küfür ve zulüm ile alûde olanların İlâhî mağfiret ve hidayetden uzak ve mahrum kalacaklarını da anlatır. Çünkü kâfir «İlâhî hakları», zalim ise «insani hakları» inkâr edendir. İslâm dininin insanın haklarını, Allah'ın haklarına takdim ve tercih ettiğini ve Allah'a karşı irtikâp edilen günahların Allah'ın

meşiyetile, iradesile affedilebilmesine karşı insan haklarının ihlâlüne cüret edenlerin beheme-hâl mücazat göreceklerini biliyoruz.

Hülâsa olarak diyebileceğimiz ki «**kâfir ve zalim**»in hüküm ve istibdadı İslâm muhitinde carî olamaz. “**Cenabıhak, kullarının kâfir olmalarını asla istemez.**” (Zümer, 7). Âyeti «**Allah’ın kulları için küfre**» ve «**Haktaalâ insanlara zulmü istemez**» (Âli İmran 108) Âyeti de «**küfür ve inkârdan başka olmayan zulm**»e razı olmadığını gösterir. «**Zulmü defî vacip, takrir haramdır**» şeklindeki fıkıh kaidesi malûmdur. Veda haccında peygamber «**zulüm etmeyiniz, zulüm görmezsiniz**» demişti. İslâm nazarında «**itaat itaatla meşruttur**» Allah’ın ve Resulü’nün emirlerine itaat ve insanın haklarına riayet etmeyenlere karşı itaat edilmez ve «**Allah’a karşı gelmek hususunda kimseye itaat gerekmez.**” İtaat ancak iyiliktir ve: «**Allah’a isyanı emreden valilere itaat etmeyiniz**» ve «**Allah’a itaat etmiyene itaat edilmez**» ve «**Yaradana karşı gelmek hususunda yaratılmışa itaat olunmaz**» Hadislerinden bunu anlarız. Bundan dolayıdır ki Ebu Bekirissıddık halifelğe seçildiği zaman söyledikleri nutukta: «**Ey nas! Size emir oldum. Fakat sizden hayırlı değilim. Eğer hükümette iyi hizmet edersem bana yardımcı olunuz. Etmezsem beni doğru yolda gitmeğe mecbur ediniz. Doğruluk, emanet ve yalancılık hıyanettir. Zayıfınız benim indimde kuvvetlidir. Çünkü onun hakkını kuvvetliden alırım ve kuvvetliniz benim indimde zayıftır. Çünkü zayıfın hakkını onun elinden alırım. Allah’ım ve peygamberinin rızasında oldukça bana itaat ediniz. Allah’a ve Peygamberine isyan edersem bana itaat etmek sizin üzerinize borç değildir**» demişti. İşte İslâm dininin başa geçenlere ait hükmü budur.

3 — «**Her hâkimiyetin esası bizzat millettir. Hiç bir sınıf, hiç bir fert aşikâr olarak kendinden sadır olmyan bir sultayı kullanamaz.**»

«**Hâkimiyetin bizzat millette olması**» hükmünde hem bir hakikat, hem mecaz mânaları vardır. İslâm dininde hüküm bizzat Allah’ındır: «**Hüküm, yalnız Allah’ındır. O hak ile hükmeder. Ve hâkimlerin en hayırlısı odur**» (En’am, 57)

İlâhî hükümlere ittiba eden mü’minler bunun ihtiva ettiği hakları müdafaa etmek ve korumakla mükelleftirler. Bu suretle hâkimiyet, Allah’tan sadır olduğu halde bununla ilgili olan insanlar, o hükümlere sahip ve malik olurlar. Esasen «**hiç bir sınıfın ve hiç bir ferdin açık olarak kendinden bir hükmü o sadır olmadığı**» söylemek bu hükmün milletten sudurunu ikrar etmek demektir ki bizde Müslümanlıkta bunun Allah tarafından geldiğini ve din gibi İslâm Şeriatinin de İlâhî bir vaz’a müstenit bulunduğunu söylemiştik. Müslümanlıkta hiç bir ferde «**teşri hakkı**»nın verilmediğinden de bahsetmiştik. Bunu da: «**Yoksa onlara, Allah’ın izin vermediğini teşri eden bir takım ortakları mı var?**» (Şura, 21) Ayetinden anlıyoruz. İslâm’da carî olmak lâzım gelen yalnız dinî ve şer’î sultadır, şer’î ve kanunî istibdattır. Bunun dışında hiç bir kimsenin sultası yoktur.

4 — «**Hürriyet, başkasına zarar vermiyecek her şeyi yapabilmekten ibarettir. İmdi her şahsın hâiz olduğu tabîi hakları kullanması, cemiyetin diğer âzasının aynı haklardan faydalanmalarını temin eden hudut ile mahduttur. Bu hudut ancak kanun ile tayin olunabilir.**»

Bir İçtimaî heyette bir ferдин hürriyeti yani, başkalarının hürriyetine dokunmamak şartile, her istediğini yapabilmesi münakaşaya değer bir meseledir. Esasen hürriyetin bu tarzda tarifi nazarıdır; en doğrusu doğuş ve yaşayış itibarıyla olduğu gibi, içtimai bir bakımdan mütalâa edildiği surette de, hürriyet yoktur. İnsan nasıl yaradılışının, mizacının ve gereklerinin esiri ve tabî kuvvetlerin mahkûmu ise âdetlerle kanunların tesirinden de varesten yaşayamaz ve insanın kudret ve iradesi her şeye şamil olamaz. Bu halde hürriyeti «**her bir içtimaî heyette her ferдин hâiz olduğu haklardan mahrum olmaması**» tarzında tarif etmeği daha doğru görürüz. «**Başkasına zarar vermemek şartile yapılacak her şey**» dolayısıyla bir ferдин veya cemiyetin haklarını ve menfaatlerini bozabilir. Bunun için de herkesin «**yapabileceği**» işin gayesi hakkında bir kanaate malik ve yapacağı işin kimseye zarar vermeyeceğinden emin olması lâzım gelir ki akıl ve vicdanın sonsuz ihtilâfları arasında bu hususta kat'î bir yakîn husulü güçtür. «**Belki, sizin için hayırlı olduğu halde bir şeyden ırgılırsınız, belki hakkınızda fena olduğu halde bir şeye dadanırsınız. Allah bilir, fakat siz bilmezsiniz**» (Bakara, 216).

İnsan Hakları Beyannamesinin bu maddesi daha ziyade «**haklarda müsavata**» taallük eder ve herkesin aynı haklara malik olduğunu bildirir ki bu, yeni, bir hüküm ifade etmez. «**Bu hudut ancak kanun ile tayin olunabilir?**» hükmü de bizim kanaatimizi teyit eder. Bizde Müslümanlıkta ferдин haklarının «**şer'an**» vaz ve tahdit edilmiş olduğunu söylemiştik. O halde garpte «**kanun**»un tayin ettiği haklar İslâm âleminde «**şer'an**» tedvin edilmiştir ki bizim «**şer'î ve fikhî hükümler**» dediğimiz mevzualar da Müslümanlığın bir medenî kanunundan başka bir şey değildir. Şu fark ile ki garpte medenî kanun, içtimaî hâdiselerden istidlâl suretile konulmuş olduğu halde İslâm âleminde dinî hükümlerden, Peygamberin sözlerinden, icma'dan ve kıyastan istidlâl yoluyledir.

5 — **Kanun, ancak cemiyete zarar veren fiilleri menedebilir. Kanunla yasak edilmiş olan hiç bir şey menolunamaz ve hiç bir kimse kanunla emredilmeyen bir şeyi yapmak için zorlanamaz.**

İslâm'ın medenî kanunu olan fıkıh, insanın lehinde ve aleyhindeki hükümleri şâmildir ki, kanunun bu şekilde tarifi daha uygun düşer. İnsanın lehindeki hükümler, cemiyetin menfaatlerini sağladığı gibi aleyhindeki hükümler de insan, topluluğu için zarar getirir. Esasen şer'in «**celbi menafi (menfaatleri sağlamak) ve def'i mefaside (zararları uzaklaştırmak)**» raci olması da bunu gösterir. Burada bir hakikati itirafa mecburuz: İslâm fakihleri «**celbi menafi ve def'i mefasit**» hususunda içtimai halleri ve hâdiseleri hakkiyle göz önünde tutmamışlar ve «**fıkıh**»adı altında tedvin ettikleri hükümlerle kanunların çoğuna «**akait**»den misal getirmekle iktifa etmişlerdir. Hâlbuki çok defa ve çok yerde söylediğimiz gibi «**fıkıh**» İslâm'ın bir «**medenî kanunu**»dur. Bu kanunun esasları «**nass**» lai'dan istidlâl edilmiş olsa bile insanların hallerine ve muamelelerine bağlılığından dolayı mütemadiyen bunların değişmeleri şeklini takip etmek lâzım gelirdi. «**İçtihad**»ın kesilmesinin buna mâni olduğunu söylemiştik.

«**Celbi menafi ve def'i mefasit**» daima bir tarzda kalamaz, zamanla değişir. «**Bir iş daldığı surette tevsi olunur.**» «**Zaruretlere mahzurları mübah kılar.**» «**Hacet, umumî veya**

hususî olsun, zaruret hükmündedir.» «örf ile tayin, nass ile tayin gibidir.» «Adet muhakkemdir.» «Âdete bina kılman hükümler zamanın değişmesile değişebilir.»

- İnsan muamelesinin fesadından (bozukluğundan) ziyade sıhhatine (doğruluğuna) hükmedilebilir.

- Maslahatı racihaya (üstün menfaat) e götüren haram vesilesi, haram değildir.

Gibi esas kaideler, İslâm fıkında cari olduğu halde, bunun başka türlü olmasına nasıl ihtimal verilebilir? Çünkü Müslümanlıkta hükümlerin meşru oluşunu temin eden birşey varsa oda insanların maslahatını ve içtimai menfaatlarını tahsil ve tekmil ve mefasidi tatil ve taklildir. Bu noktadan bakıldığı takdirde, hiç bir içtimai hâdisenin İslâm şeriatının dışında kalması mutasavver değildir. Şeriatın emir veya nehy edeceği şeylere gelince: Burada ifrata gidildiği de muhakkaktır. Her şeyi din ile ve dinî hükümlerle ilgili görmek ifrat olduğu gibi, bunun aksi de tefrittir ve en doğrusu, helal ve haram yani işlenmesi caiz olan ve olmayan herşey hakkındaki hüküm, âyetlerin ve Peygamber sözlerinin red veya kabulüne tabidir. Şariin, nisyana nisbet edilemeyecek surette, vukubulan sükûtu, herhangi fiilin işlenmesinde şeriatça bir mahzur olmadığına delâlet eder ki **«asl olan beraeti zimmettir»** Burada her asrın **«celbi menafi ve defî mefasit»**e müteallik kanaatlerde hükmedilmek lâzım gelir. En doğrusu şeriatın hükümlerini infaz hususunda icbar caizdir; çünkü burada ilgili olan içtimai menfaatlardır. **«İnsan Hakları Beyanamesi»**nde **«kanunun ancak cemiyete zarar veren fiilleri menedebileceği»** hakkındaki kayıt, kanun vasfında şahısların haiz oldukları hürriyetlere tecavüz edilmesi maksadına matuf ise de birçok fiillerin şahıs hudutlarından çıkarak cemiyetin menfaat ve mazarratlarına taallük ettiği de inkâr olunamaz. Bu hakikati **«O fitneden korunun ki, belâsı içinizde yalnız zulmedenlerin başına gelmez.»** (Enfal, 25) Âyetinde görebiliriz.

Bu fitne ne olabilir? Bunun tefsirine göre **«zalimin def i ve zulmün ref'i mümkün ve vacip iken bu vazifenin ihmal edilmesi ve dolayısıyla zulümlerin umuma şamil olacağı»** dır. İşte bir kısım halkın bu müsamahaları zulmün umuma şumulünü temin eder ki bu da fiilin şunun bunun bir günahı olmaktan çıkıp umumun haklarını iptal ve hayattaki huzur ve refahı ve cemiyetin saadetini ihlâl eden, bir mahiyet alacağını gösterir. En doğrusu **«kanun ancak cemiyete faydası olan fiilleri emir ve zarar veren fiilleri meneder»** demektir ki **«menfaatlarda asl olan, ibaha, mazarratlarda asl olan tahrirdir»** şeklindeki fıkîh kaidesi de bunu gösterir.

6 — **Kanun, umumî iradenin ifadesidir. Cemiyete mensup bütün fertler, doğrudan doğruya veya seçtikleri mebuslar vasıtasıyla, kanunun, vazi ve tedvinine iştirak hakkına maliktirler. Gerek lehte, gerek aleyhte olsun, kanun herkes için müsavi olmalıdır. Cemiyetin fertleri kanun karşısında müsavi olmaları itibarile birbirinden ayırt edilmeksizin kabiliyetlerine göre umumî memuriyetlere ve hizmetlere kabul edilebilirler. Bunun için ehliyet ve faziletten başka hiç bir imtiyaz aranmaz.**

Bu madde daha ziyade idari ve siyasidir. İslâm dinine göre, kanun ilâhî bir vazidir. Teşri hakkı Allah'ındır. Nasslardan hüküm çıkarmak ve kanun tedvin etmek, içtihat ve istidlal kudretine malik olan her müminin sarîh hakkıdır. Meşveret usulüne gelince: bunun Kur'an'ın

bildirdiği şeylerden olduğu malûmdur. Bu bahsi ayrı bir makalede yazdık ve tegallüp yüzünden İslâm muhitinde «meşrutî» bir hükümetin teessüs edemediğini de söyledik. Bundan kimlerin mesul ve müatep olduğunu da izaha lüzum yoktur.

7 — Hiç bir kimse, kanunun tayin ettiği hallerden başka bir husus için itham, tevkif ve hapsedilemez. Bu da ancak kanunun ilzam eylediği tarzda olabilir. Kanuna aykırı olarak verilen emirleri tatbik eden ceza görmelidir. Fakat kanunla davet edilen veya tutulan her fert hemen itaatla mükelleftir. Mukavemet ettiği surette cürüm işlemiş olur.

Bu madde de o zamanın ihsas ettiği zaruretlerden ve halka karşı reva görülen taaddilerden ve tecavüzlerden dolayı tesbit edilmiştir. Gayesi, şahsî hürriyetin masuniyetine tallûk eder. İslâm fikhında:

- Cezada itida caiz değildir.

- Ceza, cinayetin vukuuna müterettip olur. Cinayet kastına veya şuru sebeplerine müterettip olmaz. Hükümleri bu maddenin anlatışından daha açık ve daha umumîdir.

8 — Kanun, ancak sarihen ve tamamen elzem olan cezaları koymalıdır. Hiç bir kimse, suçun ikamından evvel konulan ve tatbik edilen bir kanundan başka bir kanuna göre ceza göremez.

Bu madde «cezada itida caiz değildir» kaidesine taallûk eder. Kanunun makabline şamil olamayacağı da umumiyetle kabul edilmiş bir usuldür. «Bundan böyle itida edene (haddi aşana) acı bir azap vardır.» (Maide, 94). «Hak Taalâ» geçmişî bağışlamıştır. Geri dönen-den, Allah öç alır. Hak Taalâ, yegâne galiptir, ve intikam ahıdır.» (Maide, 95) ayetlerinden de bu manayı anlamak mümkündür.

9 — Bir kimsenin mücrimiyeti anlaşılınca kadar masûm addedileceğinden, tevkifine hükmolunduğu surette, tutulması için lüzumu olmadığı halde gösterilen her türlü şiddet kanunen cezalandırılmalıdır.

10 — Kanunun temini etmiş olduğu âmme huzurunu bozmamak şartile, hiç bir kimse, velev dinî olsun, inanışından dolayı îz'ac edilemez.

11 — Fikirlerin ve akidelerin, her türlü kayıddan azade olarak, yayınlanması, insanın en mühim haklarından biridir- İmdi her şahıs istediği gibi söylemek, yazmak ve yayınlamak haklarını haizdir. Yalnız kanunun tayin etmiş olduğu hallerde bu hakların fena kullanılmasından mesuldür.

Bu üç maddede anlatılan temenniler İslâm şeriatinin hükümleri iktizasındandır. «Beraeti zimmet asıldır» kaidesi her şahıs hakkında şer'î ve kanunî bir hüküm çıkıncıya kadar zan altında kalmasını temin eder. «Bizi tutup yakaladıkça zorbalara gibi tutup yakalıyorsunuz» (Şuara, 130) ayeti her şiddetli muameleyi meneder.

Fikrî kanaatlere gelince: Müslümanlık din ve akide hususunda bile ikrahı yani zorlamağı terviç etmemiştir. «Dinde, zorlama yoktur» (Bakara, 256) âyeti bunun en açık delilidir. «Ben en mülayim, en hoş görücü din ile gönderildim» hadisi de bunu teyit eder. İslâm'ın

kanunlarına ve mevzualarına göre hiç bir kimse, fikrî kanaatinden ve akidesinden dolayı izaç edilmemiş ve İslâm diyarında her millet dinî ve mezhebi geleneklerini muhafaza etmiştir. Şam'ın, Müslümanlar tarafından fethinden sonra camie çevrilen bir kilisenin yarısı Hıristiyanların ibadet edebilmeleri için kendilerine terkedilmiş olduğunu biliyoruz. Halife Ömer, ancak camie çevrilmesine sebep kalmamak üzere, Kamame Kilisesinde namaz kılmaktan vazgeçmişti. İslâm dini şiddetten, taassuptan, gilazat (kabalık)dan ârî olduğu ve bütün insanlığa karşı müsamaha (hoş görürlük) ve müsahele (kolaylaştırıcılık) ile muttasıf bulunduğu halde, zulüm ve itisaf ile alûde olan hükümetler tarafından tabaya karşı gadır ve istibdad ile hareket edildiğini inkâr edecek değiliz. Dinin hükümleri başka, hükümetlerin muamele ve idare tarzları başkadır, Herhangi bir İslâm hükümetinin zulümlerinden ve tecavüzlerinden dinin kusurlu tutulmasına imkân yoktur. **«Zulme uğradıktan sonra yardım bulanlara birşey denilemez. Denilecek birşey varsa insanlara karşı zulmedenlere ve yeryüzünde haksızlık yapanlara karsıdır. Bunlar için acı bir azap vardır.»** (Şura, 41, 42) âyetleri, mazlûmun zâlimden intikam almak hakkına malik olduğunu ve bundan dolayı onun itab ve ikaba maruz olmadıktan başka itab ve ikabın ilkin nası ızrar ve cezada taaddi edenlere ve yeryüzünde haksız muamelede bulunanlara raci olup onlar için elem verici azabın hazırlandığını bildirir. O suretle ki: **«Zalimler ikabı gördükleri vakit, dünyaya dönmek için yol ve imkân olabilir mi? diyeceklerdir.»** (Şura, 44) İslâm akidesine göre: **«Zalimler azapta muhaleddirler.»** (Şura, 45).

Her şahsın serbestçe söylemesi bahsine gelince: Yukarıda **«her hak sahibinin bir sözü vardır»** hadisinden bahsetmiş idik ki bu hakkı temine kâfidir. Bundan başka **«içinizde her kim bir münker görürse onu eliyle, yapamazsa diliyle, burada yapamazsa kalbile değiştirmeye baksın. Bu son şık ise imanın en zaifidir»** hadisi Müslümanlara ehemmiyetli bir içtimai vazife yüklüyor ki, o da «görülen fenalığın yani içtimaî heyet için mazarrat ve mefsedet getiren bir kötülüğün kuvvet sarfı ile fiilen izalesidir. Buna muktedir olmıyanlar için sözle itiraz etmek vaciptir. Bu tarzda itiraz edemeyenler de kalblerile buğz edeceklerdir. Şu var ki kalble buğz ve inkâr ile iktifa imanın en zayıf derecesidir. Ve bundan daha ötesi yani zulümlere karşı hiç bir suretle hissiz ve hareketsiz durmak imandan tamamen mahrum olmaktır. **«Ümmetinden bir cemaat, kıyamet kopuncaya kadar, hakkı tutmağa bakacaktır»** hadisi de bir hakkı izhar ve ihkaka müteallik vazifenin kıyamete kadar hâkim olması lüzumunu bildirmiyor mu?

İmam Ahmet bin Hanbel'in, Tabaranî'nin ve Hâkim'in ve Beyhaki'nin ibn Amr İbnisselam'dan ve Cabir'in Abdullah'dan rivayet ettikleri: **«Ümmetimin, zalime 'sen zalimsin' demekten korktuğunu görürsen, ona veda etmek gerektir»** hadisine göre zalimin mehabetinden korkarak ona: **«sen zalimsin»** demeye cesaret edemeyecek bir millete veda edilmiştir. Yani öyle bir milletin varlığı ile yokluğu birdir. **«Allah'ın dini uğrunda her hangi bir kimsenin kınamasına, aldırmanın»** hadisi de şer'î hükümlerle dinî mevzuaları müdafaa ve istimalde ihtimam hususunda lâimin levminden sakınmağa ve kaçınmağa sebep olmadığını anlatır. **«Kuvvetlisinin elinden zayıfının hakkı alınmayan bir ümmeti, Cenabı Hak hiç takdis eder mi»** ve **«zayıfı kavisinden hakkını almağa muktedir olmayan bir milleti Allah takdis etmez»** diyen Peygamber'dir. Görülüyor ki İslâm dini bütün insanlara, gördükleri

fenalığa karşı tağyir (değiştirmek) ve itiraz hakkı vermiş ve bunu yapmayan kimseleri, hattâ imandan bile sıyırmaktan geri durmamıştır.

12 — İnsan haklarının mahfuziyeti bir idari sultanın bulunmasını icabettirir. Bu sulta herkesin menfaati bakımından kurulmuş olup tevdi edildiği şahısların zatî menfaatlarını temin gayesine matuf değildir.

Müslümanlık nazarında idari sultayı hükümet temin eder. Bunun hükümlerini ne tarzda temin edeceğini Ebubekrissiddıkın söylemiş oldukları nutukta gördük. Bu idari sultayı fena kullananları ve istibdada sapanları Kur'an «**hükümdarlar hangi beldeye girerlerse orasını bozarlar ve halkından aziz olanlarını zelil ederler. Adetleri işte böyledir**» tarzında tasvir ediyor. (Nahil, 31)

Bir Müslüman hükümetinde carî ve hâkim olmak lâzım gelen şer'i sultadır. Keyfî idare değildir. Böyle bir hükümet şekline itiraz ve onu tağyir ve ıslah dinî bir vazifedir. Bu halde de idarî sulta şunun, bunun değil, ancak âmmenin menfaatlerde haklarını temin için kurulmuş olduğunu izaha hacet yoktur.

13 — İdarî sultayı ve hükümetin masrafların temin için umuma şamil bir vergiye ihtiyaç vardır. Bu vergi vatandaşların kabiliyetlerine göre müsavi olarak tarh olunmak lâzım gelir.

14 — Bir cemiyetin her bir ferdi, ya doğrudan doğruya yahut seçtikleri mebuslar vasıtasile verginin tarh ve tevziini, kullanış tarzını, miktarını, tahsil suretini ve müddetini murakabe hakkına maliktir.

15 — Cemiyet, her idare memurundan hesap sormak hakkını haizdir.

Bu maddelerdeki beyanlar İslâmî hükümlere tamamile uygundur. «**Zekât**» İslâm'ın beş şartından biri olduğunu ve hür olan her Müslimin malından verdiği muayyen miktar «**Kadiri muayyen**» ve nisab «**vergi**» karşılığı bulunduğunu bildirmektedir. «**Malden zekâttan başka bir şey almağa kimsenin hakkı yoktur**» hadisi bunu bildirir.

16 — Hukukî masuniyetin temin ve icra ile teşriî kuvvetin ayrılmamış olduğu bir cemiyet konstitüsyona malik değildir.

İslâm dini icra ve teşri kuvvetlerini ayırmıştır. İcra kuvveti valilere, teşri kuvveti de âlimlere ve mücehhitlere bırakılmıştır. İslâmiyetin esas itibarile ve en geniş mânasile bir «**Cumhuriyeti cumhure**» olduğu aşikârdır. Bununla beraber, İslâm kavimlerinin gaflet ve cahaletleri ve İslâm âlimlerinin bir çocuğunun dinî vazifelerini ihmal etmeleri, bilhassa hasis menfaatlarını temin maksadile zalimlere ve mütegaliplere temayülleri ve müdaheneleri yüzünden İslâm muhitinin zulüm ve itisافتan vareste kalmadığını da itiraftan geri durmadık ve bu halin İslâm dinine matuf olamayacağını bildirdik. Müslümanlığın murakabeyi temin eden ve her suretle hurriyeti ve adaleti kâfil olan kanunu «**Marufu emir ve Münkeri nehyetmek**» düsturudur ki, bunun ahlâkî bir vecibe ve aynı zamanda dinî bir farize olduğu da muhakkaktır. Bu içtimaî ve dinî kanunun, Müslümanlardan bir taifenin ve meselâ mebusların her türlü hakların inkârına ve hak ile adlin ziyayına bais olabilecek hallerde icra hükümetinin işlerini «**mu-**

rakabe» altında bulundurmalarını temin eder. İslâm büyüklerinden Muhammet Abdu'nun dediği gibi, bu kanun İslâm akideleri arasında vacip ve farz derecesinde sayılır. Çünkü şer'î ve kanunî hükümler ancak bununla teyit olunabilir, Bu hükümlerin tenfizi mademki vaciptir, **«Her neki vacip onsuz tamam olmaz, o vaciptir»** fıkıh kaidesine göre bunun teminine raci olan şey ki **«Marüfiemir, münkeri nehiy»** dir, onun vücubî aşikârdır. Biz bu meseleleri müteaddit makalelerimizde tafsil ettik ve dinî hükümleri, Müslümanların refahını ve saadetini temin ve ahirette fevzü necata nail olmaları için ne yolda hareket edeceklerini söyledik, burada daha ziyade tafsilâta lüzum görmüyoruz.

«Her biriniz bir baştır ve her baş başında bulduklarından mesuldür.» Hadisi bir içtimaî heyette herkesin, yapılan fenalıklardan mesul ve muhatap olacağını ve bu itibar ile her ferden tenkit ve murakabe hakkına malik olduğunu bildirir. Çünkü her mesuliyet bir hakka ve bir vazifeye delâlet eder ki bunları birbirinden ayırmak mümkün değildir.

17 — **Temellük hakkı mukaddes ve tarruzdan masun olduğu için hiç bir fert bu haktan mahrum edilemez. Yalnız kanunla tayin edilen ve âmmenin menfaati bakımından hakikî bedeli verilmek şartile istimplâk caizdir.**

Bu maddenin hükmünü İslâm'ın en geniş bir tarzda temin ettiğini izaha lüzum var mıdır? İslâm şeriatine göre **«Lâilâhe illallah»** diyen herkesin canı ve malı dinin himayesi altındadır. Bu gibi yerlerde İslâm şeriatı bütün hakları temin etmiştir.

Şimdi açıkça görüyoruz ki İslâm dini **İnsan Hakları Beyannamesinin** bütün temennilerini câmidir ve ahkâmı refahı ve saadeti temin etmek itibarile bütün dinlerin ve kanunların üstündedir. Hayatta gaye olan selâmet ve saadeti halkın ve âlemin salâhını temin eden mevzualara maliktir. Şahısların ve insan cemiyetlerinin fitrî ve müktesep hakları şer'an mahfuzdur. **«Ahiret yurduna (gelince), biz onu yeryüzünden (insanları) hiçe saymak, fesat çıkarmak istiyenlere nasip ederiz. En güzel âkıbet (fenalıktan) sakınanlar içindir.»** (Kasas 83) ayeti, ahirette fevzüncatın (kurtuluşun) yeryüzünde zulüm ve fesat yapmıyanlara ve iyi âkıbetin Allah'ın rızasına uygun harekette bulunanlara mahsus olduğunu bildirir. İşte dünyanın, ahiretin, huzurun, refahın, hayatın halkın ve âlemin salâhının bağlı bulunduğu bütün içtimai ve medenî kanunları şâmil olan İslâm dinini bir «çöl dini» ve kanunî mevzualarını bir «çöl kanunu» diyebilmek için insanın haktan ve hakikatten başka her şeyden cahil ve gafil olması lâzım gelir. **«Onlar Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek isterler. Allah ise nurunun tamamlanmasından başka bir şeye razı olmaz»** (Tevbe, 33) âyeti İslâm dininin şâmil olduğu hükümlerin ve kanunların genişliğine ve onun hürriyet, müsavat ve adalet esaslarını teyit eden mevzualara şâmil, halkın ve âlemin salâhına raci, hayrata ve hasenata saik olmasına ve İslâm şeriatının **«celbi menafi ve defi mefasit»** suretiyle insanların maslâhatlarına riayeti âmir ve bu itibarla, her mânasına göre, bir hayat dini, bir içtimai nizam sistemi olup insanlar arasında vifak (barışıklık) ve itilâfi, bir ve tekavvada teavünü (yardımlaşmayı) iyi huylara ittibat bildiren yüzlerce güzel mücadele ve muameleyi, takrir ahkâmı, adaleti, nefsin tezkiyesini (kalbin temizlenmesini) havi bulunmasına rağmen hayrulkurun

(asırların en hayırlısı) olan peygamber zamanından ve dört halife devirlerinden sonra İslâm'ın saadetinin sefalete mübeddel olmasındaki sebepleri bir çok makalelerimizde söyledik. Sâd suresinin 28 inci âyeti «**iman edip doğru dürüst işler yapanların dünya ve ahiret hayatları itibariyle, yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi fena akıbetlere uğramayacaklarını, müttakilerin facirlere benzemeyeceklerini**» anlatır. «**Muhakkak ki bun da tam akıllılar için ibretler vardır.**» (Zümer, 21)

Bundan başka İslâm dininin tereddi ve inkirazla İslâm milletlerinin asırlardan beri düşükleri siyasî ve içtimaî esaretin neden ileri geldiğini anlattık ve bugünkü Müslümanlığın dinin asıl ve iptidaî şeklinden pek çok uzaklaşmış olduğunu da söyledik ve büyük İslâm şairi Mehmet Akif e uyarak:

Ah o din nerde, o azmin, o sebatın dini?

O yerin gökten inen dini, hayatın dini?

Bu nasıl dâr, ne kadar basmakalıp bir görenek?

Müslümanlık mı dedin?.. Tövbeler olsun ne demek!

Hani Kur'an'daki ruhun şu heyulada izi?

Nasıl İslâm ile telif ederiz kendimizi?

Bu makalede «**İnsan Hakları Beyannamesi**»nin muhteiyatiyle İslâm dininin buna matuf olan hükümlerini mukayese ederek İslâm'ın hak itibariyle ne kadar geniş ve şâmil olduğunu bildirmek istedik. Diğer makalelerimizin mütalâasıyla bizim İslâmiyet ve İslâmlar hakkındaki temennilerimiz daha esaslı bir surette anlaşılır. Hakikat şudur ki İslâm'ın hükümleri en mütekâmil ve müttehit bir milletin her türlü ihtiyaçlarına karşı gelebilecek ahlâkî, siyasî ve içtimaî kanunları cami olduktan başka, zaman ve mekânın ilcaatına göre hükümleri değiştirebilmeği âmir bulunmak itibariyle de her asrın dini ve şeriatî fazilet ve rüçhanını da hâizdir. Çünkü şeriat nazarında her hükmün itibarı insanların maslahatına, içtimai menfaate, halkın ve âlemin salâhına tevafukunun derecesiyle ölçelmüştür. Ve teşride esas maslâhattır. Böyle bir esası kabul eden bir din ve şeriat elbette alelîtlâk zaman ve mekânın bir kanunu olmak sıfatını da hâizdir. «**İşte hak Tanrımız olan budur. Haktan sonra dalâletten başka ne kalır?**» (Yunus, 32)

Beylerbeyi 29 Eylül 1933

Hüseyin Kâzım Kadri başka eserlerinde de İnsan Haklarına temas etmiş ve oralarda da bu mevzuu tamamlayacak, bilhassa Osmanlı hükümetinin bu hakları telâkkisi tarzlarını gösterecek yazılar yazmıştır. Müellifin bütün fikirlerini toplu bir halde göstermiş olmak için oralardaki -kısmen tekrar, kısmen tavzihten ibaret olan- fıkraları da alıp bu risaleye ekliyorum: İnsanlık tarihi başından sonuna kadar dikkatle okunursa görülür ki insanlar her asırda zalimlerle mütegalloplerin zulümleri ve zulmetleri yüzünden sonsuz musibetlerden ve şiddetlerden uzak kalamamışlardır.

«**İnsan Hakları Beyannamesi**»nin fıkıh ile yani İslâm'ın medenî kanunu ile mukayese-sine dair yazdığımız makalede söylediğimiz gibi, Fransızlar'ın büyük ihtilâlinde önceki zamanlarda gelen bir takım mütefekkirler ve filozoflar, insanların maruz oldukları bu zulümlerden ve itisaflardan müteessir olarak insanın yaradılış itibariyle kahir ve gadre maruz olmaktan yüksek bulunduğunu düşünmüşler ve idare tarzında ıslâhat lüzumundan bahseden mühim eserler vücuda getirmişlerdi ki, Fransız ihtilâlini hazırlayan ve hükümetlerin zulümlerine nihayet vererek insanların haklarını koruyan, bu zatların fikrî çalışmalarıdır. Hâlbuki İslâm âleminde hiç bir şahsın bunu düşündüğünü ve idari, siyasî bir inkılâbın önüne geçilemez bir şey olduğunu söylediğini göremedik. Bilâkis bazı kimseler istisna edilecek olursa birçok âlimlerin mütegalibeye mümaşattan ve müdahaneden geri durmadıklarını ve bu hareketlerle onlara cür'et verdiklerini biliyoruz ve bu halin elemli neticelerini tarihin zulmetleri arasında görüyoruz. Yalnız, İslâm muhitinde insan haklarını temin eden dinî hükümlerle şer'î mevzualardır. «**İnsan Haklarının Beyannamesi**»nin muhteviyatını İslâmiyetin mevzualarıyla mukayese ettiğimiz zaman, İslâm fakihlerinin tedvin etmiş oldukları hükümlerin yanında bunların pek mahdut ve basit şeyler olduğunu anlıyoruz. Ne çare ki, bütün bu şer'î hükümler kâğıt üzerinde kalmış ve içtimaî hâdiselerle İslâm kavimlerinin hayati inkılâplarında cari ve hâkim olamamıştır!

Bizim fikrimizce, Müslüman âlimlerinin büyük bir gafletleri de burada görülür. Sadettin Teftezani vahdeti vücuda dair eserinde, zalimane siyasetleriyle İslâm şeriatine taarruz ve tahakküm ve o siyasetlerini Allah'ın ve peygamberinin hükümlerine takdim eden zalim padişahlardan bahsettikten sonra bunlara karşı ilâhî hükümlerle şer'î kanunları müdafaa etmekle mükellef bulunan âlimlerin «**siyaset ile şeriat taarruz ettiği zaman mevkilerini muhafaza için siyaseti takdim**»den hâli kalmadıklarını anlatır. İşte İslâm âlimlerinin çoğunun dini, aynı zamanda insanın tabî haklarını koruyuşları tarzı!

İslâm dininin tegallüp ve taaddiye karşı adaleti vikaye, âcizleri ikdar eden ve herkese hakkını ve haddini bildiren hükümleri nerede kaldı? Başka milletlerin mütemadi ihtilâllerle ve zalimlerle mütegalibenin zulümlerine karşı büyük fedakârlıklarla kazandıkları hürriyeti, adaleti, müsavâtı Müslümanlık daha ilk kuruluşunda en esaslı bir dinî kanun olmak üzere temin etmiş ve birçok İslâm fakih ve âlimleri bu kanunların Kur'an'ın âyetlerinden ve peygamberin hadislerinden istidlal ve içtihat ile tafsil ve tedvinden geri durmamış oldukları halde, İslâm kavımlarının içtimaî ve millî hayatlarında bunlardan istifade edilememesine ve Müslümanların refah ve saadetten uzak ve mahrum kalmalarına sebep olan nedir? Birçok âlimlerin gafletleri ve zalimlere temayül ile hasis menfaatlerini temin için müdahane göstermeleri değil midir? Zagaşrinin (Etvakuzzeheb) te: "Asıl âlim denilecek onlar idi, ötekiler su üzerinde yüzen çörçöp makulesidir!" hükmünde allâmeye iştirak etmekte hak yok mudur?

«**İnsan hakları**»nı çiğnemekten çekinmeyen bir takım zalimlerle padişahlar varmış! Bunların ne hükmü olabilirdi? İslâm dini Müslümanların, insan olmak itibariyle, malik oldukları hakları temin etmiyor muydu? Bu hakları korumakla mükellef olan âlimler riyakârlıklarından ki, en azı bile şirk sayılır, müdahane ve temelluktan, mevkiini korumak maksadiyie siyaseti takdimden vareste olsalardı, insanın haklarını inkâra geçmek hakkı ve haddi olurdu? Ve İslâm dini insanların haklarını Allah'ın haklarına bile takdim etmemiş miydi? Kur'an'ı

Kerim: “Allah’ın ahdi hüküm ve hükümetin zalimlere intikal etmiyeceğini” en açık ve kat’î bir tarzda bildirmiyor muydu? (Bakara, 124). “Kâfirler, asıl zalimdirler” (Bakara, 254) “Küfür ve zulmü irtikâp edenleri Allah yarlığamaz ve onlara doğru yolu göstermez” (Nisa, 168) ayetleri «küfür» ve zulm»ün seyyan olduğunu anlatmıyor uruydu?

İslâm Fıkhı: “Raiyye hakkında velâyet ile tasarruf maslâhata menuttur.” hükmüyle velâyeti maslâhata yani en son haddine indirmiştir ki böyle içtimaî, siyasî ve idarî bir kanunun daima tabiî ve meşru hudutlarını muhafaza edeceği ve bu yüzden insanların işlerine ve idarelerine tecavüze imkân kalmıyacağı aşikârdır. Filhakika şunun bunun zulümlerine mahal bırakılmamak ve insan haklarının kahir ve gadir yüzünden ayaklar altına alınmasına sebebiyet verilmemek için hüküm ve hükümetin maslâhata ve hakikî ve içtimaî ihtiyaçlara raci olması, bütün heşeriyet için temenni edilecek bir düsturdur. İslâmiyet böyle bir kaideyi koymuş olduğu halde din bakımından apdestten, namazdan ve oruçtan başka bir şey düşünmeyen ve dinin insan haklarına, içtimaiyata, enfüse ve afaka müteallik mevzua’larını göremiyen İslâm âlimlerinin bu müthiş ve feci gafletleri hemen her asırda Muhammed Ümmetinin zulüm ve itisaftan vareste kalmamalarına bedi olmuştur. Bundan dolayıdır ki: “İste böyle, zalimlerin arkası kesildi, (kökü kırıldı) onlardan kimse kalmadı, Elhamdülillah Rabbilâlemin” (Enam, 45) diyebilmeleri mümkün olamadı.

Muhammed dininin tedvin ettiği içtimaî kanunlar arasında hakkın ve adaletin ve insan haklarının masuniyetine müteallik birçok âyetlere ve hadislere rastlıyoruz. Müslümanlığın bir hayat dini, yüksek bir insanlık kanunu olması itibariyle içtimai mevzunları ve müdevvenatı arasında bu mühim noktaya da temas edeceği aşikâr idi. Bunun en açık delili küfür ve zulmün din bakımından müsavi olmasıdır. Filhakika, birçok yerlerde dediğimiz gibi, kâfir «Allah’ın haklarını» ve zalim «İnsanın haklarını» inkâr eden kimselerdir. “İnsanın haklarını bozmayınız ve yeryüzünde fesada çalışmayınız” (Şûra, 383) âyeti dikkati üzerine çekmek lâzım gelirdi. “Allah insanlara aslâ zulüm etmez. Fakat insanlar kendi nefislerine zulmederler” (Yunus 44) âyeti kendi haklarından gafil ve cahil olan ve bunları müdafaa etmek lüzumunu bilmiyen insanların gaflet ve cehaletleriyle kendi nefislerine zulmettiklerini ve Allah’ın iradelerine rağmen hayatın belâ ve musibetlerinden vareste kalmadıklarını anlatır. “Allah onlara zulmetmedi; onlar kendi nefislerine zulmettiler” (Nahl 33) âyeti de bu hakikati teyit eder ve: “Rabbin insanlar hakkında fazıl ve ihsan sahibidir. Lâkin pek çoğu şükretmezler.” (Nahl, 73) ayeti insanlar hakkında, Allah’ın refah ve saadet irade ettiğini bildirir.

İşte İslâm dininin bu gibi beyanlarını göremiyen ve bu sözlerin içtimai yaşayışla idari ve siyasî teşkilât noktasından tazammun ettiği yüksek maksatları takdir edemiyen İslâm âlimlerinin birçoğu teşri işlerinde hiç bir fayda verniyen lâfız münakaşalarından ve yolsuz tevillerden başka bir şey düşünemediler ve «Hak ve Hakikat» adındaki risalemizde dediğimiz gibi, genişlik ve refah ümidiyle yahut rütbeden mahrumiyet endişesile hak ve hakikati şahsî menfaatlerine feda ederek susmalarıyla ve göz yummalarıyla zalimlere cür’et verdiler ve Müslümanları esircesine ve gafilcesine bir itaate sürükleyip götürdüler. Birçoklarının müptezel ve ağızdan ağıza dolaşan sözleri, yine birçoğunun israiliyat ve esatirden ibaret olan mevzuaları, beşeriyet ve medeniyetin en göze çarpan inkılâp ve ihtiyaçlarında gafletleri, aklın ve müşahede usulünün tekâmüllerinden

ve zamanın icaplarından tecahülleri insanı derin bir hayret ve teessüfe düşürmekten hâli kalmaz. Yine tekrar edelim ki, İslâm kavımlarının her asırda ve her yerde müthiş ve izah ve tevili mümkün olamayacak derecede feci bir zulüm ve itisaf altında kalmış ve haklarının inkâr ve payimal edilmiş olmasından mesul ve muatap olan din âlimleridir!

Hicretin beşinci asrından sonra, hakiki âlimlerin azlığından ve bunların yerlerini mütegalipilere taraftar olmaktan başka bir şey yapmıyan «**mukallit**»lerin işgal etmelerinden dolayı Müslümanlık maddeten ve manen tereddi etmeye başlamıştır. İctihat kapısının «**kapa-lı**» olduğu hükmü de bu zamandan itibaren meydana çıkarılmıştır.

İslâm muhitinde şer'i istibdada bedel şahsî istibdadın hâkim olması yüzünden evvel ve ahir görülen zulümleri ve itisalları, beş on cilt kitapta hülâsa etmek mümkün değildir. Bu beliyenin de dinin ve şeriatın hükümlerini korumakla mükellef olan âlimlerin mütegalip hükümdarlara ve zalim emirlere karşı gösterdikleri müsamahadan ileri geldiği aşikârdır; ve İslâmiyet tarihi baştan sona kadar bu zulümlere ve zulmetlere müteallik hâdiselerle doludur.

“O fitneden korunun ki, belâsı yalnız içinizde zulmedenlere dokunmaz» (Enfal, 25) ayetinden de anlaşıldığı veçhile, yalnız zalimlere inhisar etmeyip umuma şâmil olan belâlardan korunmak, yani zulmün kaldırılmasına ve zalimin cezalandırılmasına bakılmak lâzım gelirdi. Filhakika: **“Bir millet ki onun zorbasından zayıfının hakkı alınmaz, Allah onu nice takdis eder?»** **“Bir millet ki onun kuvvetlisinden zayıfının hakkı alınmaz, Allah onu nice takdis eder.”** hadisleri «**zayıfları kavilerinden hakkını almaya muktedir olmıyan bir milleti Allah’ın hiç bir suretle takdis etmiyeceğini**» anlatıyor ki, bu hükümlerle Müslümanlara refah ve selâmet getiren dinî, içtimaî ve ahlâkî bir vazife terettüp ediyordu. Fakat dinin enfüse ve afaka ve bilhassa ahlâkî ve içtimai hâdiselere ait hükümleri hemen her asırda ihmal edilmiş olduğundan, bunlardan istifade olunamamış ve İslâm nazarında **“küfür ve zulüm»** bir mânada iken İslâm vatanı hiç bir zaman zulüm ve gadirden vareste kalmamıştır. Bu halin neden ileri geldiğini; **“Ya iyiliği buyurur, yasak edersiniz, yahut Allah kötülerinizi başınıza musallat eder ve o zaman iyileriniz dua ederler de duaları kabul olunmaz”** hadisinden açıkça anlamak mümkündür. Filhakika, İslâm dini şer’î hükümlerle şer’î mevzuaların korunması maksadiyle «**Emri bilmaruf ve nehyi anilmünker**» gibi büyük bir içtimaî kanununu koymuş ve bu da dinî farizelerde ve vecibelerde bulunmuş olduğu halde, bunun ikârı veya ihmalî zalimlerle gaddarların insan haklarını çiğniyerek «**Ayalullah**» olan insanları kahir ve tezlil etmelerine sebep olmuştu. Bundan sonra da edilen duaların kabule karin olmayacağı aşikâr idi. Bilhassa zalim hükümdarların tecavüzleri o dereceye varmıştı ki değil âmme, büyük din imamları bile onların gadirlerinden vareste kalamadılar. Fakat bu iman ve ihlâs sahipleri, zalim ve gaddarların zulüm ve hakaretlerine katlandıkları halde din akidelerinden ve şer’î hükümlerden hiç bir şey feda etmediler. İmam Ebu Hanife ikinci Mervan’ın Bağdattaki valisi İbni Hübeyre tarafından dövülerek hapsedilmişti. Yine Abbasî halifesi Mansur Ebu Hanife’nin Bağdat kadılığını kabul etmemesini vesile sayarak kendilerini dövdükten sonra hapsedtirmişti, ki sonunda bu işkencelerin ve elemelerin tesiriyle ölmüşlerdi. İmam Ahmet Bin Hanbel Memun halifenin meydana çıkardığı «**Halkı Kur’an**»a muvafakat etmemesinden dolayı defalarla dövülüp hapsedildiği bilinmektedir. İmam Malik de dinî sultanın Hicaz’dan Irak’a intikalini siyasetlerine

muvafık gören Abbasîler tarafından türlü türlü tahkirlere uğramıştı. Bütün bu şiddetlerin ve zulümlerin «**şahsî sulta**» ya karşı «**şer’î sulta**»nın müdafaası hususunda bizzat Müslüman âlimlerinin gösterdikleri ihmalden ve «**mevkiini muhafaza etmek**» emeliyle «**siyaseti takdim**» etmek duygusundan ve düşüncesinden ileri geldiği aşikârdır.

İslâm dini nazarında, körü körüne itaatin varit olmadığı «**İlmihal**»de ve «**Hukuku beşer beyannamesi**»nin İslâmî hükümlerle mukayesesine dair yazdığımız makalede ve «**Hak ve Hakikat**» adlı risalemizde ve yine dine müteallik diğer makalelerde tafsilâtiyle ve bütün delilleriyle söylemiş olduğumuz için burada yeniden yazmak istemedik. Fakat İslâm’ın: “**Halika ma’siyette hiç bir mahlûka itaat yoktur**” hükmü malûmdur. Şu kadar ki din imamları ve onlara uyan âlimler istisna edilecek olursa, sonraki asırlarda, tayaifî mülûk devrinde ve bilhassa Osmanlı saltanat ve hilâfeti zamanında böyle bir adalet hükmünü iltizam ve müdafaa eden hemen hiç kimse görülemez. Zulmün ve itisafın vehim ve cinnetle müterafık olarak en ziyade hüküm sürdüğü bir devirde, Abdülhamit zamanında bir hâdise olmuştu ki, bunu burada bildirmek mecburiyetinde kaldık: Bir aralık Maarif Nezaretinin evrak müdürü olan meşhur casuslardan Ali Galip Yadıgârı padişaha verdiği bir curnalde, İbni Abidin’in kitabında halifenin hal’ine yani hükümdarlıktan indirilmesine dair bir bahis bulunduğunu yazarak, onun vehim ve vesvesesini tenyiç etmiş ve padişah da bütün kitapların yakılması iradesini vermişti! Kitaplar Çenberlitaş Hamamının külhanında yakılmak, üzere idi, ki o devrin büyük bir müderrisi olan Tikveşli Yusuf Efendi merhum, bu halden müteessir olarak doğru saraya gidiyor ve padişah ile görüşmek istediğini söylüyor. Hâlbuki Abdülhamit cehlini anlatmamak için bu gibi zatları kabul etmez ve görüşmek istemezdi. Nihayet, hoca efendi maksadını bilvasıta anlattı ve İbni Abidin’in eseri gibi İslâm fihhına ait bir kitabın yakılmasının meşru ve makul bir iş olmadığını ve bu hareketin İstanbul’dan başka, memleketin her tarafında ve bilhassa İslâm âleminde pek fena bir tesir yapacağını şiddetli bir dille söyledi. Hocanın ihtarından korkan Abdülhamit, derhal yeni bir iradesiyle, kitabın yakılmasından vaz geçilmesini bildirmiş ve Ali Galip mel’unu da memuriyetinden azledilerek sürülmüştü. Küçük bir mikyasta olsa bile, o devrin itiyatlarına ve fena ahlâkına göre, Hoca Yusuf Efendi merhumun bu hareketinde yine dinî bir ihlâs ve samimiyet olduğu inkâr edilemez (Bu hâdiseyi ben de işittiğim tarzda Türkiye Maarif tarihine yazmışım. (Cilt 3, sayfa 686) Saraya giden fetva emini Nuri Efendidir. Tikveşli bu zamanlarda 100 yaşını geçmiş ve gözlerini, kaybederek evinde oturmakta idi. Hangimizin iddiası ve ifadesi daha doğrudur bilemiyorum. Bunu doğrultan olursa kültürümüze hizmet etmiş olur.)

Hülâsa: İslâm âlimlerinin çoğu «**itaatın itaatle meşrut**» olup Allah’a karşı masiyetle emreden ve insanların haklarını inkârdan çekinmeyen kimselere itaat ve inkıyat edilemeveceğini bildiren ilâhi hükümlere ve buna müteallik hadislere itibar atfetmedikten başka Sadettin Teftazaninin dediği gibi, Hıfzı riyaset yani postunu muhafaza etmek endişesiyle, Müslümanların gasbedilmiş olan haklarını geri almak için hâiz oldukları salahiyetleri de onlara bildirmekten geri durmuşlardır.

Fransız harsının, ilim ve edebiyatının, hattâ tarihinin memleketimizde intişarı, birçok bakımdan türlü musibetlere sebep olmuştur. Filhakika Fransız milletinin medenî eserlerde İlmî ve İçtimaî tekâmülleri pek yüksek bir dereceye vasıl olmuştur. Şu var ki bizim için yalnız

Fransızları taklit ile iktifa etmek ve her fazıl ve rüçhanı onlarda görmek doğru muydu? Bizzat Cenabı Resulü muhteremin beyanlarına göre, “**Hikmet, ilim, marifet ve hakikat mü’mininin kaybettiği malı ve hakkıdır; ve onu nerede bulursa alması dinî vecibelerdendir.**” Türkler asırlardan beri muhtaç oldukları medeniyet ve irfan eserlerini yalnız Fransa’da görmüşler ve her şeyde onları taklit ile iktifa etmişlerdir. Ankara ihtilâlinde de hâkim olan Fransa büyük ihtilâlden alman fikirler ve düsturlardı. «**Dini dünyadan ayırmak**» tarzı da oradan gelmişti. Hâlbuki. İslâm dininin hakikat ve mahiyeti bilinmiş ve halkın dinî hissiyat ve itiyatlarına karşı husumet gösterilecek yerde şer’î hükümlere dayanmanın temin edeceği menfaatler göz önüne getirilmiş olsaydı, vücuda getirilen inkılâp da âmmenin kabulüne mazhar olur ve bugünkü kararsız vaziyete düşülmezdi. Ne çare ki Fransız büyük ihtilâli tarihinden ve o zamanki vakıyalardan mülhem olanlar «**Cumhuriyet**»i tesis ve idame için dini kaldırmak lâzım geleceği zannına düştüler ve bu kanaatleriyle müthiş bir gaflette bulundular. İslâm nazarında «**hilâfet**» hükümetten ve teselsül suretiyle «**Saltanat**» bir bidatten başka bir şey olmadığı ve Müslümanlık her mânasına göre bir «**Cumhuriyet cumhure**»den ibaret bulunduğu halde, böyle en esaslı ve meşru bir mevzuayı ihdas için dine darbe vurmaya ve halkın hissiyatını rencide etmeye ne lüzum vardı? «**Cumhuriyet**» in vazii ve müdafii bizzat «**din**» îdi. Hüseyin Kâzım Kadri’nin müteferrik mütalâaları da burada bitti.

Osmanlı Hükümeti garplılaşmağa başladığı tarihten itibaren çıkarttığı hatlarda, fermanlarda ve kanunlarda, ezcümle 1255 (1839) tarihli Gülhane Hattında, 1272 (1855) tarihli İslahat Fermanı’nda, 1293 (1876) tarihli Kanun-i Esaside Fransızların tesbit etmiş oldukları insan haklarının bir kısmını parça parça almış olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti de en son şeklini vermiş olduğu 20 Nisan 1340 (1926) tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununa bu hakların hemen kâffesini koymuş ve bilhassa bu kanunun Türklerin hukuku âmmesi faslında bu haklar 68 - 87 inci maddelerde gösterilmiştir: Adı geçen kanunun insan haklarına temas eden maddelerini de bu eserde bulundurmağı faydalı gördüm:

MADDE 68 — Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Tabii haklardan, olan hürriyetin herkes için sınırı, başkalarının hürriyeti sınırındır. Bu sınırı ancak kanun çizer.

MADDE 69 — Türkler kanun karşısında eşittirler ve ayrıksız kanuna uymak ödevindedirler. Her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıkları kaldırılmıştır ve yasaktır.

MADDE 70 — Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağış, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, demek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarındanındır.

MADDE 71 — Cana, mala, ırza ve konuta hiç bir türlü dokunulamaz.

MADDE 72 — Kanunda yazılı hal ve şekillerden başka türlü hiç bir kimse yakalanamaz ve tutulamaz.

MADDE 73 — İşkence, eziyet, zorahım ve angarya yasaktır.

MADDE 74 — Kamu faydasına gerekli olduğu usulüne göre anlaşılmadıkça ve özel

kanunların gereğince değer pahası peşin verilmedikçe hiç kimsenin malı ve mülkü kamulaştırılmaz.

Çiftçiyi toprak sahibi kılmak ve ormanları devletleştirmek için alınacak toprak ve ormanların kamulaştırma karşılığı ve bu karşılıkların ödeneşi özel kanunlarla gösterilir. Olağanüstü hallerde kanuna göre yükletilecek para ve mal ve çalışma ödevleri dışında hiç bir kimse başka hiç bir şey yapmaya ve vermeye zorlanamaz.

MADDE 75 — Hiç bir kimse felsefe inanından, din ve mezhebenden dolayı kınanamaz. Güvenliğe ve edep türlerine ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir.

MADDE 76 — Kanunda yazılı usul ve haller dışında kimsenin konutuna girilemez ve üstü aranamaz.

MADDE 77 — Basın, kanun çerçevesinde serbesttir ve yayımından önce denetlenemez, yoklanamaz.

MADDE 78 — Seferberlik ve sıkıyönetim hallerinin veyahut salgın hastalıklardan dolayı kanun gereğince alınacak tedbirlerin gerektirdiği kısıntıların dışında yolculuk hiç bir kayıt altına alınamaz.

MADDE 79 — Bağışların, çalışmaların, mülk edinme ve hak ve mal kullanmanın, toplanmaların, derneklerin ve ortakların serbestlik sınırı kanunlarla çizilir.

MADDE 80 — Hükümetin gözetimi ve denetlemesi altında ve kanun çerçevesinde her türlü öğretim serbesttir.

MADDE 81 — Postalara verilen kâğıtlar, mektuplar vs her türlü emanetler yetkili sorgu yargıcı veya yetkili mahkeme kararı olmadıkça açılmaz ve telgraf ve telefonla haberleşmenin gizliliği bozulamaz.

MADDE 82 — Türkler gerek kendileri, gerek kamu ile ilgili olarak kanunlara ve tüzüklere aykırı gördükleri hallerde yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine tek başlarına veya toplu olarak haber verebilir ve şikâyette bulunabilirler. Haber veya şikâyeti alan makam kişi ile ilgili başvuruların sonucunu dilekçeye yazılı olarak bildirmek ödevindedir.

MADDE 83 — Hiç kimse kanunca bağlı olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye verilemez ve yollanamaz.

MADDE 84 — Vergi, Devletin genel giderleri için, halkın pay vermesi demektir. Bu esasa aykırı olarak gerçek veya tüzelkişiler tarafından veya onlar adına resimler, ondalık alınması ve başka yüklemeler yapılması yasaktır.

MADDE 85 — Vergiler ancak kanunla salınır ve alınır. Devletçe, illerin özel idarelerinde ve belediyelerce alınagelmekte olan resimler ve yüklemeler, kanunları yapıncaya kadar alınabilir.

MADDE 86 — Harp halinde veya harbi gerektirecek bir durum baş gösterdikte veya ayaklanma olduğunda yahut vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtiler görüldükte Bakanlar Kurulu, süresi bir ayı aşmamak üzere yurdun bir kesiminde veya her yerinde sıkıyönetim ilân edebilir ve bunu hemen Meclisin onamasına sunar. Meclis sıkıyönetim süresini, gerekirse uzatabilir veya kısaltabilir. Meclis toplanık değilse hemen toplanmaya çağırılır. Sıkıyönetim süresi ancak Meclisin kararıyla uzatılabilir. Sıkıyönetim, kişi ve konut dokunulmazlığının, basın, gönderişine, dernek, ortaklık hürriyetlerinin geçici olarak kayıtlanması veya durdurulması demektir. Sıkıyönetim bölgesiyle bu bölgede hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, harp halinde de dokunulmazlığın ve diğer hürriyetlerin nasıl kayıtlanabileceği veya durdurulacağı kanunla gösterilir.

MADDE 87 — Kadın, erkek, bütün Türkler ilköğretimden geçmek ödevindedirler. İlköğretim Devlet okullarında parasızdır,

MADDE 88 — Türkiye’de din ve ırk ayırılmaksızın vatandaşlık bakımından herkese «Türk» denir. Türkiye’de veya Türkiye dışında bir Türk babadan gelen yahut Türkiye’de yerleşmiş bir yabancı babadan Türkiye’de dünyaya gelip de memleket içinde oturan ve erginlik yaşma vardığında resmî olarak Türk vatandaşlığını isteyen yahut Vatandaşlık Kanunu gereğince Türklüğe kabul olunan herkes Türk’tür. Türklük sıfatının kaybı kanunda yazılı hallerde olur.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER GENEL KURULU TARAFINDAN YAYINLANAN YENİ İNSAN HAKLAN BEYANNAMESİ

Bu risaleyi hazırlamaya başladığım sırada Birleşmiş Milletlerce hazırlattırılmakta olduğunu bildiğim en son İnsan Hakları Beyannamesinin de tab işi bitmeden önce yayınlanırsa, eserin nihayetine konulmasını arzu etmekte idim. Fakat aradan üç sene geçmiş olduğu halde beyannamenin hâlâ ortaya çıkarılmamış olmasından dolayı ümidimi kesmiştim. İyi bir tesadüf veya güzel bir talih eseri olarak son forma basılıp bittiği günlerde ajanslarla radyolar ve onlardan haber alan günlük gazeteler Paris’te Şayyo Sarayında müzakerelerde bulunan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun son toplantısında bu beyannamenin kabul edildiğini ve bunun, şimdiye kadar, kurulun biricik müsbet işi olduğunu dünyaya ilân ediyorlardı. İnsan Hakları Beyannamesi tohumunun ilkin 1776 senesinde Amerika’da toprağa atılmış, orada yeşeren cılız fidan 1789’da Avrupa’ya nakl ile Fransız toprağında dallanıp budaklandıktan sonra bütün mazlûm ve mağdur milletleri gölgesi altına çağırın ulu ve mukaddes bir ağaç halini almış olduğunu biliyoruz. Tarihin ne güzel bir tekerrürü yahut ne yaman bir tesadüfüdür ki bugün de aynı ağaç önce Amerika’da dikilip üç sene itina ile büyütülmesine çalışılmış, sonra Avrupa’ya getirilip Fransız toprağına dikilerek artık kemale erdiği görülen meyvaları, aralarında Türkiye’nin de bulunduğu, bütün milletlerin delegeleri tarafından toplatırılıp dünyanın dört bucağındaki milletlere ve devletlere hediye edilmiştir.

10 Aralık 1948'den 20 Ocak 1949'a kadar beyanname tercümesinin Türk matbuatında resmi veya hususî bir surette yayınlanmasını bekledim. Bunu göremeyince kitabı daha ziyade geciktirmeyip İstanbul'da çıkan Bütün Dünya Dergisi yazarlarından ve o derginin yardımcı sekreteri bulunan yeğenim Metin Ergine, İngiliz ve Amerikan neşriyatı arasında beyannameyi bulup Türkçe'ye çevirmesini rica ettim. Newyork'ta çıkan Newyork Times Gazetesinin 7 Aralık 1948 tarihli sayısında beyannamenin Birleşmiş Milletler Sosyal Komitesince hazırlanmış olan metninin yayınlanmış olduğunu görerek oradan alıp Türkçe'ye çevirdi. Şu halde insanlık tarihinde büyük bir kıymeti hâiz olan bu vesikayı ilk defa, hattâ resmî makamlardan önce, Türkçeye çevirmiş olmak hizmet ve şerefini Metin Ergin almış oluyor. Bu bakımdan yeğenimi tebrik ve amcasının kitabına yaptığı yardımdan dolayı kendisine teşekkür ederim. Paris'te toplanan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu beyannamenin yalnız üçüncü maddesini değiştirip ötekilerini aynen kabul etmiştir. Bu maddenin ilk şekli şu idi: «**Bu beyannameye bahsolunan haklardan manda altında bulunan ve kendi kendini idare etmiyen devletler ahalisi de aynı şekilde istifade eder.**»

Genel Kurulca beyannamenin bu maddesinde yapılan değişiklikler o türlü milletler için daha geniş ölçüde ve tabiidir ki daha faydalı, olduğu görülmektedir. Tâdil teklifi İngiliz delegesi tarafından yapılmıştır. Yine aynı gazetenin verdiği malûmata göre: Beyanname sıfıra karşı 48 reyle kabul olunmuştur. Birleşmiş Milletler delegelerinin çoğunun lehte rey vermiş olmasına rağmen **Sovyet Bloku, Suudî Arabistan ve Cenubî Afrika Birliği** hükümetleri müstenkif kalmışlardır. Aynı zamanda beyannamenin kabulünü geciktirmek hususunda Sovyetlerin gayretleri de akim kalmıştır.

Beyannamenin mukaddemesiyle metni aşağıya konulmuştur:

M U K A D D E M E

İnsanlık ailesinin tabii haysiyet, müsavi ve mukaddes haklarının tanınması dünya yüzünde hürriyetin, adaletin ve sulhun temeli olduğuna göre ve insan haklarının çiğnenmesi ve onlara saygı gösterilmemesi barbarca hareketlere sebep olarak insanlığın vicdanını tahrik ettiği ve konuşma, inanma, korku ve mahrumiyetten uzak yaşama hürriyetinin insanlar için erişilmesi lâzım gelen en büyük gaye addolunduğu bir dünyada ve son vasıta olarak zulüm ve istibdada karşı isyana müracaat eden insanları teşvik etmek arzuya şayan olmadığı için insan haklarının kanun yoluyla korunması lâzımdır; ve Milletler arasında dostça münasebetlerin inkişafını teşvik etmek faydalı olduğuna göre; ve Birleşmiş Milletler mensupları beyannameye insanların esas haklarına, haysiyet ve itibarına, kadınlarla erkeklerin müsavi haklara sahip olduğuna ve sosyal tekâmül ve daha geniş bir hürriyet içinde, müreffeh bir hayata müteallik meseleler karşısında bağılıklarını teyit ettiklerine göre; ve Âza devletler Birleşmiş Milletler ile işbirliği yaparak insan haklarının ve esas hürriyetlerinin devletlerarası saygı ve sevgiye mazhar olmasını taahhüt ettiklerinden; ve bahsedilen hak ve hürriyetler bu taahhütnamenin herkesçe tam bir şekilde idrâk edilmesi hususunda en mühim rolü oynadığından, böyle bir vaziyet karşısında, Genel kurul bu İnsan Hakları Beyannamesini bütün milletlerin umum halkı

için bir başarı numunesi olarak, her şahsın ve cemiyetin bilcümle organlarının bu beyannamenin metnine daima riayet edecekleri ve bu haklara ve hürriyetlere saygı gösterilmesi hususunda terbiye ve tahsil gibi ve millî veya devletlerarası diğer mütekâmil her hangi bir vasıta ile çalışacakları ve bunların gerek âza devletlerin halkınca ve gerek onların hukukî hâkimiyeti altında olan toprakların halkınca tesirli ve devletlerarası bir şekilde gerçekleştirilmesine gayret gösterecekleri ümidi ile ilân eder.

Madde 1 — Bütün insanlar hür, müsavi, hak ve şeref sahibi olarak doğarlar. İnsanlara akıl ve muhakeme kabiliyeti bahşedilmiştir ve onlar birbirlerine karşı kardeşlik hissi ile hareket etmelidirler.

Madde 2 — Irk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasî ve başka çeşit fikirler, millî ve sosyal menşe, mülkiyet veya diğer her hangi bir durum nazarı dikkate alınmaksızın herkes bu beyannameye bahsolunan bütün hak ve hürriyetlerden istifade eder.

Madde 3 — Şöyle ki, bir kimsenin mensup olduğu memleketin siyasî hukuku ve devletlerarası statü itibarile müstakil, manda altında veya kendi kendini idare etmiyen veya diğer her hangi bir şekilde hâkimiyeti tahdit edilmiş bulunması bakımından hiç bir fark gözetilemez.

Madde 4 — Herkes hayat, hürriyet ve şahsi emniyet haklarına sahiptir.

Madde 5 — Hiç bir kimse esaret veya zecrî hizmet (angarya) altında tutulmaz; esaret ve her çeşit esir ticareti yasak edilecektir.

Madde 8 — Hiç bir kimseye işkence yapılamaz veya vahşice, gayri insani (insanlığa aykırı)' veya haysiyeti ihlâl edici muamele ve cezalar tatbik edilemez.

Madde 7 — Herkesin, her yerde kanun karşısında kendini müdafaa etmeğe hakkı vardır.

Madde 8 — Kanun karşısında herkes müsavidir ve fark gözetilmeksizin herkes kanun tarafından aynı şekilde himaye edilir. Herkes bu beyannamenin her hangi bir şekilde ihlâlî suretile farklı muameleye tâbi, tutulmasına ve böyle farklı bir muamelenin tahrik edilmesine karşı aynı derecede himayeye mazhardır.

Madde 9 — Herkes, kendisine anayasa veya kanun tarafından temin edilen esas haklar her hangi bir şekilde ihlâl edildiği takdirde salâhiyetî millî mahkemeye müracaat edip bunun bertaraf edilmesini istemek hakkını hâizdir.

Madde 10 — Hiç bir kimse keyfî tevkife, mahkûmiyete ve sürgüne tâbi tutulamaz.

Madde 11 — Herkes, haklarını ve borçlarını ve kendisine isnat olunan her hangi bir suç karşı kendini müdafaa ederken müstakil ve tarafsız bir mahkeme huzurunda, açık bir tarzda ve tam bir müsavat içinde muhakeme edilmesini istemek hakkını hâizdir.

Madde 12 — 1. Cezayı müstelzim bir suç işlemiş olan herkes suçlu olduğu ispat edilinceye kadar masum addolunduğu gibi hususî mahkeme karşısında kendini müdafaa için mevcut bütün teminatlardan istifade eder.

2. İşlendiği anda milli veya milletlerarası hukuka göre cezayı müstelzim bir suç sayılmıyan fiillerden dolayı biç bir kimse suçlu addedilemez. Aynı şekilde, cezayı müstelzim suç işlendiği sırada tatbik edilmekte olan kanundaki cezalardan daha ağır cezalara hüküm edilemez.

Madde 13 — Hiç bir kimsenin ailesine, ikametgâhına ve muhaberelerine veya şeref ve itibarına keyfî bir şekilde müdahale edilemez. Böyle bir taarruz veya müdahale karşısında herkes kanunun himayesini isteyebilir.

Madde 14 — 1. Herkes kendi memleketinin hudutları içinde hürriyet veya seyahat ve mesken seçimi haklarından istifade eder.

2. Herkes, kendi memleketi dahil, her hangi bir memleketi terketmekte ve kendi memleketine dönmekte serbesttir.

Madde 15—1. Herkes diğer bir memlekete iltica etmek suretiyle zulümden kurtulmak hakkını hâizdir.

2. Bu hak siyasî olmıyan suçların veya Birleşmiş Milletlerin prensip ve maksatlarına aykırı fiillerden hâsıl olan ihtilâfların mevcudiyeti halinde kullanılamaz.

Madde 16 — 1. Herkesin bir milletin tebaası olmak hakkıdır.

2. Hiçbir kimse keyfî surette- vatandaşlıktan iskat olunamaz veya tabiiyetini değiştirmek hakkından mahrum edilemez.

Madde 17 —1: Irk, din ve milliyet gibi hususlar nazarı dikkate alınmaksızın rüşet yaşını, iktisap etmiş her kadın ve erkek evlenmek ve aile kurmak hakkını hâizdir. Evlenme hususunda, evlilik ve boşanma esnasında taraflar müsavi hakları haizdir.

2. Evlenme ancak tarafların serbest ve tam rızası bulunduğu takdirde muteberdir.

3. Aile, cemiyetin tabîi .ve ana uzvudur ve cemiyet ile devletin himayesine mazhardır.

Madde 18 —1. Herkesin gerek şahsen ve gerek müştereken mülkiyet hakkı vardır.

2. Hiç bir kimsenin mülkiyetine keyfî surette el konamaz.

Madde 19 — Herkes fikir, vicdan ve din hürriyetinden faydalanır; bu hakkın hudutları içine din ve inanç değiştirmek ve gerek şahsen, gerek müştereken ve hususî veya umumî şedide dinini veya inancını fiil, tedrisat, ibadet ve riayet sahalarında izhar etmek serbestisi de dâhildir.

Madde 20 — Herkes fikir ve yazı hürriyetinden istifade eder; bu hudutlar içine herkesin müdahale edilmeden istediği fikre sahip olması ve her hangi bir malûmat ve fikri istediği vasıta ile aramak, kabul ve mübadele etmek hakkı da girer.

Madde 21 — 1. Herkes, gayesi cebir ve şiddet olmamak şartıyla. toplanmak ve cemiyet kurmak hürriyetinden istifade eder.

2. Hiç bir kimse bir cemiyete âza yazılmağa icbar edilemez.

Madde 22 —1. Herkes, doğrudan doğruya veya serbest secimle seçilen temsilciler vasıtasıyla, kendi memleketinin hükümet ve idaresine iştirak etmek hakkını hâizdir.

2. Herkes, memleketinde mevcut âmme hizmetlerinde vazife görmek hususunda müsavi hak sahibidir.

3. Hükümetlerin meşruiyeti üzerinde baş rolü halkın iradesi oynar; bu irade muntazam, hilesiz, umumî ve gizli reyle veya aynı şartları temin eden serbest seçim, usulleriyle yapılan seçimlerle tezahür eder.

Madde 23 — Cemiyetin bir uzvu olarak herkes sosyal emniyet hakkından faydalanır ve millî gayret ile milletlerarası işbirliği sayesinde ve her devletin teşkilât ve vasıtalarının müsaadesi nisbetinde, şahsiyetinin serbest gelişmesini temin edecek olan ekonomik, sosyal ve kültürel menfaatlerden istifade eder.

Madde 24 — 1. Herkes, çalışma ve meslek seçme hürriyetinden, elverişli çalışma şartlarından ve işsizlik halinde himaye gibi haklardan istifade eder.

2. Fark gözetilmeksizin herkes, müsavi işler için müsavi ücret istemek hakkını hâizdir.

3. Çalışan herkes, kendisine ve ailesinin mevcudiyetine, insan şerefine yakışır bir şekil verebilmesi için, münasip ve uygun bir ücret istemek hakkını hâizdir ve ihtiyacı' olduğu takdirde diğer sosyal tedbirler ile de desteklenmelidir.

4. Herkes kendi menfaatlerini korumak için işçi sendikaları teşkil ve kurulmuş olanlara iltihak etmek hakkını hâizdir.

Madde 25 — Herkes, çalışma müddetlerini makul bir hadde indirmek ve ücret hakkı tanınan bayramlar dâhil olmak üzere, istirahat etmek ve dinlenmek hakkını hâizdir.

Madde 26 — 1. Herkesin, yiyecek, giyecek, mesken ve tıbbi hususlar dâhil, kendisinin ve ailesinin sıhhat ve refahı için lüzumlu olan bir hayat seviyesinde yaşamağa hakkı vardır ve lüzumlu sosyal hizmetler, işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk ve ihtiyarlık veya kendi iradesine tâbi olmayan diğer her hangi bir vaziyetten doğan geçim güçlükleri halinde yardım istemek hakkı da vardır.

2. Anneler ve çocuklar hususî bir ihtimam ve yardıma mazhar olurlar. Bütün çocuklar, evlilik içinde doğsun doğmasın, aynı sosyal himayeye tâbi olacaklardır.

Madde 27 — 1. Herkesin tahsilden istifade etmeğe hakkı vardır. Tahsil hiç olmazsa ilk mektepte ve başlangıç safhalarında parasızdır. İlk tahsil mecburî olacaktır. Umumiyetle teknik ve meslekî tahsil de temin edilecektir ve daha yüksek tahsil liyakat ve kabiliyet derecesine göre herkese açık bulundurulacaktır.

2. Tahsilin gayesi insanların şahsiyetini tam bir şekilde olgunlaştırmak ve insan haklarına ve esas hürriyetlere karşı saygıyı kuvvetlendirmek ve bütün milletler, ırkî ve dinî teşekküller arasındaki ve Birleşmiş Milletlerin sulhu temin etmek hususundaki faaliyetlerini kuvvetlendirmektir.

3. Ailelere, çocuklarına verilecek tahsili seçmek hususunda mukaddem bir hak tanınmıştır.

Madde 28 — 1. Herkesin, serbestçe cemiyetin kültürel hayatına iştirak etmeğe ve sanat

ve İlmî tekâmülden ve bunların semerelerinden istifade etmeğe hakkı vardır.

2. Herkesin müellifi bulunduğu İlmî, edebî veya sanata taallûk eden her hangi bir eserden mütevellit maddî ve manevî menfaatlerini müdafaa edebilmek hakkı vardır.

Madde 29 — Herkesin bu beyannamede ilân edilen hak ve hürriyetleri tam bir şekilde gerçekleştirecek sosyal ve devletlerarası bir nizam içinde yaşamak hakkı vardır.

Madde 30—1. Herkesin kendi şahsiyetinin serbest ve tam bir şekilde olgunlaşmasını mümkün kılan topluluğa karşı vazifeleri vardır.

2. Hak ve hürriyetlerini kullanırken herkes yalnız kanun tarafından başkalarının hak ve hürriyetlerini tanımak ve saymak maksadiyle ve ahlâkî ihtiyaçları, âmme intizamını ve demokrat bir cemiyetteki umumî menfaati tam bir şekilde temin için konulan tahditlere tâbi olur.

3. Bu hak ve hürriyetler hiç bir şekilde Birleşmiş Milletlerin maksat ve prensiplerine aykırı olarak kullanılamaz.

Madde 31 — Bu beyannamede bahsolunan hususlardan hiç biri muyyen devletlere, şahıslara veya gruplara burada yazılı hakların hiç biri aleyhinde veya bunları yok etmek hususunda faaliyete geçmeğe hak verecek şekilde tefsir olunamaz.

BİTTİ

İÇİNDEKİLER

- Önsöz
- Hüseyin Kazım Kadri'nin hayatı, şahsiyeti ve eserleri
- İnsan Hakları Beyannamesinin Fransa'da ilânını icap ettiren sebepler ve hâdiseler
- Bu sebeplerle hâdiselerin İslâm Dünyasındaki benzerleri ve Fransızlarınkiyle mukayesesi.
- Fransızların 1789 da ilân ettikleri 17 maddelik beyannamenin metni ve bunun İslâm hukukunun esaslarıyla mukayesesi.
- İslâm ve Osmanlı Hükümetlerinde İnsan Haklarına müstebit Hükümdarların tecavüzleri ve bunların karşısında âlimlerin ve hukukçuların aciz, müdahane ve müdaraları.
- Türkiye Cumhuriyeti, Anayasanın, Türklerin Hukukuâmmesi faslında 20 maddede toplanmış olan insan hakları.
- Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun Yayınladığı yeni İnsan Hakları Beyannamesinin 31 maddelik tam metni.

FIATI: 1 LİRA